

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**ALİ B. SALİM ES-SEFÂKUSÎ'NİN TENBÎHÜ'L-
GÂFİLÎN VE İRŞÂDÜ'L-CÂHİLÎN ADLI ESERİNİN
TECVİD İLMİNDEKİ YERİ**

Hazırlayan
Mustafa ERHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ

KONYA – 2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUSTAFA ERHAN		
	Numarası	22810601300		
	Ana Bilim	Temel İslam Bilimleri		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
	Tezin Adı	ALİ B. SALİM ES-SEFÂKUSÎ'NİN TENBÎHÜ'L-GÂFİLÎN VE İRŞÂDÜ'L-CÂHİLÎN ADLI ESERİNİN TECVİD İLMİNDEKİ YERİ		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ALİ B. SALİM ES-SEFÂKUSÎ'NİN TENBÎHÜ'L-GÂFİLÎN VE İRŞÂDÜ'L-CÂHİLÎN ADLI ESERİNİN TECVİD İLMİNDEKİ YERİ başlıklı bu çalışma 26/04/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Ali Çiftci	
2	Doç. Dr.	Recep Koyuncu	
3	Dr.	Esat Sabırlı	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUSTAFA ERHAN		
	Numarası	22810601300		
	Ana Bilim	Temel İslam Bilimleri		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
	Tezin Adı	ALİ B. SALİM ES-SEFÂKUSÎ'NİN TENBÎHÜ'L-GÂFİLÎN VE İRŞÂDÜ'L-CÂHİLÎN ADLI ESERİNİN TECVÎD İLMİNDEKİ YERİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa ERHAN

İmza

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUSTAFA ERHAN		
	Numarası	22810601300		
	Ana Bilim	Temel İslam Bilimleri		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ		
	Tezin Adı	ALİ B. SALİM ES-SEFÂKUSÎ'NİN TENBÎHÜ'L-GÂFİLİN VE İRŞÂDÜ'L-CÂHİLİN ADLI ESERİNİN TECVÎD İLMİNDEKİ YERİ		

Ebü'l-Hasen (Ebû Muhammed) Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî, 17. yüzyılın ikinci yarısında Tunus'un Sefâkus şehrinde doğmuş ve 18. yüzyılın başlarında ise Kahire'de hayata gözlerini yummuş mağribli bir âlimdir. Ali b. Sâlim Sefâkusî, şütûrî ve nûrî mahlaslarıyla tanınmaktadır. Ailesinin ekonomik sıkıntıları sebebiyle ilmi çalışmalarını, hayırseverlerin katkılarıyla sürdürmüştür. İlk öğrenimini Kuran ilimlerinde, özellikle tecvîd ve kıraat alanlarında almış, daha sonra dönemin tanınmış âlimlerinden dersler görmüştür. Mısır'a giderek bilgisini arttırmış ve daha etkili bir öğretmen olabilmek için zamanın âlimlerinden dersler alarak kendini geliştirmiş, icazetini almış ve doğduğu Sefâkus şehrine geri dönerek bir medrese kurmuştur. Tefsir, Kur'an ilimleri, tecvîd, kıraat, mantık, kelam, münazara, ilimler tasnifi, belagat, tıp ve astronomi gibi çeşitli alanlarda yetkinliğini göstermiş ve birçok eser kaleme almıştır. Kendisine ait birçok eser, çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Tezimizde, müellifin 15 eseri hakkında bilgi verilmiştir. Tenbîhu'l-Gâfilîn adlı eseri, yazıldığı dönemden itibaren tecvîd ilminin önemli kaynaklarından biri olmuştur. Müellif, eserinde öncelikle konuyla ilgili temel kaynaklardan bilgiler aktarmış ve ardından kendi düşüncelerini sunmuştur. Bu yaklaşım, eserin değerini daha da artırmıştır. Kendisinden sonra yazılan tecvîd kitaplarında da onun eserinden yararlanılmıştır. Eser, sadece belirli bir kıraatı öne çıkarmak yerine, zaman zaman diğer kıraat imamlarının, onların ravilerinin ve klasik dönem tecvîd ve kıraat âlimlerinin görüşlerine de yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tecvîd, Kıraat, Sefâkusî, Tenbihü'l-Gâfilîn

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MUSTAFA ERHAN		
	Student Number	22810601300		
	Department	Temel İslam Bilimleri		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
	Supervisor	Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ		
	Title of the Thesis	The Place of Ali b. Sâlim Es-sefâkusî's Work Named Tenbîhu'l-Ğâfilîn ve İrşâdü'l-Câhilîn in the Science of Tajwid		

Ebü'l-Hasen (Ebû Muhammed) Alî b. Selim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî, 17. He has the right to go to his homeland, 18. He has lost his way to the earth, God forbid, I do not know. Ali b. He is not known by the pseudonyms Sâlim, Sefâkusî, Şutûrî and Nûrî. Due to his family's economic difficulties, his scientific studies were continued with the contributions of philanthropists. The text is displayed in Kurdish, the text is sent to the next person, so the child's son is always left in the dark. I am very happy with the art and work of others who have the talent to do this, also the best people can do this for me, I will be happy to do this for you. He has shown expertise in various fields such as tafsir, Quran sciences, tajwid, qiraat, logic, theology, debate, classification of sciences, rhetoric, medicine and astronomy and has written many works. This can be very easy, please feel free to do this. Please note this will be available after 15 days. His work, Tenbîhu'l-Gâfilîn, has been one of the important sources of the science of tajwid since that period when it was written. The author is easy to use and can also be used in the sun. Please feel free to use this art. This can be done by clicking on the video on the other side. Easily, unfortunately, this is the best choice, at the moment when the imams the next day, the classics contain nothing and the recitation is the best option for the first time.

Key words: Qur'an, Tajwid, Qiraat, Sefâkusî, Tenbihü'l-Gâfilîn

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, Allah (c.c) tarafından Hz. Muhammed (s.a.s)'e Arapça olarak indirilen kutsal kitaptır. İslam'ın temel metni bu kutsal kitap, Allah'ın kelamı olup, insanlığın her zamanına ve mekânına hitap eden evrensel mesajlar içeren, insan yaşamını yönlendirici ilkeler belirleyen ve aynı zamanda evren, insan ve onun yaratılış gayesini anlatan ilahî rehberdir. Kıssalar, emirler, yasaklar ve öğütlerle dolu olan bu muazzam kitap, müslümanlar için hem manevi bir ilham kaynağı hem de ruhsal bir sığınaktır.

Kıraat ve tecvîd ilmi, İslam'ın temel disiplinlerinden biri olarak Kur'ân'ın doğru ve edebi bir şekilde okunmasını ve anlaşılmasını amaçlayan önemli alandır. Bu ilim dalı, İslam toplumlarının kültürel mirasının temel taşları arasında yer alır.

Tezimiz de, tecvîd ilmi üzerine yoğunlaşarak Ali b. Sâlim es-Sefâkusî'nin "*Tenbîhü'l Gâfilîn ve İrşâdü'l-Câhilîn*" adlı eseri incelenecektir.

Giriş bölümünde, Ali b. Sâlim es-Sefâkusî'nin hayatı, dönemi ve ilmî çevresi hakkında genel bilgiler sunulacaktır. Ayrıca, "*Tenbîhü'l Gâfilîn ve İrşâdü'l-Câhilîn*" eserinin tarihsel ve kültürel bağlamı ele alınıp eserin tecvîd ilmindeki yeri ve önemi vurgulanacaktır.

İkinci bölümünde ise kıraat ve tecvîd ilmi açısından taşıdığı değer ve katkıları ele alınacaktır. Ayrıca, bu çalışmanın sonuçlarıyla klasik dönem âlimlerinin görüşlerinin benzerlik ve farklılıklarına temas edip gelecekteki çalışmalar için nasıl bir temel oluşturulabileceği üzerinde durulacaktır. Sonuç bölümünde ise tezimizden çıkardığımız neticelere ve Sefâkusî'nin diğer âlimlerden farklı olan görüşlerine değinilecektir.

Bu vesileyle çalışmamızın her aşamasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ'ye ve diğer hocalarıma şükranlarımı arz ederim. Ayrıca her zaman ilmî çalışmalarına destek verip teşvikleriyle beni cesaretlendiren muhterem zevceme de teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret ve Tevfik Allah'tandır.

Mustafa ERHAN

Konya, 2024

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU.....	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ B. SÂLİM ES-SEFÂKUSÎ'NİN HAYATI, AİLESİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. Alî B. Sâlim Es-Sefâkusî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti.....	8
1.1.1. İsmi, Ailesi ve Hayatı.....	8
1.1.2. Lakabı.....	9
1.1.3. Doğum ve Vefatı.....	10
1.1.4. İlmî Şahsiyeti.....	10
1.1.5. Onun Hakkında Diğer Âlimlerin Övgüleri.....	12
1.1.6. Hocaları.....	13
1.1.7. Öğrencileri.....	15
1.1.8. Eserleri.....	16
1.1.8.1. Kıraat ve Tecvîd ile İlgili Eserleri.....	16
1.1.8.2. Akaid ile İlgili Eserleri.....	17
1.1.8.3. Fıkıh ile İlgili Eserleri.....	18
1.1.8.4. Dua ile İlgili Eserleri.....	19
1.1.8.5. Diğer Eserleri	20
1.1.9. Ali B. Sâlim Es-Sefâkusî'nin Yaşadığı Siyâsî ve İlmî Ortam	20
1.1.9.1. Siyasî Ortam	20
1.1.9.2. İslamiyet'in Tunus'a Gelişi	21
1.1.9.3. Osmanlı Döneminde Tunus	23
1.1.9.4. İlmî Ortam	24

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ B. SÂLİM ES-SEFÂKUSÎ'NİN *TENBÎHÜ'L-GÂFİLÎN VE İRŞÂDÜ'L-CÂHİLÎN* ADLI ESERİNİN TECVÎD İLMİNDEKİ YERİ

2.1. Eserin Nüshaları ve İsimlendiriliş Gerekçesi.....	27
2.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar.....	27
2.3. Eserin Metodu.....	28
2.4. Eserin İncelenmesi ve İhtiva Ettiği Konular.....	29
2.5. Arap Dilinin Diğer Dillerden Ayırıcı Özellikleri.....	31
2.6. Harf Kelimesinin Lügavî ve Istilâhî Anlamı.....	32
2.7. Harf Kavramı'nın Lügavî ve Istilâhî Kullanımı.....	32
2.8. Harfler'in Sayısı Hakkındaki Görüşler.....	33
2.9. Harflerin Çeşitleri.....	34
2.10. Mahreç Kelimesinin Lügavî ve Istilâhî Anlamı.....	36
2.11. Harflerin Mahreç Tespiti ve Sayısı.....	37
2.12. Harflerin Mahreç Bölgeleri.....	39
2.13. Harflerin Sıfatlar.....	48
2.13.1. Zıddı Olan Sıfatlar.....	49
2.13.2. Zıddı Olmayan Sıfatlar.....	51
2.14. Hece Harfleri.....	58
2.15. Sâkin Nun ve Tenvînin Hükümleri.....	78
2.15.1. İklâb.....	80
2.15.2. İzhâr.....	81
2.15.3. İdğam.....	83
2.15.4. İhfâ.....	90
2.16. İstiaze.....	91
2.17. Besmele.....	95
2.18. Med ve Kasr.....	96
2.19. Müşedded.....	112
2.20. Vasl Elifleri ve Aralarındaki Farklara Dair Kurallar.....	117
2.21. Vakf ve İbtidâ.....	118
2.22. Vakf ve İbtidâ ile İlgili Genel Değerlendirme.....	127
2.23. Kelime Sonlarında Vakf Durumları.....	132

SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA.....	139

KISALTMALAR

b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlüh
çev.	: Çeviri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
nr.	: Numara
ö.	: Ölüm
r. aleyh	: Rahmetullahi aleyh
r. aleyhim	: Rahmetullahi aleyhim
r.a	: Radıyallahu anhu
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak
y.y.	: Yüzyıl
yay.	: Yayınları
yy.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Tecvîd ilmi, Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunup okutulması için gerekli olan kurallar ve inceliklerin bütünüdür. Bu ilim, her bir harfin doğru bir şekilde telaffuz edilmesinden, harflerin bir araya gelerek oluşturduğu kelimelerin akıcı ve anlaşılır bir biçimde okunmasına kadar geniş bir yelpazeyi içermektedir.

Bu çalışma, Ali b. Sâlim es-Sefâkûsî'nin "*Tenbîhü'l Gâfilîn*" adlı tecvîd ilmine dair telif ettiği eseri ele almaktadır. Eserde, Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunabilmesi için gerekli olan tecvîd kuralları ele alınmış ve açıklanmıştır. Sefâkûsî'nin eseri, örneklerle desteklenmiş, pratik uygulamalarla bu kuralların öğrenilmesini ve uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, farklı kıraat rivayetlerine uygun olarak seçilen örnekler, ilgililere farklı okuma stillerini anlama ve uygulama fırsatı sunmaktadır. Sefâkûsî'nin eseri, Kur'ân okumalarını daha doğru ve etkili hale getirme noktasında kılavuz niteliğindedir. Bu çalışma, tecvîd ilmi alanında gelecekteki araştırmalara ışık tutacak bir temel oluşturarak, bu alandaki bilimsel çalışmalara katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Ayrıca "*Tenbîhü'l Gâfilîn*" eserinin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını ve tecvîd ilmi alanında daha fazla tanınmasını sağlama amacıyla yapılmış olan bu çalışma, bilginin yayılmasına mütevâzi bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmada İzlenen Metot ve Takip Edilen Kaynaklar

Çalışmada öncelikle klasik veya ilk dönem olarak belirtilen kaynaklardan başlayarak bugüne kadar kıraat ve tecvid ilmi alanıyla ilgili müstakil kaynaklara ulaşılmıştır. Ulaşılan kaynaklar üzerinden alana dair ortaya konulan konular tespit edilmiştir. Bununla birlikte, tespit edilen konularla *Tenbîhü'l-Gâfilîn* adlı eserin konuları mukayeseli bir şekilde tahlil edilmiştir.

Çalışmanın giriş kısmında tecvid ilminin tarihine dair kısa bir bakış başlığı açılarak tarihî süreç hakkında kısa bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Ali b. Salim es-Sefâkusi'nin hayatı ele alınarak yaşadığı dönemdeki sosyal ve siyasî gelişmelerden bahsedilmiştir. Sefâkusi'nin hayatı ve yaşadığı dönem hakkında özellikle Tunus bölgesinde yaşayan âlimleri konu edinen kaynaklara bakılmıştır.

İkinci bölümde Sefâkusi'nin *Tenbîhü'l-Gâfilîn* adlı eseri incelenmiştir. Eserin yazma nüshaları, eserde kullanılan kaynaklar, eserin metodu, tahkik çalışmaları ve ihtiva ettiği konulardan bahsedilmiştir. Eserde incelenen her bir konu tezde müstakil başlık halinde ele alınmış ve yeri geldiğinde birbiriyle ilişkili konular tek başlık altında incelenmiştir. Çalışmada yeri geldiğinde şahsımıza ait başlıklar verilmiş, kanaat ve fikirler belirtilmiştir. Çalışmada ele alınan müşedded ile vakf ve ibtida konuları, günümüz çalışmalarda ortaya konulan sonuçlarla değerlendirilmiştir.

Çalışmada ilk dönem kaynaklarından Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn*, Sibeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb*, Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045) *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kirâe*, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubî'nin (ö. 461/168) *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, Ebû'l-Alâ el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *et-Temhîd fi Ma'rifeti't-Tecvîd*, Ebû'l-Hayr Şemsüddin İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd'i ile en-Neşr fi Kirâati'l-Aşr* eserlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca son dönem tecvid kitaplarından da yeri geldikçe faydalanılmıştır.

Sonuç olarak çalışmada hem ilk dönem hem de son dönem kıraat ve tecvid kaynaklarına müracaat edilmiş, araştırmalarımız neticesinde sadece *Tenbîhü'l-Gâfilîn* eserinde ifade edilen kavram ve açıklamaların varlığına işaret edilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Tecvîd Kelimesinin Lügavî Anlamı

Tecvîd kelimesi, جود kökünden türetilmiş olup fiil bâblarından tef'îl kalıbındandır. Sözlükte; *bir şeyi güzel ve iyi yapmak* anlamına gelmektedir.¹

1 İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ts., III/135; Şemseddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dâbbâ' (Mısır: Matbaatü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1380), I/II, s. 210; İsmail

Tecvîd Kelimesinin İstılâhî Anlamı

Tecvîd'in birçok tanımı yapılmaktadır. Bu tanımlar içerisinde en bilineni İbnü'l-Cezerî'nin tanımıdır. Tanım şudur:

هو إعطاء الحروف حقوقها وترتيب مراتبها ورد الحرف إلى مخرجه وأصله

“Tecvîd ilmi, harflerin hakkını vermek, mertebelerini belirlemek, harfi mahrecine ve aslına döndürmektir.”²

Tecvîd İlmi

Tecvîd İlminin Konusu

Tecvîd ilminin konusu, Kur'ân'ın lafızları ile ilişkili olan tilavet boyutudur. Tecvîd ilmi, Kur'ân harflerinin fizikî yapılarına ve nasıl okunacağına dair hususlardan bahsetmektedir. Harflere bağlı olan; mahreç, sıfat, nûn harfinin halleri, tenvîn vb durumların uygulamalarına dair içeriğe sahip olma bağlamında Kur'ân kelimelerine has bir durum ortaya koymaktadır.³

Tecvîd İlmini Öğrenme ve Uygulamanın Hükümü

Tecvîd İlmini Öğrenmenin Hükümü

Tecvîd ilmini bilme ve öğrenmenin hükmüne dair ortaya konulan görüş, başta Kur'ân, hadis ve âlimlerin konuya dair icmâsı çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Mesele üç kaynak bütününde değerlendirilmesi neticesinde tecvîd ilmini bilmenin farz olarak hükme bağlandığı görülmektedir. Müzzemil sûresinde geçen *وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* “Kur'ân-ı tertil ile (tane tane ayırarak, tecvîd ile) oku”

Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 31. Baskı (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), s. 163; Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kiraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 1. Bs (Konya: Haciveyiszade İlim Ve Kültür Vakfı, 2018), s. 70.

2 Ebü'l-Hasen Nûreddin Ali b. Sultân el-Herevî Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fî Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ (Dimeşk: Dâru'l-Gavsân li'd-Dirâsâti'l- Kur'âniyye, 1438), s. 120.

3 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 166.

ayetindeki⁴ emir dikkate alındığında tecvîd kaidelerine uygun Kur'ân tilaveti gerçekleştirilmenin gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵

Tecvîd ilmini Uygulamanın Hükümü

Tecvîd ilmini öğrendikten sonra ikinci aşama olan Kur'ân'da uygulanışıdır. İbnü'l-Cezerî, Bu uygulama çerçevesinde okuyucuları tatbik etme bağlamında üç kısımda ele alıp incelemektedir:

- **Me'cur:** Tecvîd ilmini öğrendikten sonra uygulayanlar.
- **Mes'ûl:** Tecvîd ilmini bildiği halde uygulamayanlar.
- **Mazûr:** Tecvîd ilmini önemli sebeplerden ötürü öğrenemeyenler.⁶

Tecvîd İlminin Tarihî Serüvenine Kısa Bir Bakış

Kur'ân-ı Kerîm, yukarıda ifade edilen Müzzemmil sûresi dördüncü ayet bağlamında dikkate alındığında, tecvîd prensipleriyle nâzil olmuştur. Cebrail (a.s), Peygamberimiz'e (s.a.s) Kur'ân'ı tecvîd kaidelerini vahyin diliyle uygulayıcı ve öğretici bir şekilde okumuş, Peygamberimiz (s.a.s) de ümmetine bu şekilde tebliğ etmiştir. Ashâb-ı kirâm (r.anhüm), tâbiûn (r.aleyhim) ve kendilerinden sonraki nesiller, Kur'ân'ı bu tecvîd prensipleri doğrultusunda okumuş ve aktarmışlardır. Ancak tecvîd kurallarının teşekkülü ve kitâbî olarak aktarımı, daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, el-Hüzelî (ö. 465/1072) ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1402) Hz. Ali'ye (r.a) nispet ettikleri “*Tertîl, harfleri tecvîd ile okumak ve vakf hallerini bilmektir*” şeklindeki rivayetin tecvîd kurallarının ibtidâî seviyesine kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.⁷ Tecvîd terimi, başlangıçta herhangi bir ilim alanı için bir içeriğe karşılık gelen kavram olmazken zamanla harflerin fonetik

4 Müzzemmil, 73/4.

5 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 168; Detaylı incelemek için bkz. Ali Öge, “Rivayet Ve Dirâyet Tefsirlerinde Tertîl Âyetlerinin Yorumlanma Biçimi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2015): 27-62.

6 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 210-213.

7 Ali b. Sâlim Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer (Tunus: Müessesetü Abdülkerîm b. Abdillâh, 1394), s. 128.

(ses) farklılıklarını ve Kur'ân lafızlarının tilâvet kurallarını içeren bir ilmin adı haline gelerek ortaya çıkmaktadır.⁸

Tecvîd ilmi zamanla Kur'ân lafızlarının tilâvet kurallarına karşılık gelmesiyle bazı tecvîd konuları, nahv ilmini ihtivâ eden kitaplarda da incelenmiştir. Tecvîd ilmi konuları bağlamında içerisinde; idğâm, izhâr, med ve kasr, vakf ve vasl, feth ve imale, hâ-i kinaye ve sekte gibi birçok tecvîd konusunun yer aldığı kıraat kitaplarının yazımına Yahya b. Ya'mer (ö. 89/707) ile başladığı göz önüne alındığında, bu ilmin hicrî ilk asırdan itibaren kitaplara girdiği anlaşılmaktadır. Tecvîd ilmiyle ilgili müstakil ilk eser, Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî (ö. 325/937)'ye ait *el-Kasîdetü'r-Râiyye* veya *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye* adlı 51 beyitlik manzûmedir. Tecvîd konularının tamamını içermese de âlimler tarafından tercih edilen bu eseri, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) *Şerhu Kasîdeti'l-Hâkânî fi't-Tecvîd* adıyla şerh etmiştir.⁹

Bu alandaki ilk kaynaklar arasında şunlar zikredilebilir: Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045): *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâe*, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053): *et-Tahtîd fi'l-İtkânî ve't-Tecvîd*, Ebü'l-Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173): *et-Temhîd fi Ma'rifeti't-Tecvîd*, İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (ö. 732/1332): *Ukûdü'l-Cümân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429); *et-Temhid fi İlmi't-Tecvîd*.¹⁰

Tecvîd Alanında Yazılmış Eser Çeşitleri

Tecvîd ilmi ile ilgili eserler, mensur ve manzum olarak iki şekilde tasnif edilmektedir.

Mensûr Tecvîd

Düz yazı olarak ifade ettiğimiz bir tür olan mensur kitaplar gibi bazı tecvîd kitapları mensur şekilde ele alınmıştır. Bu şekilde yazılmış tecvîd kitaplarından bazıları şunlardır:

- Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Riâye li Tecvîdil-Kırâe*.

8 Abdurrahman Çetin, *Ku'an Okuma Esasları*, 47. Baskı (İstanbul: Emin Yayınları, 2018), s. 285.

9 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 85-86.

10 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 86.

- Ebû Amr ed-Dânî, *et-Taḥdîd fî 'l-itkân ve 't-tecvîd*.
- İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi 't-Tecvîd*.
- Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi*.
- Tayyar Altıkulaç, *Tecvîdü 'l Kur'ân*.
- İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*.
- Ğanim el-Hamed, *ed-Dirâsetü 's-Savtiyye İnde Ulemâi 't-Tecvîd*.
- Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvîdi*.
- Abdurrahman Çetin *Kur'ân Okuma Esasları*.
- Ramazan Pakdil *Ta 'lim Tecvîd ve Kıraat*.
- Atıyye Kabil Nasr *Ğâyetü 'l-Mürîd fî İlmi 't-Tecvîd*.

Manzûm Tecvîd

Beyit ve kaside tarzında oluşmuş eserlerdir. Tecvîd kitaplarından bazıları da bu şekilde yazılmıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır:¹¹

- Hâkânî (ö.325/937), *Kasîdetü 'r-Râiyye*
- Malâtî (ö.377/987), *Kaside el-Malâtiyye*
- Sehâvî (ö.643/1245), *Kasîdetü 'n-Nûniyye*
- İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429), *el-Mukaddimetü 'l- Cezeriyye*
- Cemzûrî (ö.1198/1783), *Tuhfetü 'l Etfâl*

¹¹ Abdurrahman, Çetin, "Tevîd" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 40: 253-254.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ B. SÂLİM ES-SEFÂKUSÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. Alî B. Sâlim Es-Sefâkusî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

1.1.1. İsmi, Ailesi ve Hayatı

Müellifin ismi bazı biyografik eserlerde¹² Ali b. Muhammed b. Sâlim ve Ali b. Muhammed b. Selim olarak aktarılsa da bu ikisi doğru kabul edilmemektedir. Bazı kaynaklarda ise dedesinin ismi zikredilmeksizin Ali b. Sâlim b. Muhammed b. Ahmed b. Said en-Nûrî olarak geçmektedir.¹³ Fakat doğru olan ise telif ettiği bir risâlesinde¹⁴ kendisini *Ali b. Sâlim b. Muhammed b. Sâlim b. Ahmed b. Saîd en-Nûrî* olarak tanıttığı isimdir.¹⁵

Sefâkusî, fakir bir ailede büyümüş ve yetişmiştir. Bu sebeple ilim yolculuğu ile daha fazla meşgul olmaya gayret etmiştir. Ahmet, Hasan, Muhammed ve Merzûk isimlerinde çocukları dünyaya gelmiştir. Çocuklarından Hasan ve Muhammed ile ilgili hayatlarına dair herhangi bir şey bulamadık. Fakat Ahmet ismindeki çocuğuna gelince, en çok bilinen çocuğu olarak tanınmaktadır. Hatta babası Sefâkusî vefat ettiğinde, onun makamına Ahmet ismindeki çocuğu geçtiği ifade edilmektedir. Ahmet, eğitim öğretim yaptığı zâviyeyi genişleterek gelişmesine sebep olmuş, babası Sefâkusî gibi o da büyük bir çalışma içerisinde bulunmuştur.¹⁶ Çocuklarından

12 Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşîhât ve'l-müselâlat*, thk. İhsan Abbas, 2. baskı (Beirut: Daru'l-garbi'l-İslam, 1402), 2/2, s. 683.; Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris Ziriklî, *el-A'lâm*, 15. baskı (Beirut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1423), 5/8, s. 14; Hüseyin Hoca, *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân bi-fütûhâti Âli 'Osmân*, thk. Tâhir el-Ma'mûrî (Tunus: ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-kitâb, 1395), s. 127.

13 Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-musannefât ve'l-mü'ellifîne't-Tûnisiiyyîn*, thk. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş, 1. baskı (Beirut: Daru'l-garbi'l-İslam, 1990), 1/2, s. 193.

14 Ali b. Sâlim es-Sefâkusî, *Takrîzu alâ tuhfetü'l-ihvân*, Tunus Millî Kütüphanesi, rakam: 18078, vr. 79a.

15 Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-musannefât ve'l-mü'ellifîne't-Tûnisiiyyîn*, 1/2, s. 193.

16 Hoca, *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân bi-fütûhâti Âli 'Osmân*, s. 129.

Merzûk olana gelince, hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık. Fakat bir eserde ona işaret eden bilgilerin olduğu bilinmektedir.¹⁷

1.1.2. Lakabı

Sefâkusî, ‘‘Ebû'l-Hasen’’, ‘‘Ebû Muhammed’’ künyeleriyle künyelenmiştir. Fakat birinci zikrettiğimiz künyesi ile daha fazla meşhûr olmuş ve daha çok bununla tanınmıştır. Sefâkusî, *en-Nûrî* ve *es-Sefâkusî* olarak lakablanmıştır. Bunların dışında da *Şutûr* veya *şutûrû* olarak da bilinmektedir. Bazı kaynaklarda¹⁸ tek vavlı bir şekilde yazılmış, bazı kaynaklarda¹⁹ da râ harfinden sonra bir vav daha olmak sûretiyle iki vavlı yazılmıştır. Ezher'deki ilmi tahsilin boyunca ve özellikle de sonrasında bu lakablardan *en-Nûrî* ile tanınmıştır. Bu şekilde anılmasının sebebi ise insanları aydınlatması ve doğru yola yönlendirmiş olmasıdır. Bu lakabın verilmesi hakkında Sem'ânî (ö. 562/1166) *el-Ensâb* adlı eserinde şu ifadelerle yer vermiştir:

‘‘Nûrî lakabı, nûn harfinin şeddeli ve râ harfinin vavdan sonra gelmesiyle okunan bir kelimedir. Kendisine nispet edilen bu nûr kelimesi, Buhârâ ve Semerkand arasında bir bölge, yerleşim yeri ve beldedir. Bu beldenin bir çok ziyaret edilecek yerleri, görülmeye değer mekanları vardır. Bu sebeple, insanlar, buraları ziyaret etmek için bu bölgeye gelirler. Irak ehlinde bir grup da onlara bu şekilde bir nispette bulunmuşlardır. Sem'ânî, bu ismin kendilerine niçin verildiğine dair kesin bir bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmektedir. Fakat onlardan bazıları, Sefâkusî için büyük âlimlerden olup sûfî vasfının olduğunu ve bu vasf üzere nûrî şeklinde lakaplandığına işaret etmektedir. Hatta bazıları da bu ismin verilmiş sebebinin yüzünün nurlu ve güzel olması olduğunu söylemişlerdir.’’²⁰

Kendisine Sefâkusî lakabının verilmesine gelince, bu kelime öncelikle Tunus'ta bir şehir ismi olan Sefâkus şehrine nispetle verilmiştir. Çünkü kendisi orada

17 Muhammed Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifine't-Tûnisîyyîn*, 3. baskı (Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 1415), 3/5, s. 398.

18 Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisa mine'l-Arap ve'l-Müsta'rabin ve'l-Müşteşrikîn*, 5/8, s. 14.

19 Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifine't-Tûnisîyyîn*, 5/5, s. 49.; Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-musannefât ve'l-mü'ellifine't-Tûnisîyyîn*, 1/2, s. 193.

20 Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî-Muhammed Altaf Hüseyin-Ebûbekir Muhammed Haşimî (Hindistan: Meclis-ü dâiratü'l-meârifî'l-osmânî, 1382), 13/14, s. 197-199.

doğmuş, belli yaşa kadar yaşamış ve orada vefat etmiştir. Bazıları bu kelimeyi sâd harfiyle bazıları da sîn harfi ile okumuşlardır. Fakat doğru olan sâd harfi ile okunmasıdır. Kendisinden daha önce yaşamış olup aynı nisbeyle anılan, İslam ansiklopedisinde Tayyar Altıkulaç tarafından biyografisi kaleme alınan ve eserlerde Sefâkusî lakabıyla bilinen Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm es-Sefâkusî (ö. 742/1342) ismiyle bir âlim daha bilinmektedir. Bu iki âlim aynı lakapla anılsa da birbirinden farklı dönemlerde yaşamışlardır. Tezimize konu edilen Ali b. Sâlim es-Sefâkusî, 17. asrın sonlarında, Burhânüddîn İbrâhîm es-Sefâkusî ise 13. asrın sonları ve 14. asrın başlarında yaşamıştır.

Sefâkus şehri hakkında bazı kaynaklara övgü dolu ifadeler yer almaktadır. Bunlar içerisinde Muhammed Şerîf el-İdrîsî'nin (ö. 560/1165) şu ifadeleri vardır:

*“Sefâkus şehri diğer beldeler içerisinde en izzetli ve üstün bir şehir olma hüviyetine hâiz olup her açıdan değerli olmayı elde etmiş bir beldedir.”*²¹

1.1.3. Doğum ve Vefatı

Ali b. Sâlim es-Sefâkusî, Tunus'a bağlı olan Sefâkus şehrinde hicrî 1053- mîladî 1643 yılında doğmuştur.²² Ali b. Sâlim es-Sefâkusî, hicrî 1118- mîladî 1706 tarihinde rebûlevvel ayında vefat etmiştir.²³

1.1.4. İlmî Şahsiyeti

Sefâkusî (ö. 1018/1706), ilmî hayatına ilk olarak Sefâkus şehrinde başlamıştır. Burada büyük bir âlim olan Ebü'l-Hasan el-Kerrâf'den (ö. 1115/1694) ders okumuştur. Sefâkusî, fakir bir ailede büyümüş olması sebebiyle hem normal hayatı hem de ilmî hayatını rahatlık içinde sürdürememiştir. Sefâkusî, on dört

21 Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâk Fi İhtirâkı'al-Âfâk*, thk. Âlimü'l-Kütüb (Beyrut: y.y., 1409), 1/2, s. 369.; Mahmûd b. Saîd Makdîş, *Nüzhetü'l-enzâr fi 'acâ'ibi't-tevârih ve'l-ahbâr*, thk. Ali ez-Züvârî – Muhammed Mahfûz (Beyrut, 1988), 1/2, s. 108.

22 Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikîyye*, thk. Abdülmecîd Hayalî (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424), 1/2, s. 322.; Hoca, *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân bi-fütûhâti Âli 'Osmân*, s. 127.; el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-essbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşihât ve'l-müselâlat*, 2/2, s. 673.; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifine't-Tûnisîyyîn*, 5/5, s. 49.; Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-musannefât ve'l-mü'ellifine't-Tûnisîyyîn*, 1, s. 193.

23 Hoca, *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân bi-fütûhâti Âli 'Osmân*, s. 129.; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikîyye*, 1, s. 322.

yaşında ilmi hayatına farklı bir süreç katarak Tunus'a yolculuk etmiştir. Burada da dönemin en önemli hocalarından dersler okumuş ve de ilmî müktesebâtını genişletmiştir. Kendi telif ettiği *Fehrese* adlı eserinde hocalarından övgüyle bahsetmektedir. Tunus'ta kaldığı süre içerisinde en önemli ilim merkezleri olan Şemmâiyye ve Muntasıriyye medreselerinde kalmıştır.²⁴

Sefâkusî, elinde yaşamını kolaylaştıracak maddi gücü olmamasından dolayı hayatın zorluklarına göğüs germe durumunda kalmış, hatta öyle bir hale gelmiştir ki küçük bir hurma satın alacak maddi gücü bile olamamıştır. Fakat bu durumuna rağmen, olumsuzluklara hiç takılmadan ilim hayatına devam etmiştir. Ayrıca, bu süre içerisinde hayır sahiplerinin yardımlarını sadece ilim hayatını kolaylaştırması için kabul edip bir nebze de olsa ilim yolculuğuna maddi bir durumun engel olmasını istememiştir. Kendi isteği ve çevresindeki hocalarının teşvikiyle ilim merkezlerinin en büyüklerin olan Mısır'a yolculuk yapmıştır. Burada Ezher-i Şerif'e yakın bir yere taşınmış ve burada seçkin âlimlerden bazılarına bağlı kalarak onlardan kıraat, tefsir, hadis, usûl-i din, fıkıh, mantık gibi ilimler okumuştur. Ders almış olduğu hocalardan yüksek dereceli icâzet almış ve ilmi senetlerini Hz. Muhammed'e (s.a.s) dayandırmıştır.²⁵ Bu durum, Sefâkusî'nin; azimli, sabırlı ve ilim öğrenmeye önem verdiğini göstermektedir.

Öğrencisi Ali b. Huleyfe (ö.1172/1758) hocası Sefâkusî hakkında *Fihrist* adlı eserinde şunları nakletmektedir:

“Hocamız, Sefâkusî, -Allah (c.c) makamını âli eylesin- hocalarından ilim alma hususunda senetteki ittisâl hususunda çok özen gösterirdi. Hocalardan ilim almaya ve senetteki ittisâle olan bağlılığı ve titizliği, Allah (c.c) ve Resûllerin Efendisi olan Hz. Muhammed'e (s.a.s) olan yakınlığa bağlıdır. Bu sebeple, Sefâkusî ‘Benim gözlerim, Allah Resûlü'nü gören on beş göz mesabesindedir.’ demiştir.²⁶

24 Sâlim b. Gurmullah b. Muhammed Zehrânî, *Gaysü'n-nef' fi'l-kırâ'âti's-seb' li-Ebi'l-Hasan 'Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî* (Riyad: Câmîatü Ümmî'l-kurâ, Külliyyetü'd-da've ve usûli'd-dîn, 1426), s. 57.

25 Zehrânî, *Gaysü'n-nef' fi'l-kırâ'âti's-seb' li-Ebi'l-Hasan 'Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî*, s. 57-59.; Ali b. Sâlim es-Sefâkusî, *Mu'înu's-sâ'ilin min fazli rabbi'l-âlemîn*, thk. Nizârî Hammâdî (Kahire: Dâretü'l-Karaz, 2008), s. 11-13.

26 Şeyh Ali b. Halîfe, *fehresetü's-Şeyh Alî b. Halîfe el-Mesâkinî*, thk. Muhammed Mahfûz, 1. baskı (Daru'l-garbi'l-İslam, 1992), s. 22.

Sefâkusî, ilmî hayatına Mısır'da beş yıl kadar devam etmiş ve hicrî 1076 yılında hac vazifesini yerine getirmiştir. Sefâkusî, 25 yaşında kendi memleketi olan Sefâkus'a dönerek öğrenci yetiştirmeye gayret etmiş ve istediği donanıma sahip birçok öğrenci kendisinden icazet almıştır.²⁷

1.1.5. Sefâkusî Hakkında Diğer Âlimlerin Değerlendirmeleri

Sefâkusî'yi tanıyan bütün âlimler, onun ilmî kişiliği ve çok çalışkanlığına şahit olduklarını, ahlakî ve ilmî açıdan ulvî bir konumda olduğunu ifade etmişlerdir. Sefâkusî hakkında değerlendirmede bulunan âlimlerden bazıları şunlardır:

Sefâkusî'nin hocalarından büyük âlim Şeyh İbrahim eş-Şebrahîfî (ö. 1107/1696) Sefâkusî hakkında şu övgü dolu sözleri sarf etmiştir:

*“Ali b. Sâlim , şerefli, zeki, becerikli, akıllı, maharetli ve dâhi birisidir.”*²⁸

Ahmed b. Muhammed ed-Derî' (ö. 1085/1674) şunları söylemiştir:

“Ali en-Nurî, Allah'ın salih kullarındandır. İlim, amel noktasında ehildir. Allah, onu ilim ve sünnet ile ihyâ etmiştir.”

Muhammed Mahlûf (ö. 1360/1941) onun hakkında şunları söylemiştir:

*“Kıraat ilminde çok iyi bir mukrî'dir. Fakih, muhaddis ve kelam ilmine vâkıftır. Allah'ın (c.c) yoluna sıkı sıkıya bağlı birisidir.”*²⁹

1.1.6. Hocaları

Ali b. Sâlim es-Sefâkusî, islamî ilimler başta olmak üzere, astronomi, tıp alanlarına dair dersler okuyarak dönemin en önde gelen âlimlerinden icazetler almıştır.³⁰ Sefâkusî'nin ilim öğrenip icazet aldığı hocaları şunlardır:

1.1.6.1. Şeyh Ebû'l-Hasan el-Kerrâî el-Vefâî (ö. 1105/1694)

27 es-Sefâkusî, *Mu'înü's-sâ'ilîn min fazli rabbi'l-âlemîn*, s. 11-13.

28 Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1, s. 317.

29 es-Sefâkusî, *Mu'înü's-sâ'ilîn min fazli rabbi'l-âlemîn*, s. 21-24.

30 Ahmet Özel, “Nûrî, Ali b. Sâlim”, TDV İslâm Ansiklopedisi, EK-2. cilt, 2019, s. 365-367.

Vefâî, velî, salih, âlim ve mürebbî bir zâttır. İlmî hayatına Sefâkus şehrinde başlamış orada babasından ve Şeyh Ubeyd el-Ûmî'den Kur'ân dersi almıştır. Daha sonra Kayrân'a sonra da Ezher'e yolculuk etmiştir. Bu ilmi hayatından sonra tekrar Sefâkus'a geri dönmüş medresesini kurmuştur. Sefâkusî bu medresede kendisinden ilk Kur'ân dersini almıştır.

1.1.6.2. Şeyh Muhammed b. Abdullah el-Hareşî (ö. 1101/1689)

Ezher âlimlerinden olup kendi döneminde Mâlikî mezhebinde ehil kimselerdendir. Fakihlik vasfıyla öne çıkmış bir âlimdir. Bu sebeple, Sefâkusî fıkıh ilminin birçoğunu Hareşî'den almıştır.

1.1.6.3 Şeyh Burhâneddîn İbrahim b. Mer'î b. Atıyye eş-Şebrehîfî (ö. 1107/1696)

Kendi asrında Mâlikî mezhebi hocalarından kabul edilir. *Şerhu'l-erbaîn ve Muhtasar halîl* adlı eserlerin sahibidir. Sefâkusî, Ezher'de iken birçok ilmi ondan almıştır.

1.1.6.4. Şeyh Ebû İshâk İbrahim el-Me'mûnî eş-Şâfî (ö. 1079/1669)

Hadis ilminde yetkinliğe sahiptir. Muhaddis olarak bilinir. Sefâkusî, kendisinden hadis ilmine dair birçok eser okumuş ve icazet almıştır.

1.1.6.5. Şeyh Ali b. Ali Ebû'd-Dıyâi Nüreddîn Eş-Şebrâmellisî eş-Şâfî (ö. 1087/1676)

Kendi asrında aklî ve naklî ilimlerde yetkin bir ilmî kabiliyete sahip olan âlim olarak bilinmektedir. Sefâkusî, özellikle kıraat ilmini bu âlimden okuyarak telif ettiği *Ğaysü'n-nef'* adlı eserinde “kıraat hocamız” olarak tanıtmaktadır.

1.1.6.6. Şeyh Muhammed b. Muhammed el-İfrânî el-Meğribî es-Sûsî (ö. 1081/1670)

Sûsî, kıraat ilminde âlim birisidir. Sefâkusî, *Ğaysü'n-nef'* eserinde kendisini allâme, muhakkik, müdakkik ve sâlih olarak tanıtmaktadır. Eserlerinde شيخنا diye bahsetmektedir. Sefâkusî'nin hocası Sûsî, kırâat-i seb'a imamlarından Ebû Amr b. Alâ'nın iki râvisinden biri olan Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî (ö. 261/874) değildir. Birbirinden farklı dönemde yaşamış iki kırâat âlimidir.

1.1.6.7. Şeyh Şerafeddîn Yahyâ b. Zeyneddîn (ö. ?)

Şeyh Zekeriyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) torunudur. Sefâkusî kendisinden *Sahih-i Buhârî, Müslim ve Muvatta* gibi hadis kitapları okuyarak icâzet almıştır.

1.1.6.8. Şeyh Yahyâ b. Muhammed eş-Şâvî el-Melyânî el-Cezâirî (ö. 1096/1685)

Cezâirî fakih olarak bilinmekte olup İslâmî ilimlerde çok yetkindir. Sefâkusî, Cezâirî'den, hadis, fıkıh, nahv, usûl, mantık, kelâm ve belâgat ilimlerine dair kitaplar okumuştur.

1.1.6.9. Şeyh Abdüsselâm b. İbrâhim el-Likânî (ö. 1078/1667)

Likânî, çok sağlam Kur'an hâfızı olup özellikle kelim ilmine vâkıf bir âlim olarak bilinmektedir. Sefâkusî, özellikle kelim ilmine dair eserler okuyarak bu alanda ondan istifade etmiştir.

1.1.6.10. Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Nâsır ed-Derî' el-Mağribî (ö. 1085/1674)

Derî', âlim bir zât olup ibadetlere çok bağlılıkla bilinmektedir. Verâ' ve zühd yaşantısı vardır. Tarikat, tasavvuf ahlakıyla yaşamaya gayret eden bir hali vardır. Sefâkusî kendisiyle Ezher'de karşılaşmış, ondan tasavvuf ilmini öğrenmiş ve bu yol üzere vird alarak istifade etmeye çalışmıştır.³¹

31 es-Sefâkusî, *Mu'inü's-sâ'ilîn min fażli rabbi'l-'âlemîn*, s. 13-17.

1.1.7. Öğrencileri

Sefâkusî, Mısır'a döndüğünde birçok alanda eserler ortaya koymuş ve Sefakus'ta hatırı sayılı bir konuma gelmiştir. Bu ilmi hayatı içerisinde medrese ve zaviye işlerine de önem vererek öğrenciler yetiştirmiştir.³² Bu öğrencilerden birkaç tanesi şunlardır:

1.1.7.1. Şeyh Ebû'l-Hasan Ali b. Huleyfe el-Mesâkinî (ö. 1172/1758)

Mesâkinî; sâlih, takvalı, iffetli, fakih, kalamcı, muhaddis, müfessir, vâiz ve Arapça ilimleriyle tanınan birisidir.

1.1.7.2. Şeyh Ebû'l-Hasan Ali et-Temîmî el- Mühhar (ö. 1118/1706)

Mühhar Sefâkusî'nin en büyük öğrencilerindendir. Hocası onun hakkında "Dünya ve dini işlerimizdeki cehaletlerimizin tamamından uzaktır" demiştir.

1.1.7.3. Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmet el-Acemî el-Meknî (ö. 1122/1710)

Sefâkusî, Meknî'ye genel anlamda ilimlere dair icazet vermiştir. Kendisini çok övmüş ve salih bir kişi ve takva sahibi olduğunu ifade etmiştir.

1.1.7.4. Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmet en-Nurî (ö. 1151/1738)

Ahmet en-Nurî, Sefâkusî'nin oğludur. Babasının vefatından sonra islâmî ilimlerde yetkinliğe ulaşarak medresedeki makamına geçmiş, Tunus ve Cezayir gibi yerleri dolaşarak pek çok hocalardan ders almıştır³³.

³² es-Sefâkusî, *Mu'înü's-sâ'ilîn min fażli rabbi'l-'âlemîn*, s. 17.

³³ es-Sefâkusî, *Mu'înü's-sâ'ilîn min fażli rabbi'l-'âlemîn*, s. 18-21.

1.1.8. Eserleri

Sefâkusî, Kurân ilimleri, fıkıh, akaid, biyografi, ezkâr/zikirler ve astronomi alanlarında kitaplar telif etmiştir. Müellifin zikredilen alanlardaki eserlerini özel başlık altında ele alarak eserler hakkında bilgi vereceğiz.³⁴

1.1.8.1. Kıraat ve Tecvîd İle İlgili Eserleri

1.1.8.1.1. *Ğaysü'n-nef' fi'l-kıraati's-seb'*

Sefâkusî, bu eseri, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn* adlı eserinden sonra telif etmiştir. Kıraatleri cem' tarihiyle tilâvet etmek üzere yazılmış bir eserdir. İbnü'l-Kâsîh'in (ö. 801/1399) eş-Şâtibiyye üzerine yazdığı *Sirâcü'l-kâri'i'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukrii'l-müntehî* adlı şerhinin kenarında Dârü'l-Fikr yayınevi tarafından basılmıştır. Ayrıca Eseri, Ahmed Mahmûd Abdüssemî' eş-Şâfiî el-Hafiyyân tahkik ederek Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta 1425/2003 yılında neşredilmiştir. Yine son dönemlerde eseri Sâlim b. Gurmullah b. Muhammed ez-Zehrânî doktora tezi olarak incelemiş ve neşre hazırlamıştır.

1.1.8.1.2. *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn 'ammâ yeka'u lehüm mine'l-hatâ' hâle tilâvetihim li-Kitâbillâhi'l-mübîn*

Eser, Tunus'ta 1974 yılında Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer'in yapmış olduğu tahkik çalışmasıyla Müessesâtü Abdi'l-Kerîm b. Abdillâh yayınevince neşredilmiştir. Bununla birlikte, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye uhdesinde Beyrut'ta 1987 yılında muhakkikin ismi anılmadan basılmıştır.

1.1.8.1.3. *Risâle fi hükmi's-semâ' ve fi vücûbi kitâbeti'l-mushaf bi'r-resmi'l-'Osmânî*

Eserin iki nüshası vardır. Bu iki nüshada Tunus Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Selâmiyye tarikatının şeyhi Abdüsselâm b. Osman et-Tâcûrî'nin Trablusgarp'ta ulemâ arasında tartışılan bu iki konuda müellife iki risâle gönderip

³⁴ Zehrânî, *Ğaysü'n-nef' fi'l-kirâ'âti's-seb' li-Ebi'l-Hasan 'Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî*, s. 57.; Ahmet Özel, "Nûrî, Ali b. Sâlim", TDV İslâm Ansiklopedisi, EK-2. Cilt, 2019, s. 365-367.

fikrini sorması üzerine telif edilmiştir. Eserde semânın def ve raks eşliğinde icrasının câiz olmadığı, mushafların Hz. Osman'ın imlâsıyla yazılmasının ise mendup değil vâcip olduğu ileri sürülmüştür. Bu konuların ele alındığı *el-Kelâm fi mes'eleteyn tete'allekâni bi's-semâ' vaka'a'l-ihtilâfü fihimâ beyne fukahâ'i Trablus* eserini, Muhammed Mahfûz tahkik ederek Beyrut'ta 1406/1986 yılında basılmıştır.

1.1.8.1.4. *Es'iletün fi'l-Kıraat*

Eser, Tunus Milli Kütüphanesi'nde nr. 2035, vr. 7 kaydıyla bir risale içerisinde bulunmaktadır.

1.1.8.2. Akaid İle İlgili Eserleri

1.1.8.2.1. *el-'Akîdetü'n-Nûriyye fi mu'tekadi's-sâdeti'l-Eş'ariyye*

Dört varaktan oluşan eser, Tunus Millî Kütüphanesi'nde 19964 numarada kayıtlıdır. Eseri, istinsâh eden de öğrencisi Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Muahhar'dır. Sefâkusî'nin öğrencilerinden Ali b. Muhammed el-Muahhar es-Sefâkusî, *Mübelligu't-tâlib ilâ ma'rifeti'l-metâlib* adıyla bir ihtisar düzeyinde şerh telif etmiştir. Bu şerhin Tunus Milli Kütüphanesi'nde yaklaşık dokuz tane nüshası mevcuttur. *el-'Akîdetü'n-Nûriyye fi 'tikâdi'l-e'immeti'l-Eş'ariyye* adıyla metin ve bu şerh birlikte Habîb b. Tâhir tarafından tahkik edilerek Dımaşk'ta 1429/2008 yılında neşredilmiştir. Ayrıca Ahmed el-Ufûrî et-Tûnisî, *el-Fevâ'idü'l-'Usfûriyye 'ale'l-'Akîdeti'n-Nûriyye* adlı bir şerh kaleme almıştır. Bu eseri, 1169 yılı Recep ayında tamamlamıştır.

1.1.8.3. Fıkıh İle İlgili Eserleri

1.1.8.3.1. *Mukaddime fi'l-fikh ve't-tevhîd*

Eserin dört nüshas vardır. Bunlardan üç tanesi Tunus Milli Kütüphanesi'nde biri ise Mısır Ezheriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser; akâid, tahâret ve namaza dair hükümleri ihtivâ etmektedir.

1.1.8.3.2. *Menâsikü'l-hac ve'l-'umre ve'z-ziyâre*

Eserin üç nüshası vardır. İki tanesi Tunus Milli Kütüphanesi'nde, diğeri de Rabad Genel Hazinesinde bulunmaktadır. Eserin iki tane şerhi bulunmaktadır. Bunlardan birisi Muhammed b. Yûsuf el-Kâfi'e ait olan *Hibetü'n-nâsik 'alâ te'lîfi'sh-Şeyh 'Alî en-Nûrî fi'l-menâsik* isimli bir şerh olup 1380/1960 yılında basılmıştır. Diğeri şerh ise Muhammed b. Muhammed Mâdûr'a ait olan *ed-Dürerü's-seniyye fi şerhi'l-Menâsiki'n-Nûriyye* eseridir.

1.1.8.3.3. Risâle fî tahrîmi'd-dühân

Müellif bu konuda birer varaklık üç risâle kaleme almıştır. Birincisi takrîz olan risale ki *Tuhfeü'l-ihvân* adlı esere yazıla risaledir. Risaleyi Ali b. Abdüssâdik el-'Iyâdî 1138 yılında telif etmiştir. Eser, Darü'l-kütübi'l-vataniyye de 18078 numarada kayıtlıdır. Sigara içmeyi alışkanlık haline getiren Cellâs halkına hitaben ikincisi de Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî'nin *Şerhu'l-mukaddimeti'l-İzziyye*'de sigara içmeyi mubah sayması münasebetiyle yazılmıştır. Üçüncü risâle ise bir kasidedir.

1.1.8.3.4. *el-Münkız mine'l-vahle fî ma'rifeti's-sinîn (seneteyn) ve mâ fihâ (fihimâ) mine'l-evkât ve'l-kıble*

Eserin Tunus Milli Kütüphanesi'nde on tane nüshası bulunmaktadır. Hesâb-ı cümel, ay yılı, güneş yılı, dört mevsim, burçlar ve menziller, namaz vakitleri ve kıble başlıklarından oluşan bu eser, Mektebetü Nehci Sûgi'l Bilâd tarafından 1331/1913 yılında Tunus'ta basılmıştır.

1.1.8.3.5. *Fetâvâ fikhıyye havle't-Tahâret ve's-Salât*

Eser, Tunus Milli Kütüphanesi'nde numara 20155, varak 10 kaydıyla bulunmaktadır.

1.1.8.3.6. *el-Hedyü ve't-tebyîn fîmâ fî'luhû farzu 'aynin 'ale'l-mükellefîn*

Eser, fıkıh ile ilgili telif edilmiş fakat tamamlanamamıştır. Tunus Milli Kütüphanesi'nde numara 19475, varak 262 kaydıyla mahtût haliyle bulunmaktadır.

1.1.8.4. *Dua İle İlgili Eserleri*

1.1.8.4.1. *Mu'înü's-sâ'ilîn min fazli rabbi'l-'âlemîn*

Eser, Tunus Milli Kütüphanesi'nde 7866 numaralı, 20 varak şeklinde bir risale içerisinde bulunmaktadır. Dua yaparken uyulması gereken edepleri, şartları ve rükünlerine dair konuları sahih nebevî edepler çerçevesinde ihtivâ etmektedir. Eser, Nizâr Hammâdî uhdesinde tahkik edilerek Kahire'de 2008 yılında basılmıştır.

1.1.8.4.2. *Ed'iyetü hatmi'l-Kur'ân*

Eseri, Abbas b. Muhammed en-Nûrî, Sefâkus'ta 1403/1983 yılında neşretmiştir. Muhammed Mahfuz 1984 yılında Sefâkus'ta basıldığını aktarmaktadır.

1.1.8.5. Diğer Eserleri

1.1.8.5.1. *Fehrese*

Sefâkusî'nin, talebesi Ahmed b. Muhammed el-Acemî el-Müknî'ye verdiği umumi icâzet sebebiyle kendisinin batı ve doğuda icâzet aldığı hocalarının ve isnatlarının bir araya getirildiği bir eserdir. Sefâkusî, bu eserinde Tunus'taki hocalarından bahsetmekte onları övücü ifadelerde bulunmaktadır. Ayrıca Kettânî de bu nüshadan başka bir nüsha istinsâh etmiştir.

1.1.8.5.2. *İcâze ve Vasiyye*

Sefâkusî, eseri öğrencisi olan Abdülhafız b. Muhammed et-Tayyib için 19 Safer 1111/1699 yılında telif etmiştir. Eser, Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde Mecâmî', nr. 490, vr. 101-105 kaydıyla mahtûta haliyle bulunmaktadır.

1.1.9. Ali B. Sâlim Es-Sefâkusî'nin Yaşadığı Dönemde Siyâsî ve İlmî Ortam

1.1.9.1. Siyasî Ortam

Sefâkusî'nin yaşadığı tarih aralığı, tarihçiler tarafından hicrî 1053 ile 1118 olarak tespit edilmiştir. Sefâkusî'nin yaşadığı dönem, Tunus'un yönetimini Tunus'a kadar uzanan Muradî devletine teslim eden Osmanlı hilâfeti döneminde hicrî 1041 ile 1114 tarihleri arası ile ömrünün sonlarına doğru yönetime geçen Hüseyniyye devletinin başa geçtiği hicrî 1117 ile 1235 tarihleri arasına karşılık gelmektedir.

Sefâkusî'nin yaşadığı siyasi dönemi ele almadan önce Tunus'un İslamiyetle ne zaman tanıştığına, Osmanlı devleti'nin Tunus'taki varlığına ve beraberinde ortaya çıkan hadiselerle değineceğiz. Daha sonra Sefâkusî'nin yaşadığı siyasi dönemin Osmanlı devleti dönemine denk gelmesinden dolayı Tunus'daki siyasi gelişmeleri ve devletsel oluşumları kendi iç siyasi bütünlüğü ve Osmanlı devleti ile olan ilişkileri çerçevesinde ele alacağız.

1.1.9.2. İslamiyet'in Tunus'a Gelişi

Müslümanların bizzat kendilerinin isimlendirdikleri İfrikkiye bölgesi ile olan tanışmaları, Hz. Osman (r.a) dönemine rast gelmiştir. Bizanslıların idaresinde olan bölgede dini, ekonomik ve siyasi açıdan birçok sorunlar baş gösteriyordu. Bu sebeple fethedilmeye birçok sebebin olduğu bir bölge haline gelmişti.³⁵ Müslüman ordu içerisinde bulunan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh liderliğinde Afrika kıtasına fetihler düzenlemiştir. Bizans ordusunu mağlup edip bölgede bulunan liderleriyle cizye karşılığında anlaşma sağlamıştır.³⁶ Fakat Cemel ve Sıffin olaylarından dolayı Müslümanlar içerisinde temayüz eden iç sorunlar, bir süreliğine bölgede tekrardan Bizans hakimiyetinin etkili olmasına sebep olmuştur.³⁷ Ortaya çıkan sorunlar, zamanla müslümanlar içerisinde sorun teşkil etmeyecek hal alınca, bölgeye sevk edilen Ukbe b. Nafi' Kayrevan şehrini ordu için üs olarak kurmuştur. Ukbe b. Nafi' bu şehrin ilim medeniyeti için bir merkez konumda olma hedefiyle şehrin merkezine Ulu camii inşa ettirmiştir. Kayrevan şehrinde inşa ettirilen bu cami, günümüzde Afrika bölgesindeki bütün Müslümanlar tarafından merkez kabul edilmektedir. Bu şehrin, İslamî ilimlerin yanı sıra lügavî ilimlerin de merkezi olduğu görülmektedir.³⁸

Hicrî 55 tarihinde bölgeye yönetici olarak görevlendirilen Ebu'l-Muhâcir Dinâr, Ukbe b. Nafi''ye olan husumetinden dolayı Kayrevan şehrine büyük zararlar vermiştir. Bu sebeple Kayrevan bölgesinde yeniden bir merkez inşâ ettirmiştir.³⁹ Yaklaşık yedi yıllık görev süresi içerisinde fetihlerle meşgul olan Ebu'l-Muhacir Dinar'ın idarecilik görevi sürecinde Berberî topluluklar içerisinde Müslümanlık canlanmaya başlamıştır.

Dinâr'dan sonra idareci olarak görevlendirilen Ukbe b. Nafi' idareciliği sürecinde Berberîler tarafından çıkarılan taşkınlıklara göğüs germiştir. Ukbe b. Nafi''nin idareciliğinden sonra göreve getirilen Hasan b. Nu'man, Afrika bölgesi için

35 Muhammed el- Hâdî eş-Şerif, *Tarih Tûnis*, 3.baskı (Tunus: Daru's-Seras, 1993), s. 40.

36 İbn Ebû Dînâr, *Kitâbu'l-mu'nis fi ahbâri İfrikkiye ve Tûnis* (Tunus: Matba'atu'd-devle't-Tûnisiyye, 189M.S.), s. 22-23.

37 Ahmed ibn Ebi'd-Diyâf, *İthaf ehli'z-zaman bi ahbari mulûk Tunis* (Tunus: eşru kitâbetu'd-Devle li'ş-Şuûni's-Sekâfiyye ve'l-ehbâr, 1963), 1/7, s. 78.

38 Ahmet Tuveyli, *Tarîhu'l-Kayrevân es-sekâfi ve'l-hadârî* (Tunus: eş-Şeriketu't-Tûnisiyye li'n-Neşr ve tenmiye funûn-i'r-resmî, 2001), s. 5.

39 Ahmed ibn Ebi'd-Diyâf, *İthaf ehli'z-zaman bi ahbari mulûk Tunis*, 1/7, s. 80.

büyük bir öneme sahip olduğunu düşündüğü Kartaca bölgesini fethetmek için hazırlıklara koyulmuştur. Bu bölgeyi fethetmesiyle Tunus ve çevre bölgelerinin bütünüyle müslümanlar tarafından hakimiyet altına alınmasına vesile olmuştur. Hasan b. Nu‘man idareciliğinde Tunus şehri inşa edilmiştir.⁴⁰

Hicrî 800 tarihinde Abbasi yönetiminde olan Harun Reşid bu bölge için idareci olarak İbrahim b. Ağleb’i görevlendirmiştir. Bölgede idareciliği, saltanat sistemi üzerinde yönetilmeye sevk edince bu bölgede valilerin idareciliği son bulmuş ve Ağlebîler olarak bilinen siyasi güç yerini almıştır.⁴¹ Uzun süre yönetimde kalan Ağlebîler, Tunus şehri için önemli kazanımlar ortaya koymuş böylece ticari ve ilmi hayat canlanmıştır. Halen varlığını devam ettiren yapılar inşa edilmiştir. İlim merkezi olma özelliğini kazanan Tunus ile Kayrevan merkezleri büyük ölçekte ilim ve irfan merkezi konumuna sahip olmuştur. Hicrî 909 tarihinde Fatımîler, hakimiyeti kendi eline alarak Ağlebîler yönetimini ortadan kaldırmıştır.⁴²

Şif inanç sisteminde İsmailî kola bağlı olan Fatımîler, hicri 909 tarihinde Tunus merkezi’nde kurulmuştur. Halife, başkent Kayrevan şehrini sünnî inaçlı kesimin yoğunlukta olması sebebiyle burada etkisi az olacağını düşünerek yeni bir yerleşim merkezi olarak *Mehdiyye* şehrini inşa ettirmiş ve merkezini bu bölge olarak belirlemiştir.⁴³ Fatımî halifesi, yönetimi farklı gerekçelerle bırakıp bölgeyi terk ettiğinde bölgenin yönetimini berberî topluluk içerisindeki *Zirilere* devretmiştir. Bu sebeple yönetimi artık Berberîler yürütmüş ve daha sonrada *Muvahhidler* yönetime geçmiştir.

Muvahhidlerin yönetime geçmesiyle birçok kültürel alanda gelişmeler başlamıştır.⁴⁴ Birçok kültürel gelişmelere vesile olan Muvahhidlerin idareciliği çok uzun sürmemiş ve yönetime *Hafsîler* geçmiştir. İfrikiyye idareciliğini yürüten Ebu Zekerriyya Yahya ve idareciliğindeki yönetim, Muvahhidler idaresinde yaşanan buhranlardan faydalanmış ve kendi ismine hutbe irâd ettirerek bağımsızlık sürecini

40 Süleyman Mustafa Zebîs, *Havle medine Tûnusi'l-'atîka* (Tunus: el-Ma‘had el-Kavmî li'l-Âsâr ve'l- Fünûn, 1981), s. 9.

41 Ahmed ibn Ebi’d-Dıyâf, *İthaf ehli’z-zaman bi ahbari mulûk Tunis*, 1/7, s. 82-83.

42 İsmail Yiğit, “Tunus”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tunus#2-tarih> (09.10.2023). s. 386.

43 Eymen Fuâd es-Seyyid, “Fâtımîler”, DİA, C.XII, İstanbul, 1995, s. 230.

44 Mehmet Özdemir, “Muvahhidler”, DİA, C. XXXI, İstanbul, 2006, s. 412.

başlatmıştır. Hicri 1228 tarihinde hakimiyetini Afrika'nın bütün bölgelerine yaymasıyla da Hafsîler yönetimi başlamış ve başkenti de Tunus olarak belirleyen Hafsîler, bölgede üç asır hakimiyetini sürdürmüştür. Bu açıdan bölgede hakimiyeti en uzun süre yürüten Hafsîler yönetimi olmuştur.⁴⁵

Hafsîler yönetiminde özellikle Ebu Zekerriyya Yahya yönetiminde ticari faaliyetler canlı olmuştur. Bölgede hem ticari hem de ilmi hayat gelişim içerisinde canlılığını hep diri tutmuştur.⁴⁶

Son dönemlerde ortaya çıkan iç sorunlar devlet işleyişini zayıflatmış ve diğer devletler bu karışıklardan yararlanarak bazı bölgelere saldırı düzenlemişlerdir. Bölgedeki iç huzursuzluğu ve yönetime yapılan saldırıları ortadan kaldırmak için Osmanlı yönetimi bölgeye intikal etmiştir.⁴⁷

1.1.9.3. Osmanlı Döneminde Tunus

Hafsîler yönetiminde hem siyasi hem de ticari anlamda gelişim süreci içerisinde olan Tunus, Avrupalı devletlerin ilgisini çekmiş ve 1270 tarihinde Tunus şehrinin kıyı bölgelerine saldırı düzenlemelerine neden olmuştur.⁴⁸ Buna ilave olarak, iç siyasi problemlerin de gün yüzüne çıkmasıyla karışıklıklar baş göstermiştir. Hafsîler, XVI. y.y. başlarında da devam eden bu durum sebebiyle İspanya yönetiminin idaresine girmiştir. Avrupalıların bu tutumu sebebiyle Osmanlı yönetimine bağlı Hızır ve Oruç reisler, kazanılan ganimetlerden beşte birlik oranını vermek sûretiyle, Akdenizdeki faaliyetleri canlı tutacak Halkulvâdî üssüne yerleşerek Hafsî idaresiyle anlaşmaya varmışlardır.⁴⁹ Osmanlı idaresiyle gönderilen Hızır ve Oruç reisler, Tunus'ta İspanyol ile Osmanlı ilişkileri çekişmeli bir noktaya evrilmiştir.⁵⁰ Bundan sonra siyasi çekişmelerin baş gösterdiği bir konuma gelen Tunus, birçok sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu siyasi ve sosyal zorluklardan

45 eş-Şerif, *Tarih Tûnis*, s. 53.

46 Mehmet Maksutoğlu, "*Tunus'ta Osmanlı hâkimiyeti*" (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1966), s. 7-8.

47 İsmail Yiğit, "*Tunus*", DİA, cilt 1, İstanbul, s.387.

48 Aziz Sâmih İlter, *Şimâlî Afrika'da Türkler* (İstanbul: Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, 1936), C. 1, s. 99.

49 Ahmet Kavas, "*Tunus*", DİA, c. XII, 2012, s. 388.

50 Kadir Pektaş, *Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), s. 10.

kurtulmak isteyen Tunus halkı, Osmanlı devletinden yardım istemiş ve bu zorlukların ortadan kalkmasını arzu etmiştir. Bu sebeple dönemin padişahı olan II. Selim, bu yardım isteğini karşılıksız bırakmayıp Tunus'un kurtarılması için gerekli çalışmaları yürütmüştür.⁵¹ Bu sebeple Osmanlı yönetimi, herkesçe tanınan Vezir Koca Sinan Paşa liderliğinde en kritik zafer olan Tunus harbiyle bölgeye tekrardan hakim olmuştur. Tunus'taki siyasi iç karışıklara ortam oluşturan Mevlay Hasan Osmanlı merkezlerinden olan İstanbul şehrine getirilmiş ve ölüm vaktine kadar da tutuklu bir hayat yaşamıştır.⁵² Tunus, bu süreçten sonra Osmanlı hakimiyeti çatısı altında bir eyalet konumunda olmuştur.⁵³ Daha sonra da Osmanlı hâkimiyetine giren Tunus sırasıyla; İstanbul'dan gönderilen *Beylerbey'i*, *Sancak bey'i*, *Dayılar* ve *Beylerden* sonra verâset sistemi ile bazı aileler tarafından yönetilmiştir.⁵⁴

1.1.9.4. İlmî Ortam

Müslümanlar, Tunus fethiyle bölgenin ilim merkezi haline gelmesini sağlamış ve sosyo-kültürel ortama önemli katkılar sunmuştur. Bu katkıların en önemlisi, Kayrevan merkezli Ulu camii olmuştur. Ayrıca Emevîler döneminde kurulan ve medrese geleneğine büyük katkılar sunan Zeytûne medresesi, ilmi anlamda önemli bir konuma gelmiş sadece bulunduğu bölge için değil diğer bölgeler için de önemli ilmi, sosyal ve kültürel merkez konumuna gelmiş ve önemli gelişmelere vesile olmuştur.⁵⁵ Osmanlı'da ortaya konulan kültürel ve ilmi gelişmeleri devam etmiş, Türklerin yönetimde olduğu her süreçte bu birikim her zaman korunagelmıştır. Bu gelişmeler ışında, Tunus'taki gelişmeler hem beyler, hem de dayılar yönetimi boyunca değer verilip katkıda bulunulmuştur.⁵⁶

Osmanlı hakimiyetinin olduğu bu bölgede etkili olan birçok eğitim merkezleri bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en önemli konumda bulunan Zeytûne Medresesi'dir. Bu medrese, Tunus'ta en erken kurulan ilmi merkezdir. Bu bakımdan,

51 Mehmet Maksutoğlu, "*Tunus'ta Osmanlı hâkimiyeti*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara, 1966, s.16.

52 Hasan Hüsnî, *Hulâsât-i târihi Tunûs*, thk. Hammâdî es-Sâhilî (Tunus: Daru Cünûbi li'l-neşr, 1422), s. 106.

53 Ahmet Kavas, "Tunus", DİA, C. XLI, İstanbul, 2012, s. 388.

54 Aziz Samih İlter, *Şimalî Afrika'da Türkler*, İstanbul, Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, 1936, C. 1, s. 99.

55 Havale, a.g.e., s. 203.

56 Havale, a.g.e., s. 203.

bölgenin en önemli ilmi merkezi haline gelmiştir.⁵⁷ Bu medrese dışında, Şemâiyye Medresesi, Yusufiye Medresesi, Endülüsiye Medresesi, Murâdiye Medresesi, Kâid Murad Medresesi, Nahle Medresesi, Hüseyniye Medresesi, Âşûriye Medresesi, Süleymaniye Medresesi ve Sâdikiye Medresesi gibi eğitim hayatına önemli katkılar sunan bir diğer eğitim kurumlarıdır.⁵⁸ Bu gelişmeler ışığında Sefâkusî'nin yaşadığı dönemde Tunus'taki ilmi ve siyasî ortam ile ilgili değerlendirme de bulunarak bu bölümü tamamlayacağız.

Tunus, öğrencilerin ve âlimlerin sıkça uğradığı önemli bir noktada bulunmaktadır. Özellikle Zeytûniyye medresesi, hoca kadrosu bakımından çok özel konumdaydı. Bu sebeple, Ali b. Sâlim es-Sefâkusî de 14 yaşında buraya geldi. Zeytûniyye medresesinde kıraat ve tecvîd âlimlerinden Kur'ân dersi aldı ve bir çok ilme dair kitaplar okudu. Medresenin önde gelen âlimlerinden Âşûr el-Kosantînî, Süleymân el-Endelüsî, Muhammed el-Karevî'den dersler okudu. Tunus'ta ikamet ettiği süre içerisinde Şemâiyye ve Muntasırıyye medreselerinde kaldı. Bu ilmi eğitiminden sonra bir başka ilmi merkez olan Mısır'a yolculuk etti. Eğitimini bitirdikten sonra yaklaşık beş yıl orada kaldı. Sonra Zeytûniyye ve Ezher'e kayıt yaptırmaya ehil oldu. Mısır'ın Tunus'a yakın olması, Tunus'taki ilmi hayata çok büyük etkileri olmuş ve çok büyük âlimler yetiştirilmesine vesile olmuştur. Yaşadığı dönem içerisinde tasavvuf ilmiyle uğraşması çevresinde de bu ilmin yayılmasına sebep olmuş hatta öğrencileri ve çevresindeki Tunus halkına vird, vb. seyr-i sulûk edeplerini telkin ederek tasavvufi yola girmelerine vesile olmuştur.⁵⁹

Sefâkusî'nin, yaşadığı ilmi çevre de haliyle siyasi çatışmalar, kargaşalardan uzak kalmamıştır. Özellikle Murâdiyye devleti ve yönetimi devlete intikal edene kadar iç huzursuzluk devam etmiştir. Bu kargaşaya rağmen Tunus'ta ciddi anlamda

57 Abdulazîz ed-Devletî, ez-Zeytûne, 'aşra kurûn mine'l-fenni'l-mî'mâri't-Tûnisî, Tunus, Vezâretu'ssekâfetu'l- ma'hadi'l-vatanî li't-turâs, 1996, s. 15.

58 Medreseler hakkında detaylı bilgi için bkz. el-Ma'mûrî, a.g.e., s. 91-92.; Muhammed b. el-Hoca, *Târîh me'âlimi't-tevhîd fi'l-kadîm ve fi'l-cedîd*, thk. Cîlânî b. Yahya, Hammâdî es-Sâhilî, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1985, s. 177-320.; Kadir Pektaş, "Süleymaniye medresesi", DİA, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 123.; Muhammed Salah Mzali, Jean Pignon, *Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Hatıraları Açıklamalı Tarihi Belgeler*, çev. Belma Aksun, İstanbul, Nehir Yayınları, 1997, s. 39.; Ahmed Abdusselam, *el-Medresetu's-Sâdikiyye ve's-Sâdikiyyûn*, Tunus, Beytu'l-hikme, 1994, s. 14-15.

59 Zehrânî, *Gaysü'n-nef' fi'l-kurâ'âti's-seb' li-Ebi'l-Hasan 'Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî*, s. 52-56.

ilmi bir ortamın oluşmasına engel olunamamış hatta bazı valiler tarafından eğitime dair gelişmeler desteklenmiştir. Örneğin II. Murâd Bâý tarafından Türk askerler için kurulmuş olan bir bölgeyi yıkıp yerine medreseler inşa etmesi, bu katkılara ve desteklemelere örnek niteliğindedir. Onun kurmuş olduğu bu medrese Murâdiyye Medresesi olarak tanınmış ve çok önemli çalışmalara ve yetkin ilmi şahsiyetler yetiştirilmesine öncülük etmiştir. Aynı şekilde Muhammed b. Murâd Bâý da bu şekilde ilme değer verip çeşitli katkılarda bulunmuştur. Fakat III. Murâd Bâý ise devlet yönetimine geçince diğerlerinin aksine zâlimce davranıp ilmi mekanları yıkmış sadece mescitler ve belli başlı zâviyelere dokunmamıştır.⁶⁰

Tunus'taki siyasi bazı zorluklara rağmen, bu gelişmeler çerçevesinde Sefâkusî'nin, ilmi canlılığın yoğun olduğu bir dönemde yaşadığı, yetkin âlimlerden dersler aldığı, yaşadığı dönemde hem zâhirî hem de bâtinî ilimlerin yayılması ve yaşatılmasına öncülük ettiği anlaşılmaktadır.

---

60 Zehrâni, *Gaysü'n-nef' fi'l-kirâ'âti's-seb' li-Ebi'l-Hasan 'Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî*, s. 52.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ B. SÂLİM ES-SEFÂKUSÎ'NİN *TENBÎHÜ'L-GÂFİLİN VE İRŞÂDÜ'L-CÂHİLİN* ADLI ESERİNİN TECVİD İLMİNDEKİ YERİ

Çalışmanın ikinci bölümünde Ali b. Sâlim es-Sefâkusî'nin *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn* adlı eserinin tecvîd ilmi açısından ihtivâ ettiği konular başlıklar halinde tahlil edilecektir. Bazı konu başlıklarının ihtivâ ettiği konu içeriğinin kısa oluşundan ve müellif tarafından daha üst başlık halinde incelenmesinden ötürü ilgili bölüm içinde değerlendirilmesi yapılacaktır. Eserin nüshaları hakkında bilgi verilerek eserde kullanılan kaynak ve metotlar ortaya konulacaktır:

2.1. Eserin Nüshaları ve İsimlendiriliş Gerekçesi

Eser, Tunus'ta 1974 yılında Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer tarafından yapılan tahkik çalışmasıyla Müessesâtü Abdi'l-Kerîm b. Abdillâh uhdesinde neşredilmiştir. Ayrıca Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye yayınevinde Beyrut'ta muhakkiki anılmadan 1987 yılında basılmıştır.⁶¹

Sefâkusî, kanaatimizce eserin ismini *Kur'ân tilaveti etrafında insanların hatalı okuyuş içinde olmalarından dolayı onları irşad etmek ve gâfil olanları uyarmak* olarak belirlemesini yaşadığı bölge insanının yaygın tilavet hataları içerisinde olmasına dayandırmak mümkündür.

2.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Sefâkusî, *Tenbîhu'l-Gâfilîn* eserinde birçok kaynaktan faydalanmıştır. Eserinde ilk dönem kıraat ve tecvîd kaynaklarına yer vererek konuların diğer âlimler tarafından da ele alındığını göstermektedir. Sefâkusî, çoğunlukla İbnü'l-Cezerî, Mekkî ve Dâni gibi büyük kıraat âlimlerinin eserlerinden faydalanarak yeri geldiğinde onların görüşlerini aktarmaktadır. Özellikle İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr ve*

⁶¹ Zehrâni, *Gaysü'n-nef' fi'l-kirâ'âti's-seb' li-Ebi'l-Hasan 'Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûri es-Sefâkusî*, s. 127.

et-Temhîd adlı eserlerinden çoğu yerde alıntı yaparak aynı ifadelere yer vermektedir. Ayrıca dilsel konularda Halîl b. Ahmed'den faydalanmış yer yer onun görüşlerini de aktarmıştır. Konuları ele alırken ilk dönem tecvîd âlimlerinin ifadelerine yer vermesi, onların görüşlerine değer verdiğini göstermektedir.

Sefâkusî'nin *Tenbîhü'l gâfilîn* eserinde kaynak olarak yararlandığı eserler şunlardır:

- Halîl b. Ahmed, “*Kitâbü'l-Ayn*”.
- Sîbeveyh, “*el-Kitâb*”.
- Mekkî, “*er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirae ve tahkiki lafzi't-tilave*”.
- Dâni, “*et-Tahtîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*”.
- İbnü'l-Cezerî “*et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*”.
- İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr fî Kıra'ati'l-'Aşr*”.
- Kastallanî, “*Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kıraat*”.

2.3. Eserin Metodu

Sefâkusî, *Tenbîhu'l-Gâfilîn* eserinde ilk olarak Arap dili harflerinin diğer dillere olan üstünlüğü, farklılıkları ve sadece Arap dilinde bulunan ses fonetiği farklı olan harflerden bahsetmektedir.⁶² Sefâkusî, tecvîd konularını konu konu ele almakta ve her konuyu sistematik bir şekilde incelemektedir. Konuları ele alırken özellikle İbnü'l-Cezerî'den faydalanmaktadır. Sefâkusî'nin İbnü'l-Cezerî ile birçok yönden benzediği, aynı ifadelere yer verdiği ve bizzat aynı görüşü eserinde ele alıp değerlendirdiği görülmektedir. Ayrıca tecvîd konularını ele alırken Kur'ân'dan örnekler vererek konunun daha iyi pekişmesini sağlamakta, konu ile ilgili farklı Kıraat vecihleri doğrultusunda yeri geldiğinde gerekli açıklamalara değinmektedir.

2.4. Eserin İncelenmesi ve İhtiva Ettiği Konular

Eserde tecvîd konuları, kıraat âlimlerinden Mekkî, Dâni ve ağırlıklı olarak İbnü'l-Cezerî'nin görüşleri ele alındığı görülmektedir. Eser, bir mukaddime, on bâb,

⁶² Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 32.

otuz altı fasıl ve bir hâtîme bölümlerinden oluşmaktadır. Ayrıca bu eseri neşreden ve çalışmamızda takip ettiğimiz baskının muhakkiki Neyfer, eseri incelerken Sefâkusî'nin hayatına ve ilmi şahsiyetine dair bilgiler sunarak yedi kıraat imamını râvileri ile birlikte tablo şeklinde aktarmaktadır.⁶³ Bu sebeple biz de çalışmanın daha başında sadece yedi kıraat imamları değil on kıraat imamı ve râvilerini akılda kalıcı hale gelmesi sebebiyle tablo halinde ileride sunacağız.

Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn* eserinde tecvîd konularını başlıklar halinde incelemekte ve şu başlıklara yer vermektedir:

- Harflerin Mahreçleri, Sıfatları ve Lakapları Bâbı
- Harflerin Sıfatları Faslı
- Müşrabe Harfleri Faslı
- Harekeli Elif Faslı
- Bâ ب Harfî Faslı
- Tâ ت Harfî Faslı
- Sâ ث Harfî Faslı
- Cîm ج Harfî Faslı
- Hâ ح Harfî Faslı
- Hâ خ Harfî Faslı
- Dâl د Harfî Faslı
- Zâl ذ Harfî Faslı
- Râ ر Harfî Faslı
- Zâ ز Harfî Faslı
- Tâ-i ط Mühmele Harfî Faslı
- Zâ-i ظ Mu'ceme Harfî Faslı
- Kâf ك Harfî Faslı
- Lâm ل Harfî Faslı
- Mîm م Harfî Faslı
- Nûn ن Harfî Faslı
- Sâd ص Harfî Faslı

⁶³ Zehrânî, *Gaysü'n-nef' fi'l-kirâ'âti's-seb' li-Ebi'l-Hasan 'Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî*, s. 22-25.

- Dâd ض Harfî Faslı
- Ayn ع Harfî Faslı
- Gayn غ Harfî Faslı
- Fâ ف Harfî Faslı
- Kâf ق Harfî Faslı
- Sîn س Harfî Faslı
- Şîn ش Harfî Faslı
- Hâ ها Harfî Faslı
- Vâv و Harfî Faslı
- Yâ ي Harfî
- Nûn-u Sâkin ن ve Tenvîn Hükümleri Bâbı
- İstiâze Bâbı
- Besmele Bâbı
- Kasr ve Med Bâbı
- Müşedded Bâbı
- Vasl Elifleri Bâbı
- Vakf ve İbtidâ Bâbı
- Vakf-ı Tâm ve Etemm Faslı
- Vakf-ı Kâfî ve Akfâ Faslı
- Vakf-ı Hasen ve Vakf-ı Ahsen Faslı
- Vakf-ı Kabîh ve Akbah Faslı
- İbtidâ Faslı
- Kelimelerin Sonlarında Vakf Hükümleri Bâbı
- Râ Harfî Üzerinde Vakf Hükümleri Faslı
- Müşedded Olan Kelimelerde Vakf Hükümleri Bâbı

Tablo 1. On Kıraat İmamı ve Râvileri

İmamlar	Râvileri	
Nâfi'	Kâlûn	Verş
İbn Kesîr	Bezzi	Kunbül
Ebû Amr	Dûrî	Sûsî
İbn Âmir	Hişâm	İbn Zekvân
Âsım	Ebû Bekr	Hafs
Hamze	Halef	Hallâd
Kisâî	Ebu'l-Hâris	Dûrî
Ebû Ca'fer	İsâ b. Verdân	Cemmâz
Yakûb	Ruveys	Ravh
Halef	İshak	İdris

Çalışmamızda, birbiriyle ilişkisi bulunan konu başlıklarını ilgili üst başlık içerisinde değerlendirerek yeri geldiğinde de konu başlığı olmayan hususlarda kendi kanaatimizce uygun başlık vermeye çalıştık.

2.5. Arap Dilinin Diğer Dillerden Ayrılan Yönleri

Sefâkusî, Arap dilinin alfabe bakımından en fazla harfe sahip olan diller içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Arap diline has bazı harflerin olduğuna ve diğer dillerde bulunmadığına işaret etmektedir. Örneğin Arapça'da “ح , ط” harfleri, Arap dili dışında diğer dillerde bulunmamaktadır. Konu ile ilgili Sefâkusî, Asmaî'den (ö. 216/831) Zâl ÷ harfi'nin Arapça dışındaki -özellikle yapı ve biçimsel olarak Arapça'ya yakın olmalarına rağmen- Farsça, Süryânice ve Rumca dillerinde de mevcut olmadığını aktarmaktadır.⁶⁴

Arapça'da yaygın olarak kullanılan beş harf, diğer birçok dilde bulunmamaktadır. Bu özel harfler “ع”, “ص”, “ض”, “ق” ve “ث” olup sadece Arap diline has bir fonetiği ve biçimsel boyutu olan harflerdir. Bunun dışında ayrı bir yeri olan “إ” hemze harfiyle de Arap diline dair özel halleri bulunan bir harf olup

64 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 32.

kullanımına bağlı olarak kelimenin başında, ortasında ve sonunda farklı yazım biçimleri oluşu bu özel hallerdendir.⁶⁵

2.6. Harf Kelimesinin Lügavî ve Istilâhî Anlamı

Sefâkusî'ye göre harf (الحرف) kelimesi sözlükte, *bir şeyin uç kısmı, yönü, tarafı ve kenarı* gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁶ Tecvîd terimi olarak ise harfi *bir mahreç bölgesine dayanarak ortaya çıkan ses* diye ifade edilmektedir.⁶⁷

2.7. Harf Kavramı'nın Lügavî ve Istilâhî Kullanımı

Sefâkusî, harf kelimesinin üzerinde durduktan sonra harf kelimesinin sözlük anlamının geçtiği ayeti aktarmaktadır.⁶⁸

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَغْتُكِبُ أَلْفًا عَلَى حَرْفٍ

“Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder”⁶⁹

Sefâkusî'ye göre kelimeler, dilin temel birimi olarak harflerden oluşmaktadır. Harfler, kelimelerin yapı taşı olup ve bir araya gelerek anlamlı bir bütün oluştururlar. Bu nedenle, dilbilgisinde “hurûfû'l-mebâni” terimi kullanılmaktadır. Bu terim, harflerin, kelimeleri oluşturan ve hecelere ayıran temel unsurlar olduğunu ifade eder. bununla birlikte, kelimelerin hecelerini oluşturan harfler “hurûfû'l-hicâ” veya “hurûfû't-teheccî” diye isimlendirilir.⁷⁰

İbn Sînâ (ö. 428/1037), Fârâbî (ö. 339/950) ve kıraat âlimleri harfi sadece ses yönüyle ele alarak her harfin fonetiği ve sembolü olduğunu belirtmişlerdir. “Ağzın belirli bir çıkış noktasından çıkan ve belirli niteliklere sahip olan ses” şeklinde tanımlamışlardır.⁷¹

65 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 32.

66 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fî Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 71.; Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 41.

67 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fî Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 71; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 184; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, 35. Bs (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), s. 43.

68 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 41.

69 Hac 22/11.

70 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 41.

71 Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, thk. W.Kutsch – S. Marrow (Beirut, 1946), s. 28.

Harfler bağlamında bilinmesi gereken birkaç önemli husus vardır. Bunlar, ses ve nefes kavramlarıdır. İnsan yaratılış gereği, nefes alıp vererek hayatını sürdürür. Alıp verdiği bu nefes sonucunda da ses ortaya çıkmaktadır. Bu ses ile mahreç bölgelerinden biriyle ortaya çıkana da harf kavramı ifade edilmektedir. Özet olarak insanın ağız yoluyla ortaya çıkan havaya nefes, bilerek ortaya çıkan ve ses tellerine çarpma sonucunda oluşan duruma da ses denilmektedir.⁷²

2.8. Harflerin Sayısı Hakkındaki Görüşler

Sefâkusî, harflerin sayısı ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu ifade etmektedir. Fakat kıraat âlimleri içerisinde muhakkik olanlar nezdinde ihtilaf olmaksızın harf sayısının yirmi dokuz olduğunu belirtmektedir. Ayrıca diğer âlimlerin görüşlerine yer vererek örneğin Sibeveyh'in (ö.180/796) Arap dili harflerinin yirmidokuz harf olduğunu, bunları mahreç tertibine göre sıraladığını, Müberred'in (ö. 286/900) de harf sayısının yirmisekiz olduğunu ifade ettiğini aktarmaktadır.⁷³

Müberred harf sayısı hakkında şunları söylemektedir:

“Hemzenin tahfif sebebiyle farklı okunma durumlarına göre elif, yâ ve vâv harfine dönüştüğü, bütün âlimlerin kabul ettiği bir biçimsel formatının olmaması sebebiyle harf formatında değil de hareke olarak değerlendirilmektedir”⁷⁴.

Sefâkusî, Çârperdi'nin (ö. 746/1346)⁷⁵ şu ifadelerine yer vererek Müberred'in harflerden hemzeyi dışarda tuttuğunu söylemiş ve hemzenin sûretinin olmadığını, bazen elif, vâv ve yâ şeklinde yazıldığını ifade ederek şekilsel ve kullanım farklılıklarından dolayı harfler arasında saymadığını söylemiştir.⁷⁶

2.9. Harflerin Çeşitleri

Harfler, aslî ve fer'î olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.⁷⁷

72 Madazlı, Ahmet, Tecvîd İlmi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 70, 1994), s. 4.

73 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 41-42.

74 Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Müktedab*, thk. M. Abdulhâlik Uzayme (Beyrut, 1382), I/IV, s. 115-194.

75 Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Şener, “Çârperdi” TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/carperdi> (15.09.2023).

76 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 42.

77 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fi Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 75.

2.9.1. Aslî Harfler

Sefâkusî, aslî harflerin kıraat âlimleri içerisinde muhakkik olanlar nezdinde ihtilaf olmaksızın yirmi dokuz olduğunu ifade etmektedir. Bu harfler, *hecâ* harfleri olarak da ifade edilmektedir.⁷⁸

2.9.2. Fer'î Harfler

Bu harfler, isimleri ve sesleri olup diğer harfler gibi kitabî şekli olmayan harflerdir.⁷⁹ Sefâkusî, fer'î harfleri ele alırken *hurûfü'l-müşrabe* başlığı altında inceleyerek bunların dört tane olduğunu ifade etmektedir. Sefâkusî, müşrabe ifadesi yerine *مخالطة* ve *مخالطة* ifadelerin de kullanıldığını aktarmaktadır.

el-Hurûfü'l-müşrabe konusunu, İbnü'l-Cezerî *Temhîd* adlı eserinde müşrabe harfleri olarak aslî harflerin dışındaki nûn-i muhfât, elif-i mumâle, elif-i mufahhame, sâd-ı beyne beyn (sad-ı müşemme) ve hemze-i beyne beyn (teshîl hemzesi) harflerini zikrederek ele almıştır. İbnü'l-Cezerî, müşrabeyi *telaffuzda bir harfin başka harfle karıştırılması* anlamına gelen *مخالطة* kelimesiyle açıklamıştır. Bu açıdan Sefâkusî ve İbnü'l-Cezerî, müşrabe harfleri için *مخالطة* kelimesini kullanma anlamında aynı görüşü benimsedikleri görülmektedir.⁸⁰ Fakat Sefâkusî, sâd-ı müşemmeyi ele almazken İbnü'l-Cezerî müşrabe harflerine dahil ederek incelemektedir. Bu çalışmada hepsine yer verilerek incelenecektir.

Bu harfler şunlardır:

2.9.2.1. Hemze-i Müsehhele

Teshîl ile okunan hemzelerdir. Bu da üç kısımda incelenir:

⁷⁸ Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 41-42.

⁷⁹ Çetin, *Ku'an Okuma Esasları*, s. 90-91.; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 185-187.; Ali Öge, "er-Riâye li-tecvîdî'l-krâ'e ve tahkîki lafzi't-tilave", *SÜİFD*, 32 (211M.S.): 277-286.

⁸⁰ Şemseddîn Ebu'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî İlmî't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), s. 105.

Birincisi: Hemze ve elif arası okunan “ءأعجمي” kelimesindeki ikinci hemzedir. Âsım Kıraatinin Hafs rivâyetine göre bu kelimedede teshil⁸¹ yapılmaktadır.

İkincisi: Hemze ve yâ arasında okunan “ءعنكم” kelimesindeki ikinci hemzedir.

Üçüncüsü: Hemze ve vâv arasında okunan “أونبئكم” kelimesindeki ikinci hemzedir.⁸²

2.9.2.2. Elif-i Mümâle

İmâle olunan elif, med elifi ile yâ harfi arasında bir eliftir ki ne tam elif ne de tam yâ harfî olup مجريها ayetinde⁸³ imâle ile okunarak tilavet gerçekleşir. Elif-i Mümâle'nin iki şekli vardır:

ba) Yâ harfî cihetiyle okuyuş bu harfe doğru ise imâle-i kübrâ olur.

bb) Elif harfi cihetiyle okuyuş bu harfe doğru ise imâle-i suğrâ olur.⁸⁴

2.9.2.3. Sâd-ı Müşemme

Sâd- müşemme, işmâm olunan sâd harfini ifade eden terimdir. Sâd harfi ve zây harflerinin seslerinin birbirine karışmasından ortaya çıkmıştır. Sâd harfi ile zây ج harflerinden sâd harfindeki mahreç eksikliği, zây harfinde de eksik çıkmaktadır. Bu nedenle, iki harfin birleşiminden tam harf çıkar. Bu ortaya çıkan harf ise sâd-i müşemme olarak ifade edilmektedir.⁸⁵

2.9.2.4. Lâm-ı Mufahhame

81 **Teshil**: sözlükte kolaylaştırmak anlamına gelir. Terim anlamı ise hemze harfini kendisi ile yine kendi harekesinden olan harfin mahreci arasına koymaktır. Teshil için bkz. Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 5. Baskı (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), s. 164.

82 Atıyye Kâbil Nasr, *Ğâyetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd* (Riyad: Mektebetü'l-Harameyn, 1409), s. 123.

83 Hûd, 11/41.

84 Atıyye Kâbil Nasr, *Ğâyetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd*, s. 123.

85 Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s.142; Öge, “er-Riâye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkiki lafzi't-tilave”, s. 277-286.

Lâm-ı mufahhame, kalın okunan lâm harfidir. Lâm harfî, salt harf olarak incelendiğinde ince harflerdendir. Fakat Allâh (الله) lafzında okunduğunda kalın bir harfe dönüşmektedir. Bu kalınlık ise öncesinin fetha, kesra ve damme oluşuyla ilişkilidir. Öncesindeki hareke fetha ve damme ise lâm harfî kalın, kesra ise ince okunur. Bu şekilde okunan lâm harfine *lâm-ı tağlîz* veya *lâm-i mufahhame* denir.⁸⁶

2.9.2.5. Nûn-u Muhfât

İhfâ olan nûn harfî, ihfâ harflerinden önce gelen, zâtı kaybolup ğunne özelliği duran sâkin nûn'dur. Sâkin nûn; ihfâ veya iklâb durumunda olunca nâkıs duruma gelmekte ve ihfâ harflerinden herhangi birisi geliyorsa onun birleşimi sonucunda bir ses haline dönüşmektedir. Fakat bu durumda ise ğunnesi her zaman kalıcı halde olmaktadır.⁸⁷

2.10. Mahreç Kelimesinin Lügavî ve Istilâhî Anlamı

Mahreç, sözlükte, çıkış yeri anlamına gelmektedir.⁸⁸ Istilahta ise harfin çıktığı, diğer harflerden ayrıldığı ve tefrik edildiği yere denir.⁸⁹

2.11. Harflerin Mahreç Tespiti ve Sayısı

Harflerin mahreçlerinin belirlenmesi ve tespitine dair âlimlerin farklı ifadeleri olmuştur. Örneğin İbnü'l-Cezerî, "*Harfin mahrecini muhakkak olarak harfî sakin ve şeddeli yapıp evveline vasl hemzesi koyarak seslendirmektir.*"⁹⁰ ifadesini kullanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla harflerin mahreç yerlerini tespit etmede uygulanan bu yöntem, kıraat ve tecvîd ilminin teşekkül ve tekâmülü sürecinde ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Mahreçler, hakîkî ve takdîrî olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Hakîkî mahreç harfin sesinin mahreç noktalarından birisinin belirli bir kısmına değerek

86 Atıyye Kâbil Nasr, *Ġâyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 124.

87 Atıyye Kâbil Nasr, *Ġâyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 124.

88 Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tacü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Beyrut: 1990) I/309.

89 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fi Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 71; Temel Nihat, *Kıraat Ve Tecvîd Istilahları*, 5. Bs (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), s. 113; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s. 59.

90 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I, s. 199.

meydana çıkmasına denir. Takdîrî mahreç ise sesin bilinen mahreç noktalarından birisine temas etmeden meydana gelmesine denir.⁹¹

Sefâkusî, mahreç sayısını 17 olarak kabul etmektedir. O, mahreç konusunu ele alırken cevfi mahrecini ilk sırada ele alarak cevfi bölgesi için med harflerini zikretmiştir.⁹²

Âlimler harflerin çıkış yerleriyle ilgili farklı görüşler benimsemişlerdir. Ferrâ (207/822) ve İbn Keysân (299/912) gibi âlimler, cevfi olarak ifade edilen bölgenin med harflerinin mahreci olmadığını ve med harflerin elif, vâv ve yâ harflerinin mahreci müteharrik olarak buldukları hakiki mahreç yeri olduğunu belirtirler. Ayrıca nûn, lâm ve râ harfleri de aynı mahreçten çıkmaktadır. Bu sebeple, boğaz bölgesinde üç, dil bölgesinde sekiz, dudak bölgesinde iki, geniz (hayşûm) bölgesinde de bir mahreç olmak sûretiyle mahreçlerin sayısının 14 olduğunu tespit etmişlerdir.⁹³

Dânî, Sibeveyh ve Ca'berî (ö. 732/1332) gibi âlimler, cevfi mahreç bölgesi olarak kabul etmemektedir. Elif, vâv ve yâ olan med harflerinin müteharrik olarak buldukları durumlar hakiki mahreç bölgeleridir. Dolayısıyla, boğaz bölgesinde üç, dil bölgesinde on, dudak bölgesinde iki, geniz (hayşûm) bölgesinde bir olmak sûretiyle mahreç sayısının 16 olduğunu tespit etmişlerdir.⁹⁴

İbnü'l-Cezerî ve Halîl b. Ahmed gibi âlimlerin ve cumhurun da tercihi olan bu görüşe göre lâm, nûn ve râ harflerinin mahreç bölgeleri farklı değerlendirilmekte bununla birlikte, cevfi de med harflerinin mahreç bölgesi olarak belirtmektedir. Bu görüş çerçevesinde, cevfi bölgesi bir, boğaz bölgesi üç, dil bölgesi on, dudak bölgesi iki geniz (hayşûm) bölgesinde bir olmak üzere mahreç sayısını 17 olarak tespit etmişlerdir.⁹⁵

91 Nihat, *Kıraat Ve Tecvîd İstılahları*, s. 126-127.

92 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 33.

93 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 113.

94 Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Müdhî fi't-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2000), s. 78.

95 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s.198-199; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fi Şerhi'l Mukaddîmeti'l-Cezeriyye*, s. 73; Atıyye Kâbil Nasr, *Ġâyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 124-125; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 191; Çetin, *Ku'an Okuma Esasları*, s. 98.

Bunların dışında, mahreç sayısının 29 olduğunu ifade eden âlimler de olmuştur. Onlara göre, her harfin belirli bir mahreç bölgesi bulunmaktadır. Fakat harf sayısına göre belirlenen bu mahreç bölgelerinin özel isimleri bulunmamaktadır. Bu görüşü benimseyenlerden birisi de İbnü'l-Hâcib'tir (646/1249).⁹⁶

Tecvîd âlimleri, mahreçlerin bölgeleri konusunda farklı bölge adlandırması yaparak mahreç bölge sayısını buna göre belirlemiştir. Sefâkusî, cevîf boğaz, dil ve dudak olmak suretiyle beş; Mekkî, dudak, ağız ve boğaz olmak üzere üç;⁹⁷ İbn Tahhân (ö. 560/1164), ağız bölgesi için dil ifadesini kullanarak ele almış;⁹⁸ Dâni, boğaz, dudak, dil ve geniz olmak üzere dört; İbnü'l-Cezerî ise boğaz, dil, dudak, geniz ve cevîf olarak belirlemiştir.⁹⁹

2.12. Harflerin Mahreç Bölgeleri

Sefâkusî, mahreç bölgelerinin on yedi olduğunu ifade etmiştir. Mahreç bölgelerini tek tek ele almış, konuya dair detaylı bilgilere yer vermeksizin sadece ilgili bölgeye ait harfleri zikretmekle yetinmiştir.¹⁰⁰ Mahreç bölgelerini Sefâkusî'nin tercih ettiği sırayla ele alacağız.

2.12.1. Cevf (1. Mahreç)

Sefâkusî, birinci mahreç noktasını cevîf olarak ele almaktadır. Cevîf, ağız boşluğunun karşılığı olarak dile getirmiş ve cevîfin harflerini sırasıyla ۱ (elif), mâ kabli damme olan sâkin ۶ (vâv) ve mâ kabli kesra olan sâkin ۷ (ya) olarak belirtmektedir. Sefâkusî ayrıca bu harflerin “*el-hurûfu'l-hevaîyye*”, “*el-hurûfu'l-cevfiyye*”, “*el hurûfu'l-med*” ve “*el-hurûfu'l-lîn*” olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir.¹⁰¹ Bu harfler, “۶” harfi ile beraber “*el-hurûfu'l-hafîyye*” olarak da isimlendirildiğini aktarmaktadır. Cevîf mahrecine bu üç harf dışında bir de hemze

96 Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1436), s. 213.

97 Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kur'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997), C. 1, s. 139.

98 İbn Tahhân es-Sümâtî, *Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkiki Meâlimi'l-Mekârrî*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Kahire: Mektebetü't-Tâbiîn, 2007), s. 35.

99 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, s. 113.

100 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 33.

101 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 33.

nispet edildiğini ve bir yerde hemzenin mahrecinin göğüs olması ve göğüs bölgesinin cevî bölgesine yakın bulunmasından ötürü bu şekilde ifade edildiğini aktarmaktadır.¹⁰²

2.12.2. Aksa'l-Halk (2. Mahreç)

Sefâkusî, bu mahreç bölgesi ile ilgili sadece harfleri zikrederek bu harflerin ا (elif ve hâ) harfi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³

İbnü'l-Cezerî, ا (hemze) ve ه (hâ) harflerinin boğazın başlangıç mahreci olan aksa'l-halk'tan çıktığını ve her ikisinin de aksa'l-halk harfi olmasına rağmen, ا (hemze) ile ه (hâ) arasında mahreçlerinde bir fark bulunduğunu vurgulamış ve bu nedenle ا (hemze)'nin ه (hâ) harfinden önce geldiği düşüncesini benimsemiştir.¹⁰⁴

2.12.3. Vasatü'l-Halk (3. Mahreç)

Sefâkusî bu mahreç bölgesi için iki harfi zikretmekle yetinmiştir. Bu harfler; ع ve ح harfleridir.

İbnü'l-Cezerî, “ع” ayn harfinin çıkış mahreci olarak vasatü'l-halk bölgesinden çıktığını ifade etmektedir. Ayrıca bu mahreç bölgesinden çıkan harflerin ilk önce hangisinin çıktığına dair bilgi vererek öncelikle ayn ع harfinin çıktığını, Mekkî ve Sîbeveyh'e göre ayn ع harfinin ه ح harfinden daha önce çıktığını ve Şüreyh (ö. 476/1084) ve Mehdevî'ye (ö. 440/1048) göre de ayn ع harfinin ه ح harfinden önce çıktığını aktarmaktadır.¹⁰⁵

İbnü'l-Cezerî, mahreç ve sıfat bakımından benzer yönleri olan harflerin telaffuz anında dikkat edilmesi gereken durumlarına dair önemli bilgiler

102 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 33.

103 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 33.

104 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I/II, s. 199.

105 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, 199.

aktarmaktadır. Bu bilgiler içerisinde kaynak niteliği taşıyan Halîl b. Ahmed'in şu ifadeleridir:

“ح” (hâ) harfinin fonetiğinde boğuk bir ses özelliği olmasaydı “ع” (ayn) harfi ile ayırt edilemezdi.”¹⁰⁶

Konuya dair Dâni de ayn (ع) harfinin çıkış noktası bağlamında hâ (ح) harfinden daha önce çıktığını ifade eder.¹⁰⁷ Ayrıca Kurtubî de bu iki harfin mahreç noktaları bağlamında tertip olarak bu sırayı tercih ettiğini ifade eder.¹⁰⁸

2.12.4. Edne'l-Halk (4. Mahreç)

Sefâkusî, bölgenin harflerini zikretmekle yetinmiştir. Bunlar, gayn (غ) ve hâ (ح) harfleridir. Ayrıca bu mahreç bölgesinin, *el-hurûfu's-sittetü'l-halkiyye* olarak isimlendirildiğini ifade eder.¹⁰⁹

Dâni, Kurtubî ve İbnü'l-Cezerî, mahreç çıkış tertibi bakımından gayn (غ) harfinin önce, sonra da (ح) harfinin çıktığını ifade eder. İbnü'l-Cezerî, bu bölümdeki ifadelerinde Şüreyh'in de bu görüşte olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Ebu'l-Hasan Nahvî'nin (ö. 609/1212) “Mahreç noktaları aynı olan harfler için mahreç tertibi gözetilmez.” İfadesini aktarmaktadır.¹¹⁰

Mekkî de bu iki harfin mahreç sıralaması bağlamında aksini dile getirerek gayn (غ) harfinin hâ (ح) harfinden önce çıktığını ifade eder.¹¹¹

2.12.5. Tarafü'l-Lisân

Sefâkusî, bu mahreç bölgesini iki kısımda ele almaktadır. Bunların ilkini beşinci mahreç bölgesi diğer kısmını da altıncı mahreç bölgesi olarak tertip etmiştir.

106 Ebû Abdîrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhidî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423), I/VIII, s. 41.

107 Ebû Amr Osmân b. Sa'îd Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid*, thk. Ğânim Kaddûri Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2000), s. 102.

108 el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvid*, s. 78.

109 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 33.

110 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid*, s. 102.; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvid*, s. 78; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I, s. 199.

111 Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmet Hasan Ferhat (Amman: Dâru Ammâr, 1996), s. 168-169; el-Kaysî, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâ'ati's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*, s. 139.

2.12.5. 1. Hanekü'l-A'lâ (5. Mahreç)

Sefâkusî, dilin boğaza yakın olan ve üst damak kısmında oluşan kısımdır. Bu mahreç bölgesinde çıkan harf, kâf (ك) harfidir. Bu harf, ağız ve boğaz arasından çıktığı için *leheviyye* olarak adlandırılmaktadır.

2.12.5.2. Hanekü'l-Esfel (5. Mahreç)

Kâf (ك) harfinin çıktığı mahrecin aşağısında oluşan bölgedir. Bu bölgeden de kâf (ك) harfi çıkmaktadır. Yine bu iki harf için de lihâta nispetle *leheviyye* ve boğaza nispetle veya ağız ile boğaz arasında bulunması hasebiyle *el-lahmetü 'l-müşrafe* olarak adlandırılmaktadır.¹¹²

2.1.2.6. Vasatü'l-Lisân (6. Mahreç)

Sefâkusî, vasatü'l-lisân'nın dil bölgesinin orta noktası ile üst damak bölgesi olduğunu ifade etmektedir. Bir diğer ifade ile dil bölgesinin üst damak bölgesi ile birlikte bulunduğu noktadır. Bu mahreç bölgesi *el-hurûfu 'l-şeceriyye* olarak da ifade edilmektedir. Bu harfler; cîm (ج), şîn (ش) ve meddiyye harfi olmayan yâ (ي) harfleridir.¹¹³

Haflerin mahreç tertibi bağlamında Dâni, Kurtubî ve İbnü'l-Cezerî cîm (ج) harfinin öncelikli¹¹⁴, Mekkî ise önceliğin şîn (ش) harfinde olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵

Mehdevî ise şîn (ش) harfinin mahreç noktası bakımından kef (ك) harfinden sonra geldiğini ifade eder.¹¹⁶

2.12.7. Hâfetü'l-Lisân (7. Mahreç)

Sefâkusî, bu mahreç bölgesinin iki kısma ayrıldığını ifade etmektedir. Bunlar; Hâfetü'l-Adrâs ve Edne'l-Hâfe'dir.

112 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 33.

113 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34.

114 Dâni, *et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 103; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 78.

115 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 175-179; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I/II, s. 200.

116 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I/II, s. 200.

2.12.8. Hâfetü'l-Adrâs (8. Mahreç)

Sefâkusî, bu mahreç bölgesi için dâd (ض) harfini zikretmektedir. Bu harf, çoğunlukla sol taraftan ve çok az da olsa sağ taraftan azı dişlerini takip eden yerden telaffuz edilmektedir. Bu harfin sol taraf azı diş bölgesinden daha kolay, sağ azı diş bölgesinden daha zor telaffuz edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca dil yan evveli kavramına dair İbnü'l-Cezerî, dil yan bölgesi için evveli ifadeleriyle dilin her iki yanını ifade ettiğini aktarmaktadır.¹¹⁷

Sefâkusî, dâd (ض) harfi ve kendinden önce zikredilen üç harf ile beraber *şeceriyye* olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir. Sefâkusî, Halîl b. Ahmed'in "Dâd harfi, şeceriyye harflerindedir. Şecer ise meftehü'l femdir." ifadesini aktarmaktadır. Ağızın konuşma sırasında açılmasından ötürü bu şekilde adlandırılmıştır.¹¹⁸

Sefâkusî'nin Halîl b. Ahmed'in açıklamalarını aktarmış olması, aynı görüşü kabul ettiğine işaret etmektedir.

2.12.9. Edne'l-Hâfe (9. Mahreç)

Sefâkusî, bu mahreç bölgesi için lâm (ل) harfini zikretmektedir. Ona göre, lâm (ل) harfi, dil bölgesinin her iki yan kısımlarıyla beraber ucuna doğru varıncaya kadar olan bölge ile nâib, senâyâ, rabaîyye ve dâhik dişlerinin üst bölgesidir.¹¹⁹

Sefâkusî, bu harfle alakalı bilgiler verirken insanların çoğunda ağız dişlerinin sayısının 32 diş olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰ Çünkü Sefâkusî'ye göre diş sayısının eksik olması, doğru bir harf çıkışına engel teşkil etmektedir. Kanaatimizce bu bilgiyi aktarma gerekçesi olarak telaffuzu çok zor olup diş yapısına bağlı olan dâd ض harfinden kaynaklı olduğunu düşünerek dikkat çekici ifadeye yer verdiği anlaşılmaktadır.

117 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fi Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 84-85; Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34.

118 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34.

119 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34.

120 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34.

Mekkî, bu harfin mahrecinin dâd (ض) harfinin çıkış yerinden sonra çıktığını ifade etmektedir. İbnü'l-Cezerî, Dâni ve Kurtubî dilin yan kısmından çıkan dâd (ض) ve lâm (ل) harfleri için Sibeveyh'in görüşünü esas almaktadırlar. Bu sebeple lâm (ل) harfi için ayrı bir mahreç yeri belirlemişlerdir.¹²¹

2.12.10. Tarafü'l-Lisân (10. Mahreç)

Sefâkusî, bu mahreç bölgesi için nûn (ن) harfini zikretmektedir. Dil ucu olarak ifade edilen tarafü'l-lisân, nûn(ن) ve râ (ر) harfleri ele alınmakta ve onuncu ve onbirinci mahreç bölgelerinde bu harfleri ele almıştır.¹²²

İbnü'l-Cezerî, bu harf ile ilgili dil ucu kısmı ile ön üst kısımdaki dişlerin arasından lâm (ل) harfi mahreç bölgesinin hemen altından çıktığını ifade eder.¹²³

Dâni ile Kurtubî, nûn (ن) harfi ile ilgili dilin ucu ile üst ön dişlerin hemen üstünden çıktığını ifade eder.¹²⁴

Sefâkusî de bu harfin, lâm (ل) harfinin mahrecinden hemen aşağı kısmından çıktığını ifade ederek ilk dönem âlimlerin görüşü üzere açıklamalar yapmaktadır.¹²⁵

2.12.11. Tarafü'l-Lisân (11. Mahreç)

Sefâkusî, bu mahreç bölgesini iki defa zikretmekte fakat çıkış yerleri farklı olması hasebiyle biz tarafü'l-lisân ifadesinin ikinci kısmını ele almaktayız. Bu kısımda râ (ر) harfini zikretmektedir. Bu harfin, lâm (ل) harfinin çıktığı yerden sırtına dahil olan dil ucundan çıktığını ifade eder.¹²⁶

2.12.12. Tarafü'l-Lisân (12. Mahreç)

Sefâkusî, bu bölge için dâl (د), tâ (ت) ve tâ (ط) harflerini zikretmektedir. Bu harfler, dilin damağın üst kısmına doğru yükselmesiyle üst ön dişleri ile dil ucu

121 Dâni, *et-Taḥdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 103; Mekkî, *er -Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 188; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvid*, s. 78-79; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I/II, s. 200.

122 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34.

123 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I/II, s. 200.

124 Dâni, *et-Taḥdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 103.

125 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34.

126 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34.

kısının dip bölgesinden çıktığını ifade eder.¹²⁷ Sefâkusî, bu harflerin, damaktan çıkması sebebiyle *nit'yye*¹²⁸ olarak ifade edildiğini aktarmaktadır.¹²⁹

Dânî, Kurtubî ve İbnü'l-Cezerî, söz konusu harfle dilin damağın üst kısmına doğru yükselmesiyle üst ön dişleri ile dil ucu kısmının dip bölgesinden çıktığını ifade eder.¹³⁰

Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605), zikredilen bu mahrecin damağın üst kısmına yakınlığından dolayı *nit'yye* olarak adlandırıldığı fakat bu harflerin mahreç bölgesinin zikredilen bölge olmadığını söyleyerek konuya dair farklı değerlendirilmelerin olduğunu ifade eder.¹³¹

127 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34.

128 Bu kelimenin okunuşu ile ilgili bkz. Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 35.

129 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 34-35.

130 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I/II, s. 200.

131 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fî Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 90.

2.12.13. Tarafü'l-Lisân (13. Mahreç)

Sefâkusî, bu bölge için sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harflerini zikretmektedir. Bu harflerin, dil ucunun sivri olan kısmından çıktığını ve bu sebeple *eseliyye* olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir.¹³²

Hemadânî, bu harf için dilin uç kısmıyla ön dişlerin ön tarafı arasından çıktığını ifade eder.¹³³

İbnü'l-Cezerî, bu harflerin dilin uç kısmı ile ön alt diş kısmının hemen üst bölgesinden çıktığını ifade eder. Ayrıca İbnü'l-Cezerî bu harfler için *eseliyye* tabirinin kullanıldığını da söylemektedir.¹³⁴

Söz konusu harfle ilgili Sefâkusî, Mekkî, Kurtubî ve İbnü'l-Cezerî aynı görüş üzere açıklamalar yapmaktadır.¹³⁵

2.12.14. Tarafül-Lisân (14. Mahreç)

Sefâkusî, bu mahreç bölgesi için zâl (ذ), zâ (ظ) ve sâ (ث) harflerini zikretmektedir. Sefâkusî, bu harflerin, dilin uç kısmı ile ön üst dişlerinin ucundan çıktığını ifade ederek diş etlerine bağlı olması sebebiyle *liseviyye* olarak adlandırıldığını ifade eder.¹³⁶

İbnü'l Cezerî, söz konusu harflerin, dilin uç kısmı ile ön üst dişlerinin uçları arasından çıktığını ifade eder.¹³⁷

Mekkî, Dâni, Hemedânî ve Kurtubî ele alınan harfler için mahreç bölgesinin dilin uç kısmı ile ön üst dişlerin uç bölgesi arasında olduğunu ifade eder.¹³⁸

132 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 35; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/VIII, s. 42; Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 35.

133 Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, thk. Cemâlüddîn M. şerif- Mecdi Fethi es-Seyyid (Tanta: Darü's-Sahabeti't-Türas, 2005), s. 248.

134 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I/II, s. 200-201.

135 el-Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, s. 79; Mekkî, *er -Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 193-224.

136 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 35.

137 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I/II, s. 201.

138 Mekkî, *er -Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 193-224; Dâni, *et-Tahtîd fî'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 103; el-Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, s. 79.

2.12.15. Şefeteyn (15. Ve 16. Mahreç)

Sefâkusî, bu bölgeyi onbeşinci ve onaltıncı mahreç bölgeleri olarak ele almaktadır. Onbeşinci mahreç bölgesi, alt dudağın içine ve ön üst dişlerinin ucundan çıktığını ifade etmektedir. Bu harfin de fâ (ف) harfi olduğunu aktarmaktadır.¹³⁹

Halîl b. Ahmed, fâ (ف), bâ (ب) ve mîm (م) harflerinin dudak harfleri olduğunu ve dudaklardan çıktığı için de *şefevîyye* olarak adlandırıldığını ifade etmektedir.¹⁴⁰

Mekkî, Dâni, İbnü'l-Cezerî, Kurtubî ve birçok dilci, bu mahreç bölgesinden çıkan harfler hakkında Sibeveyh ve onu takip edenlerle benzer ifadeye yer vermektedir.¹⁴¹

Onaltıncı mahreç bölgesi olan *beyne's-şefeteyn/iki dudak arasında* bölgesinden vâv (و), bâ (ب) ve mîm (م) harfleri çıkmaktadır. Sefâkusî, İbnü'l-Cezerî, Dâni ve Kurtubî, buradan çıkan vâv (و) harfinin harf-i med olmaksızın olduğunu ifade eder.¹⁴² Mim (م) ve bâ (ب) harflerinde iki dudağın kapanma halini aldığı, vâv (و) harfin de ise kapanma halini almadığını ifade eder.¹⁴³

2.12.17. Hayşûm (17. Mahreç)

Sefâkusî, *hayşûm* ile ifade edilen bölgenin ağız ve burun arası olduğunu ve bu mahreç bölgesinden tenvîn, mîm ve nûn-u sakin çıktığını ifade etmektedir.¹⁴⁴ Hayşûm kavramına farklı açıklamalar getirenler de olmuştur. Örneğin Ali el-Kârî, *hayşûm* kavramını burnun son kısmı olarak ifade etmektedir.¹⁴⁵

Sefâkusî, bu bölümde mahreç bölgelerini ele aldıktan sonra her harfin bir mahreç bölgesinin olduğunu ifade eder. Bu bağlamda mahreç bölgelerinin 5 tane ve toplam 17 mahreç olduğunu ifade eder.¹⁴⁶

139 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 35.

140 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I/VIII, s. 42.

141 Mekkî, *er -Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*, s. 227-235; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 104; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 79; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I, s. 201.

142 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 35.

143 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 104; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I, s. 201; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 79.

144 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 35.

145 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fi Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 93.

146 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 35.

Sefâkusî, mahreç bölgelerinde ifade ettiği birçok hususta İbnü'l-Cezerî ile örtüşmektedir. Ayrıca konuyu ele alırken Mekkî, Dâni ve Halîl b. Ahmed gibi âlimlerden nakiller yaparak klasik kaynaklardan delil getirmektedir. Bu bağlamda Sefâkusî'nin ilk dönem kıraat ve tecvîd âlimleri ile dilcilerin açıklamalarına işaret ederek konuları ele aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Tablo 2. Harflerin Mahreç Bölgesi Tablosu

Sıra	Mahreç Adı	Harfler
1	Cevf	و، ی، ا
2	Aksa'l-Halk	ء، ه
3	Vesetu'l-Halk	ح، ع
4	Edne'l-Halk	خ، غ
5	Dil Kökü ve Karşılığı Olan Üst Damak	ق
6	Dil Kökü ve Küçük Dil Önü	ك
7	Dil Ortası ve Üst Damak Ortası (Kubbe	ج، ش، ي
8	Dil Kenarı İle Üst Azı Dişler	ض
9	Dilin İki Kenarı ve Ucu İle Üst Damak	ل
10	Dil Ucu İle İki Üst Ön Dişlerin Damağı	ر
11	Dil Ucu İle Üst Ön Dişlerin Etleri	ن
12	Dil Ucu İle Üst Ön Dişlerin Dipleri	ط، د، ت
13	Dil Ucu İle Alt Ön Dişlerin İç Kısmı	ص، س، ز
14	Dil Ucu İle Alt/Üst Ön Dişlerin Uçları	ظ، ذ، ث
15	Üst Ön Dişlerin Ucu İle Alt Dudağın Karnı	ف
16	Alt ve Üst Dudaklar	ب، م، و
17	Hayşûm	Ğunne ve Nûn-i Muhfât

2.13. Harflerin Sıfatlar

Sıfat kelimesi sözlükte, *bir şeyin hali, alameti, siyah ve beyaz gibi birbirinden farklılık sunan şey* için kullanılan bir kavramdır.¹⁴⁷ İstılâhî olarak ise *Allâh'ın (c.c) harflerin doğal hallerinde yarattığı özellikler* olarak ifade edilmektedir.¹⁴⁸

Tecvîd literatüründe ise *harfin mahreçten çıkış anında sesine sebep olan keyfiyet* için ifade edilmektedir.¹⁴⁹ Aliyyü'l-Kârî ise *harfin mahreçten çıktığı ve harfin telaffuzu sırasında rihvet, cehr, şiddet ve hems sıfatlarının bulunması* şeklinde kavramlaştırılmıştır.¹⁵⁰

Sefâkusî, harflerin sıfatları konusunu ele alırken sıfatların iki kısma ayrıldığını ifade eder. Bunlar; zıddı olan sıfatlar ve zıddı olmayan sıfatlardır.

Sefâkusî, ilk olarak zıddı olanları ele almaktadır. Bunlar; *cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk ve izlâk* olmak üzere toplam beş tanedir.¹⁵¹ İkinci olarak da zıddı olmayan sıfatları ele almaktadır. Bunlar da *kalkale, safir, mustatîl(istitâle), inhırâf, mükerrer(tekrir), tefeşî, lîn ve mehtûf* olmak üzere sekiz tanedir.¹⁵²

147 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX/357.

148 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 115; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kiraat*, s. 68.

149 Nihat, *Kiraat Ve Tecvîd İstılahları*, s. 148.

150 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fî Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 96.

151 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 36.

152 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 37-39.

2.13.1. Zıddı Olan Sıfatlar

2.13.1.1. Hems ve Cehr

Hems, sesi gizlemeye denir.¹⁵³ Tecvîd ıstılahında ise *bir harfin mahreç bölgesine dayanmasının zayıf olması sebebiyle harfle beraber nefesin akması* şeklinde ifade edilir.¹⁵⁴ Cehr ise *açıklamak* anlamına gelip mahreç bölgesine dayanmasının güçlü olması nedeniyle nefesin hapsolması olarak ifade edilir.¹⁵⁵

Sefâkusî, İbnü'l-Cezerî'nin belirlediği hems harflerini “سكت فحته شخص” şeklinde kolay bir şekilde öğrenilmesi sebebiyle bu cümleyle şifrelemiştir.¹⁵⁶ Ayrıca bu harflerin dışındakilerin cehr harfleri olarak ifade edildiğini aktarmaktadır.¹⁵⁷ Sefâkusî'nin de İbnü'l-Cezerî gibi aynı cümleyi şifrelemiş olduğu görülmekte ve birçok konuda İbnü'l-Cezerî'den istifade ettiği anlaşılmaktadır.

2.13.1.2. Şiddet ve Rihvet

Sefâkusî, şiddet harflerinin sekiz tane ve bunların da “أجدك قطب” cümlesindeki harfler olduğunu ifade eder. Şiddet, mahreç noktası sebebiyle kuvvetli sıfat olup bu kuvvetlilikle de telaffuzu esnasında sesin akmasına mânî olmaktadır.¹⁵⁸ Mekkî, Dâni ve Kurtubî bu minvalde benzer açıklama yapmaktadır.¹⁵⁹ Bu bağlamda Sefâkusî'nin ilk dönem tecvîd âlimlerine benzer açıklamalar yaptığı anlaşılmaktadır.

2.13.1.3. İsti'lâ ve İstifâle

Sefâkusî, bu isti'lâ harflerinin *فقط خص ضغط* cümlesindeki harfler olduğunu ifade eder. Bu sıfata bu ismin verilmesi ile ilgili olarak telaffuzu esnasında sesin nefes eşliğinde damağa doğru yükselmesi ile intibak etme olayı olarak ifade edilmektedir.¹⁶⁰ Sefâkusî, *en-Neşr* eserini kaynak göstererek söz konusu harflerin kalın harf olduğunu ifade eder. Ayrıca bu harflerin en kalınının tâ (ط) harfi olduğunu

153 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fi Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 98.

154 Saçaklızâde Mar'aşî, *Cühdü'l-Mukîl*, thk. Sâlim Kaddürî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2001), s. 141.

155 el-Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd fi ma'rifeti't-tecvîd*, s. 250-251; Mar'aşî, *Cühdü'l-Mukîl*, s. 141.

156 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I/II, s. 202.

157 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 36.

158 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 36.

159 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 117; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 105; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 89.

160 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 36.

ve itbâk harflerinin de ihtiva etmesi babından kalınlık olarak en güçlü harfler olduğunu ifade eder.¹⁶¹

Sefâkusî ve İbnü'l-Cezerî, elif (ا) harfinin tefhim harfi olmadığını, bu harfin müstakil bir durumunun olmayıp kendisinden önceki harfin harekesi özelinde değerlendirildiğini ifade eder.¹⁶² Sefâkusî başta olmak üzere, diğer kıraat âlimleri isti'lâ sıfatının zıttının istifâle olduğunu ifade etmekte fakat detaylı bir bilgi vermemektedirler. İbnü'l-Cezerî ve Mekkî'nin yukarıda ifade edilen görüşü kabul ettiklerini ve Sefâkusî'nin de bu âlimlerin otaya koyduğu görüş ışığında benzer görüşte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶³

2.13.1.4. İtbâk ve İnfîtâh

Sefâkusî, itbâk harflerinin dört tane ve bunların da tâ (ط), dâd (ض), sâd (ص) ve zâ (ظ) harfleri olduğunu ifade eder. Bu harflerin en kuvvetlisi, tâ (ط) harfi olup bunun sebebi de şiddet ve cehr sıfatlarına sahip olmasıdır. Bu harflerin en zayıf olanı ise zâ (ظ) harfidir. Gerekçesi olarak da rihvet sıfatına sahip olması, bir de ön üst dişlerin kök kısmıyla birlikte dilin uç kısmına inhırâfi sebebiyledir. Bunlar dışında kalan diğer iki harf de her ikisinin ortasındadır.¹⁶⁴ Ayrıca bu sıfatın zıttının da infitah olduğunu ve geriye kalan 25 harfin infitâh harfleri olduğunu aktarmakta bu isimle vasıflanma gerekçesinin de telaffuzu esnasında dilin hiçbir şekilde üst damağa iltisâk etmemesi olarak ifade etmektedir.¹⁶⁵

2.13.1.5. İzlâk ve İsmât

Sefâkusî, izlâk harflerinin altı tane olduğunu ve bunlarında “مر بنفل” cümlesinde toplandığını, bu harflerin dışında kalan 23 harfin de ismât harfleri olduğunu ifade eder.¹⁶⁶

161 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 36.

162 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I/II, s. 202-203; Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 36-38.

163 Mekkî, *er -Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 123; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I/II, s. 202-203.

164 Mekkî, *er -Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 122-123.; Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 37.

165 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 106; Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 37.

166 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 37.

Mekkî ise bu harfler arasında vâv, yâ ve hemze'nin mu'tel, 19 tanesinin sahih olduğunu ifade eder. Buna ilave olarak elif harfinin *hevâî* olarak ifade edilmesi ve herhangi bir mahrece i'timat etmemesi sebebiyle izlâk ve ismât harfleri dışında ele alındığını ifade eder.¹⁶⁷

Kurtubî izlâk harflerinin altı tane olduğunu ifade eder. izlâk harfleri, *zeleka* olarak da ifade edilmektedir. Gerekçesini de bu harflerin itimadının dil ucuna olmasından dolayı olduğunu aktarmaktadır. Bu harfler de kolaylık hali bulunduğu için dil organı da bu rahatlıktan faydalanmaktadır. İçinde zaid bir harf mevcut olmayan rubaî ve humâsî isimler içerisinde izlâk harflerinden bazıları bulunmak zorundadır.¹⁶⁸ Dâni'nin bu iki sıfatı harfler konusunu ele alırken içerisinde dahil etmediği görülmektedir.¹⁶⁹ Bu bağlamda, Sefâkusî'nin Mekkî ve Kurtubî ile benzer görüşte, Dâni ile farklı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

2.13.2. Zıddı Olmayan Sıfatlar

2.13.2.1. Kalkale

Sefâkusî, kalkale harflerinin beş tane ve bunların da *قطب جد* cümlesindeki harfler olduğunu ifade eder. Sefâkusî, bu harflerde kalkale sıfatının ortaya çıkış sebebi olarak “*bu harflerin sakin olduklarında zayıflayıp kalkale sıfatını ortaya çıkmasına ihtiyaç duymasındandır*” şeklinde ifade eder.¹⁷⁰

Sefâkusî, Halîl b. Ahmed'den naklederek kalkale kelimesini *sesin şiddeti* olarak anlam verdiğini aktarmaktadır. Ayrıca bu bilgiyi İbnü'l-Cezerî de *et-temhîd* adlı eserinde yer vermektedir.¹⁷¹

İbnü'l-Cezerî ise bu sığata dair beş kalkale sıfatı olduğunu, konuya dair bazı harflerin de kalkale sıfatına haiz olduğu ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu ifade eder. Cezerî'ye göre kalkale sıfatı, gerçekleşmesine bağlı olarak sükun halinde sesin daha canlı ortaya çıktığını, vakf durumunda ise daha net bir şekilde ortaya çıktığını ifade eder.¹⁷²

167 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*, s. 135-136.

168 el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 94-95.

169 Dâni, *et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 105-109.

170 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 37.

171 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 101.

172 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I, s. 203.

Dânî ise kalkale harflerini *müşrabe* harflerinden sayıp Mekkî gibi *جد بطق* cümlesindeki harfler olarak ifade eder.¹⁷³

Kurtûbî, vakf halinde mahreç çıkış noktasında şiddetli bir zorlama oluşma hali bazı harflerde söz konusu olduğunu, bu harflerin de kalkale harfleri olduğunu ifade eder.¹⁷⁴

Mekkî ise kalkale harflerinin beş tane olduğunu farklı bir cümle inşası ile *جد بطق* cümlesindeki harfler olduğunu ifade eder. Mekkî'ye göre bu sıfatın oluşumundaki etken hususun vakf yapıldığında belirgin bir sesin ortaya çıkması olarak ifade eder.¹⁷⁵

Konuya dair Sefâkusî ve diğer âlimler benzer açıklamalar yapmıştır. Buna bağlı olarak kalkale sıfatı için küçük farklılıklar olmakla beraber İbnü'l Cezerî ve Sefâkusî *جد قطب* cümlesini, diğer âlimler de bu cümleye benzer *جد بطق* cümlesini belirlemişlerdir.

2.13.2.2. Safir

Sefâkusî, bu sıfatın harflerinin sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) olduğunu ifade eder. Sefâkusî, bu isimle lakaplanma gerekçesi olarak telaffuz esnasında kuş sesine benzer ıslık tarzında bir sesin çıkmasından dolayı olduğunu ifade eder.¹⁷⁶ Aynı şekilde Mekkî, Dâni ve Kurtubî zikredilen görüş çerçevesinde benzer açıklamalar yapmıştır. Sefâkusî, bu konuyu ele alırken İbnü'l-cezerî gibi kısa açıklamalarla iktifâ etmiş fakat diğer âlimlere baktığımızda biraz daha detay vererek inceledikleri görülmektedir.¹⁷⁷

173 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 109.

174 el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 93.

175 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*, s. 124.

176 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 38.

177 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 203; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 97.

2.13.2.3. Mustafîl (İstîtâle)

Sefâkusî, bu sıfatın dâd (ض) harfine ait olduğunu ifade eder. İlerde harfleri ele alırken daha detaylı inceleyeceği için burada dâd ض harfi ile ilgili fazla açıklama getirmediği anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Cezerî bu sıfatla alakalı dâd (ض) harfinin tefaffuzu esnasında ağız içinde lâm (ل) harfinin mahreç noktasına uzadığı için bu isimle adlandırıldığını ifade eder.¹⁷⁸

Mekkî ise istitâle sıfatının sadece dâd (ض) harfi için olduğunu ifade eder. Ayrıca İbnü'l-Cezerî ile benzer açıklamalarda bulunmuştur.¹⁷⁹

Kurtubî ise dâd (ض) harfinde bulunan istitâle sıfatını ele alırken tefeşşî kavramı üzerinden incelemiş ve lâm (ل) harfinin mahreç noktasına varıncaya kadar ağız içinde yayılma halinden dolayı mustatil olarak adlandırıldığını ifade eder.¹⁸⁰

Dânî ise bu sıfat için sadece dâd (ض) harfine ait olduğunu ifade eder. Sebebini de ağız içinde lâm (ل) harfinin mahreç noktasına doğru uzaması olarak ifade eder.¹⁸¹

Sefâkusî ve diğer âlimler bu harfin mustatil olarak isimlendirilmesi ve dâd harfine ait oluşu bağlamında aynı görüşü benimsemekte fakat ele alış biçimlerinde farklılıklar görülmektedir.

2.13.2.4. İnhirâf

Sefâkusî, bu sıfatın harflerinin lâm (ل) ve râ (ر) olduğunu ifade eder. Konuya dair tecvîd âlimleri, farklı görüşler ortaya koymuşlardır. *İnhirâf* ismiyle adlandırılma gerekçesi olarak bu harflerin mahreçlerinin diğer harflerin mahreç noktalarına doğru varmasından dolayı bu ismin verildiğini ifade eder.¹⁸²

İbnü'l-Cezerî ise bu sıfatın harflerinin lâm (ل) ve râ (ر) harfleri olduğunu ifade eder. *İnhirâf* ismiyle adlandırılma gerekçesi olarak bu harflerin mahreçlerinin

178 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I/II, s. 205.

179 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 134.

180 el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 96.

181 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 108.

182 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 38.

diğer harflerin mahreç noktalarına doğru varmasından dolayı bu ismin verildiğini aktarmaktadır.¹⁸³

Kurtubî ise inhirâf harfi için sadece lâm (ل) harfi olduğunu ifade eder. Bunun gerekçesi olarak inhirâfi, dil ile sesin birlikte meyletmesi olarak ifade eder. Harf telaffuz edildiğinde dilin iki tarafı sesin hapsolmasına perde olmaktadır. Bu sebeple ses, dilin hemen üst bölgesi ve iki uç bölgesinden çıkmaktadır.¹⁸⁴

Mekkî ise inhirâf harflerinin lâm (ل) ve râ (ر) harfleri olduğunu ifade eder. Bu harfin şiddet sıfatı hükmünden rihvet sıfatı hükmünün haline doğru meylettiği için bu isimle adlandırıldığını ifade eder.¹⁸⁵

Dânî ise inhirâf harfleri için lâm (ل) harfini zikretmektedir. Diğer âlimler gibi râ (ر) harfini ele almamakta ancak râ (ر) harfi özelinde Kûfelilerin bu harfin de inhirâf harfi olduğunu ifade ettiklerini aktarmaktadır.¹⁸⁶

Bu görüşler ışığında Sefâkusî'nin açıklamalarını kısa tuttuğu ve ibnü'l Cezerî'ye yakın görüşler ortaya koyduğu görülmektedir.

2.13.2.5. Mükerrer (Tekrîr)

Sefâkusî, bu sığata haiz râ (ر) harfi olduğunu ifade eder. Elif harfi ve müenneslik tâ'sı ile birlikte ise *hurûfu'l-imâle* olarak adlandırıldığını ifade eder. *Tekrîr* kavramı üzerinde durarak lahne (hatalı okuyuş/yanlış) kapı açmamak için râ (ر) harfi şeddeli olduğu zaman tekrîr sıfatı özelinde yanlış okuyuştan uzak durarak râ harfini gereği gibi okmak gerekir.¹⁸⁷

2.13.2.6. Tefeşşî

Sefâkusî, bu sığata haiz sadece şîn (ش) harfi olduğunu ifade eder. Ayrıca şîn (ش) harfinin telaffuzu sırasında mahreç noktasındaki yayılmanın zâ (ظ) harfinin mahreç noktasına kadar uzamasından dolayı *tefeşşî* ismiyle adlandırıldığını aktarmaktadır. Sefâkusî, tefeşşî sıfatına sahip başka harflerin olduğunu ve bu harfleri

183 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 204.

184 el-Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, s. 92.

185 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 132-188.

186 Dâni, *et-Tahdîd fî'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 108.

187 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 130-131; el-Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, s. 92; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 204-220; Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 38.

şîn (ش) ile beraber zikrettiklerini ve bu harflerin sâ(ث), fâ(ف), sâd (ص), dâd (ض), sîn (س) mîm (م) harfleri olduğunu ifade eder. Fakat Sefâkusî, bu görüşler içerisinde Dâni'nin de kabul ettiği görüşü benimsemektedir.¹⁸⁸

İbnü'l-Cezerî ise ilk dönem kıraat ve tecvîd âlimleri gibi benzer açıklamalara değinmiş ve tefeşşî sıfatına ait şîn (ش) harfini aktarmaktadır. Ayrıca bu isimle adlandırılma gerekçesi olarak da benzer açıklamalara yer vermiştir.¹⁸⁹

Anlaşıldığı üzere, Sefâkusî'nin, Dâni ile aynı görüşü kabul ettiği ve İbnü'l-Cezerî'den de faydalandığı anlaşılmaktadır.

2.13.2.7. Lîn

Sefâkusî, bu sıfatın vâv (و) ve yâ (ى) harfleriyle ilişkili olduğunu ifade eder. Bu harflerin evveli meftûh oluşu ile ortaya çıkmakta olduğunu ve bu iki harfin, dile külfetlerinin az ve yumuşak olmalarından dolayı *hurûfu'l-lîn* olarak adlandırıldığını belirtmektedir.¹⁹⁰

İbnü'l-Cezerî de bu sıfatın vâv (و) ve yâ (ى) harflerine ait olduğunu ifade ederek aynı görüşe yer vermektedir.¹⁹¹

Bu konuya dair Sefâkusî'nin İbnü'l-Cezerî ile aynı ifadelere yer verdiği ve İbnü'l-Cezerî'den yoğun bir şekilde yararlandığı anlaşılmaktadır.

2.13.2.8. Mehtûf (Cersî)

Sefâkusî, bu sıfatın hemze (ء) harfine ait olduğunu ifade eder. Bazılarının isimlendiriliş bağlamında *cersî*, bazılarının da *hetf/هتف* olarak adlandırdığını ifade eder. Sefâkusî, hemzeye ait bu sıfatın; mehtûf (مهتوف), cersî (جرس) ve hetf olarak kullanılabilmesine de işaret ederek hepsinin doğru isimlendirme olduğuna değinmektedir.

İbnü'l-Cezerî ise kelamdaki ağırlığından ötürü *cersî* olarak adlandırıldığını ifade eder. Ayrıca Halîl b. Ahmed'den iktibas yaparak şu ifadelere yer verir:

188 Dâni, *et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 107-108; Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 38.

189 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I/II, s. 205; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye fi Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 109-110.

190 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 39.

191 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 102.

الجرس الصوت يقال جرس الكلام فكملة به

Cers, sestir. Cers kelimesi, Arap dilinde kemâlat ifade eder. yani kelamı tam eksiksiz söyledim anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin bu ifadelerine benzer olarak Mekkî'nin de aynı ifadeleri aktardığı görülmektedir.¹⁹²

Hetf kavramı ile ilgili Mekkî, bu harfin kuvvetli bir sesin ortaya çıkmasına muhtaç olduğu, şiddetli ses anlamına geldiği, hemzenin istifâ halindeki sese benzer bir sesle çıkmasına bağlı olarak bu şekilde adlandırıldığını ifade eder.

Anlaşıldığı üzere, *cersî ve hetf* kavramlarının hemzeyi nitelemek için kullanılan sıfat olduğu konusunda birbirine benzer görüşler ortaya konulmaktadır. Ayrıca mehtûf sıfatını zıttı olmayan sıfatlar kategorisinde ele alan Sefâkusî'nin diğer âlimlere kıyasla farklı bir tasnif yaptığı görülmektedir.

¹⁹² Mekkî, *er -Ri 'âye li-tecvîdi 'l-kırâe ve tahkîki lafzi 't-tilâve*, s. 133-134; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd*, s. 107.

Tablo 3. Harflerin Sıfatları Tablosu

Sıra	Sıfat	Harfler
1	جهر	ء ب ج د ذ ر ز ض ط ظ ع غ ق ل م ن و ي
2	همس	ت ث ح خ س ش ص ف ك ه
3	شدة	ء ب ت ج د ط ق ك
4	رخوة	ث ح خ ذ ز س ش ص ض ظ غ ف ه
5	بينية	ر ع ل م ن و ي
6	استعلاء	خ ص ض ط ظ غ ق
7	استفال	ء ب ت ث ج ح د ذ ر ز س ش ع ف ك ل م ن و ه ي
8	اطباق	ص ض ط ظ
9	انفتاح	ء ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ع غ ف ق ك ل م ن و ه ي
10	اذلاق	ب ر ف ل م ن
11	اصمات	ا ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ق ك و ه ي
12	تفخيم	خ ص ض ط ظ غ ق
13	ترقيق	ء ب ت ث ج ح د ذ ر ز س ش ع ف ك ل م ن و ه ي
14	قلقلة	ب ج د ط ق
15	صفير	ز س ص
16	غنة	م ن
17	تكرير	ر
18	تفشي	ش
19	استطالة	ض

2.14. Hece Harfleri

Sefâkusî, eserinde harfleri tek tek ele alarak harf sıralamasında ehl-i meğârib tertibini benimsemektedir. Sefâkusî, her harfî özelinde incelerken az da olsa kıraat farklılıklarına dair bilgiler vermektedir.

Aşağıdaki 29 harfler, özelliklerine göre incelenecektir:

2.14.1. Harekeli Elif (ا) Harfi

Sefâkusî, harekeli elifin hemze olarak adlandırıldığını ifade etmekte ve sıfatlarını ele almaktadır. Hemze harfinin başlıca bilinen sıfatları; Cehr, istifâle, ismât, şiddet ve infitâh'dır. Sefâkusî harekeli elif'in boğaz sonundan çıktığı ifade eder. Ayrıca hemze'nin fetha, damme ve kesra hallerinde farklı okunuş vecihleri olduğunu ifade eder.

Sefâkusî, hemezenin vasl ve kat' hemzesi olarak iki şekilde görüldüğü ve lafızda yazım farklılıkların olduğunu aktarır ve şu formlardan bahseder. Mesela, فأتوا kelimesinde olduğu gibi hemze elif üzerinde, يؤمنون kelimesinde vav üzerinde, بنر kelimesinde de yâ üzerinde yazılmıştır.

Sefâkusî, hemze harfiyle ilgili okunuş hatalarından bahseder. Sefâkusî, hemzenin kalın bir harf gibi okunması hatasını örneklerle ele alır. Mesela أظلم kelimesinde isti'lâ harfleri ile bitişmiş olup ظ zâ harfî kalın diye hemze'nin de -ister kat'ı ister vasl hemzesi olsun- kalın okumanın hatalı bir okuma olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir hatalı okuyuşta, هؤلاء kelimesinde olduğu gibi hemzenin teşdide benzerliği şeklinde teşdid uygulanması yönündeki hatadır. Yine يشاء kelimesinde sanki teshil varmış gibi okumanında bir hatalı okuyuş olduğunu ifade etmektedir.

Sefâkusî, رؤوف kelimesinde hemzeden sonra damme gelmesi sebebiyle ihfâlî okuma gibi bir hataya düşüldüğünü, buna mahal vermemek gerektiğini, çünkü hemze ve dammenin ağırlığından kaynaklı dile hem hemze hem de dammenin

telaffuzda zorluk çıkaracağını ifade eder. Sefâkusî, hemze ve teşdidin sekil oluşlarından kaynaklı مكر السَّيِّءِ kelimesinde olduğu gibi dile zorluğu yanında izhârli bir şekilde okunması gerektiğini, aksini uygulayanların doğru bir okuyuş yapmadıklarını ifade eder.¹⁹³

2.14.2. Bâ (ب) Harfi

Sefâkusî, bâ harfinin ağız bölgesi mahreç bölgesinden çıktığını ve onikinci mahreç olduğunu ifade eder. Bâ ب harfinin başlıca bilinen sıfatları; Cehr, şiddet, izlâk, infitâh, kalkale ve istifâle'dır.

Sefâkusî, bâ harfi ile okuyuş hatalarından bahseder. Sefâkusî, ba harfinin râ ve isti'lâ harfleri ile bitiştiğinde, kalınlığı ve inceliği bakımından dikkatli okunması gerektiğini vurgular. Mesela, بَطَلْ kelimesinde bâ harfinden sonra isti'la harfi geldiğini bu sebeple, bazı okuyucuların, bâ harfinden sonra gelen isti'la harfi kalın diye bâ harfini de kalın okuduklarını ifade eder. Sefâkusî, bu okuyuşun doğru bir okuyuş olmadığını belirtir.

Yine bir başka hata ise وَلَا يَغْتَبُّ بَعْضُكُم بَعْضًا¹⁹⁴ ayetinde¹⁹⁴ bulunup iki defa geçen bâ harflerindedir. Sefâkusî burada, iki bâ harfinden birincisinin sakin, diğerinin harekeli oluşu sebebiyle *idğâm* ve *teşdîd-i beliğ* kurallarına uygun bir okunuş yapılması gerektiğini ifade eder. Ayrıca bu örnek üzerinde ele aldığı *teşdîd-i beliğ* ve *idğâmlı* bir şekilde okunması hususunda bütün kıraat, tecvîd ve nahiv âlimlerinin icmâ ettiklerini aktarır.

Sefâkusî, bâ harfinin kalkale sıfatı ile ilgili mesela الصَّبْر kelimesinin aslından olan bâ harfinin lazimî bir harf olduğunu ve kalkale sıfatının uygulanması gerektiğine dikkat çeker. Yine bâ harfiyle alakalı الحساب kelimesindeki arizî olarak bulunan bâ harfiyle de aynı hususlara dikkat çekmiştir. Ayrıca bâ harfi ile ilgili her hatalı okuyuş sonunda kalınlığı ve inceliği hususunda fazla abartılmamasına dikkat çekmektedir.¹⁹⁵

193 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 47-49.

194 Hucurat, 49/12.

195 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 50-51.

2.14.3. Tâ (ت) Harfi

Sefâkusî, tâ harfinin ağız mahreçlerinden olup sekizinci mahreçten çıktığını ifade eder. başlıca sıfatları şunlardır: Şiddet, hems, istifâle, infitâh, ismât, nıt'ıyye, murakkak sıfatlarıdır. Sefâkusî, İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd* adlı eserinde tâ harfinin kalkale harflerinden olduğuna dair bir görüşün olduğunu aktarır.¹⁹⁶

Sefâkusî, tâ harfinden sonra isti'lâ ve elif harfleri geldiğinde kalın okunmaması gerektiğine dikkat çeker. Mesela تُخْرِجُ kelimesinde tâ harfinden sonra isti'la harfi gelmiştir. Arapların dışında acemin, tâ harfini de aynen isti'la harfi gibi kalın okumaya meyilli olduklarını söyler. Tâ ت harfinden sonra elif harfi gelmesine de التائبون kelimesini örnek olarak verip burada da tâ harfinin kalın okunmaması gerektiğine işaret eder.

Yine yaygın olarak yapılan hatalardan birisi de, tâ harfinin ince okunmasıdır. Sefâkusî, şayet tâ harfindeki inceliği abartıp çok ince bir hale getirilmesi halinde mümâle edilmiş gibi olacağını, böyle bir yanlış okumaya mahal verileceğini dile getirir.

Yine diğer hatalardan ise tâ harfinin س sîn harfine ibdâl edilip veya sîn gibi okunması olduğunu söyler. Mesela فتنة – وائل kelimelerinde böyle bir hataya düşülebileceğini, bu şekilde okunma halleriyle de kıraatın caiz olmayacağını ifade eder. Sefâkusî, iki tâ peşpeşe geldiğinde فَمَا رِيحَتْ تَجَارِثُهُمْ ayetinde¹⁹⁷ olduğu gibi birincisi sakin, ikincisi harekeli ise idğâmlı bir şekilde okunması gerektiğine ve bu okunuş keyfiyeti hakkında da ihtilafın olmadığına işaret eder.

Kendisinden sonra itbâk harflerinden dâd (ض) harfi gelirse تَضَلُّ kelimesinde olduğu gibi birinci sırada gelen tâ (ت) harfi, ikinci dâd (ض) harfine ibdâl olup tâ (ط) harfine dönüşmek suretiyle (طضل) sanki kalın bir harfmiş gibi okunmasının doğru olmadığını söyler. Sefâkusî, tâ (ت) harfinden sonra tâ ط harfi gelmesi halinde وَقَالَتْ

¹⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd*, s. 119.

¹⁹⁷ Bakara, 2/16.

طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ayetinde¹⁹⁸ olduğu gibi idğâmlı bir şekilde okunması gerektiğini ifade eder. Yine aynı şekilde tâ (ت) dan sonra dâl (د) harfi gelirse فَلَمَّا أَتَيْنَا دَعَا إِلَيْهِ ayetinde¹⁹⁹ olduğu gibi idğâmlı bir şekilde okunması şayet tâ'nın harekeli bir şekilde gelmesi halinde ise اعْتَدْنَا kelimesinde olduğu gibi mahreçte ittifak halinde oldukları için ve dâl harfine inkılâbından korkulmasından beyânı üzere (olduğu gibi dâl harfinin kalkalesine dikkat ederek) okunması gerektiğini dile getirir. Fakat Sefâkusî, insanların bu şekilde okumadıklarını ve dikkat etmediklerini aktarır. Sefâkusî, onların bu okuyuşunu *lahn-ı fazi* ' (ağır/yanlış okuyuş) olarak zikreder.²⁰⁰

2.14.4. Sâ (ث) Harfi

Sefâkusî, dil mahreç bölgesinden olup onuncu mahreçten çıktığını dile getirir. Başlıca sıfatları: İstifâle, infitâh, ismât, murakkak'dır. Sefâkusî, sâ (ث) harfinin kalınlık ve incelik halleri hususunda dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder. Mesela, râ harfi ثاء sâ harfine mücâvir olduğu zaman الثرى kelimesi gibi râ harfinden kaynaklı sâ harfi de kalın okunmaktadır. Sefâkusî bunun yanlış bir okuyuş ve sâ harfinin her durumda ince bir harf olduğunu aktarır.

Yine bazı hatalardan ise sâ (ث) harfinin tâ (ت) harfine ibdal yapılarak okunması olduğunu, bu şekilde kıraatın caiz olmayacağını ifade eder. Sefâkusî, başka bir harfe ibdal yapılarak okunan sâ harfinin mesela الاجادث- النفقات kelimelerden²⁰¹ birincisinde fâ harfine, diğerinde (ذ) zal harfine dönüştürülmek sûretiyle yanlış bir okuyuş yapılmış olduğunu aktarır.

Sefâkusî, sâ harfinden sonra ذ zal harfinin geldiğine dair Kur'ân'da sadece bir yerde geçtiğini²⁰² ve bu kelimenin يُهْتَسُ ذَلِكَ olduğunu ifade eder. Bu örnekte iki farklı kıraat okuyuş şeklinin olduğunu ve bunların idğâm ve izhâr olarak ortaya çıktığını aktarır. Hatta bu kelime ile ilgili Sefâkusî, şayet kıraat okuyuşları sünnete ve rivayete dayanmasaydı, idğâm değil, izhâr olarak okunması uygun olacağını ifade eder. Sefâkusî, öğrendiği kıraat okuyuş farklılıkları özelinde idğâm ile okuduğunu

198 Ali imrân, 3/72.

199 A'raf, 7/189.

200 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 51-52.

201 Felak, 114/4.

202 A'raf, 7/176.

ifade eder. Gerekçesi olarak mahreçleri hususunda ittifak halinde bulunan تا-دال-طاء gibi harflerde engel olan bir mani⁶ olmazsa bu örnekte olduğu gibi idğâmın gerekli olduğunu ifade eder. Sefâkusî, konu üzerinde İbn Mihrân'dan (ö. 381/992)²⁰³ nakil yaparak âlimlerin idğâmlı bir şekilde okunması gerektiğine dair icmânın olduğunu ve bu ifadelere İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* kitabında da yer verdiğini ifade eder.²⁰⁴

2.14.5. Cîm (ج) Harfi

Sefâkusî, cîm harfinin dil bölgesi mahrecinden olup üçüncü mahreçten çıktığını ifade eder. Başlıca sıfatları: Cehr, şiddet, istifâle, infitâh, ismât, kalkale ve murakkak'tır.

Cîm harfî ile alakalı yaygın olarak ortaya çıkan hatalardan birisi, cîm harfinin zây harfî gibi okunmasıdır. Örneğin, رَجَزْ kelimesindeki zây arfinden önce gelen cîm harfinin sanki zây harfiymiş gibi okunmasıdır. Burada bulunan hem cîm hem de zây harfini sıfatları bağlamında ele aldığımızda, zây harfî rihvet, cîm harfî ise şiddet sıfatını haizdir. Bu durumda, birbirinden farklı oldukları aşıkardır. Sefâkusî, bu hataların tümünden kaçınılması gerektiğini, her harfin hakkını ve müstehakkının gereği gibi yapılmasına işaret etmektedir.²⁰⁵

2.14.6. Hâ (ح) Harfi

Sefâkusî, hâ harfinin boğaz mahreçlerinden olup ikinci mahreç bölgesinden çıktığını ifade eder. Bu harfin zayıf bir harf olduğunu dile getirir. Bunun sebebi olarak da hems, rihvet, istifâle, infitâh, ismât ve murakkak sıfatlarını haiz olmasına bağlamaktadır. Yine bu harfin kalınlık ve incelik hallerinde dikkatli okunması

203 Aslen İsfahanlı olan ve 295'te (908) dünyaya gelen bu kişi, Nişâbur'da ikamet etmiştir. Dedesi dolayısıyla "İbn Mihrân" lakabıyla tanınmış, Sem'ânî ve İbnü'l-Esîr tarafından "Mihrânî" olarak anılmıştır. Eğitimine Nişâbur'da başlayıp, bilgisini artırmak amacıyla Bağdat, Dımaşk, Kûfe, Buhara ve Semerkant gibi önemli ilim merkezlerine gitmiştir. İbn Mihrân, ilmî faaliyetlerini kıraat ilmi üzerinde yoğunlaştırarak bu alanda derin bilgi sahibi olmuş ve eserler kaleme almaya yönelmiştir. Daha sonraki dönemlerde "kırâat-i aşere" olarak adlandırılacak olan sistemde, İbn Mücâhid'in Kitâbü's-Seb'a'sında geçen yedi imama, Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ı ekleyerek on imamın kıraatlerini el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr adlı eserinde toplamıştır. Bu çalışma ile oluşturulan onlu kıraat sistemi, zaman içinde kabul görmüş ve bu on kıraat üzerine yeni eserler yazılmaya devam etmiştir. Bkz. Ali Eroğlu, "*İbn Mihrân en-Nisâbûrî*", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-mihran-en-nisaburi> (18.05.2024).

204 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 53.

205 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 54.

gerektiğine ve özellikle isti‘la harfleri ile bitiştiğindeki durumlara dikkat çekmektedir.

Sefâkusî, bu harfin, ayn (ع) harfiyle aynı mahreç bölgesinden çıktığını ifade eder. Buna bağlı olarak “Şayet ayn (ع) harfinde cehr olmasaydı hâ (ح) harfine dönüşürdü” ifadesine yer vermektedir.

Sefâkusî, Kur’ân’da فَمَنْ زُحْرَحَ عَنِ النَّارِ ve لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ²⁰⁶ ayetleri dışında, ح ve ع harflerinin peş peşe geldiği herhangi bir kelimenin bulunmadığını belirtir. Bu iki örnekte olduğu gibi hâ (ح) ve ayn (ع) harfleri yan yana gelmekte, başka kelimelerde bulunmayan bir birliktelik oluşmaktadır. Bu sebeple, Sefâkusî, bu kelimeleri tilavet ederken dikkatli olunmasını gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca سَبَّحَهُ kelimesindeki • hâ harfinin kendisinden önce gelen ح hâ harfi ile aynı telaffuz haliyle şeddeli iki hâ • harfi şeklinde okunmaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Sefâkusî, konuyla ilgili teferruatın İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr* eserinde de aktarıldığını ifade eder. Hâ ح harfi ile ilgili peşpeşe gelen kelimelerin Kur’ân’da iki kelimedede olduğunu ifade eder. Bu kelimelerin, وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ مَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ve وَلَا تَعْرَمُوا عُقْدَةَ ve وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ مَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ayetlerinde geçtiğini belirtmektedir.²⁰⁷

2.14.7. Hâ (ح) Harfi

Sefâkusî, hâ harfinin boğaz mahreçlerinden olup üçüncü mahreçten çıktığını ifade eder. Başlıca sıfatları: Hems, rihvet, istifâle, infitâh, ismât, mufahham’dır. Bu harfin isti‘lâ harflerine bitiştiğinde kalınlık ve incelik hususunda dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder.²⁰⁸

Sefâkusî, hâ ح harfi kalın okunması gereken yerlerde ince okunmasını hatalı okuyuş olduğunu, hâ harfinin kalın harf özelliğini barındıran isti‘lâ sıfatını taşımasından özellikle kalın okunması gerektiğini ifade eder. Nasıl ki diğer isti‘lâ harfler kalın okunuyorsa bu harfin de kalınlığı aşikârdır. Örneğin غَلَبَ kelimesi gibi.²⁰⁹

²⁰⁶ Bakara, 2/236, Âl-i İmrân, 3/185.

²⁰⁷ Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 55. Ayetler için sırasıyla bkz. Tevbe, 9/60, Bakara 2/235.

²⁰⁸ Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 55.

²⁰⁹ Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 56.

Sefâkusî, okuyucuların özellikle kendisinden sonra elif ا harfî geldiğinde elif harfinden dolayı hâ خ harfini de ince okuduğu belirtir. Örneğin, خَالِق kelimesi gibi. Sefâkusî, hâ خ harfinin sakin olduğu durumlarda sanki ğayn غ harfî gibi okunmasının *lahn-ı fâhiş* olduğunu ifade eder. Örneğin, نُعْشَى kelimesini نُعْشَى gibi okunmasını hatalı okuyuş olarak belirtir.²¹⁰

2.14.8. Dâl (د) Harfi

Sefâkusî, dâl harfinin dil bölgesi mahrecinden olup sekizinci mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, şiddet, kalkale, istifâle, infitâh, ismât, murakkak'tır. Bu harf ile ilgili isti'lâ harflerine bitiştiğinde kalınlık bağlamında dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder. Aynı iki dâl harfî yan yana geldiğinde ise idğâm yapılarak okunması gerektiğini ifade eder. Ayrıca birbirine yakın olan diğer tâ (ت) harfleri ile de karıştırılmaması gerektiğini belirtir.

Sefâkusî, مزدجر kelimesinde bulunan dâl harfinin kelimenin aslî fiil kalıbı olan افتعال'e dilin uygun bir telaffuz halini almasından ötürü iki tâ ت varmış gibi okunmasının doğru olmayacağını ifade eder.²¹¹

2.14.9. Zâl (ذ) Harfi

Sefâkusî, zâl harfinin dil bölgesi mahreci olup onuncu mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, rihvet, istifâle, infitâh, ismât, murakkak'tır. Kendisine kalın bir harf bitiştiğinde okunuşunda külfetin ortaya çıktığına vurgu yapmaktadır. İnce harf bitiştiğinde de yine aynı dikkatle okunması gerektiğini belirtmektedir.

Sıfatlar bağlamında dikkat edilmemesi halinde, zâ (ظ) harfine dönüşebileceğini aktarır. Ayrıca *kendisinde cehr sıfatı olmasaydı sâ (ث) harfine dönüşürdü* ifadesine yer vermektedir. Kendisinden sonra aynı harf geldiğinde idğâmlı okunacağını ifade eder.

²¹⁰ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 57.

²¹¹ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 57.

Sefâkusî, zâ (ذ) harfi ile ilgili Kur'ân'daki bazı kelimelerde kıraat farklılıklarının olduğuna değinmektedir. Örneğin, اتخذت filindeki tâ ت harfinin izhârı ve idğâmı konusunda farklılıklar bulunduğunu ve Hafs ve Mekkî'nin bu kelimedeki zâl ذ harfini izhâr ile okuduğunu ifade etmektedir. Buna bağlı olarak zâl ذ harfinden sonra tâ ت harfinin gelmesiyle idğâmı veya izhârı konusunda iki farklı okunma vurgu yaparak halkın böyle bir farkı ayırt edemeyeceğine işaret eder. Ayrıca Kur'ân'da zâ (ذ) harfinden sonra zâ ظ harfinin geldiği iki yer bulunmaktadır. Bunlar, Nisâ sûresindeki²¹² وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا²¹² ve Zuhrûf sûresindeki²¹³ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ²¹³ kelimelerdir.²¹⁴

2.14.10. Râ (ر) harfi

Sefâkusî, râ harfinin ağız mahreçlerinden olup yedinci mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, istifâle, infitâh, izlâk, inhırâf, tekrîr'dir. Tekrîr sıfatı ile diğer harflere kıyasla aynen kalınlık hususunda isti'lâ harfleri gibi râ (ر) harfine özel bir sıfat özelliği taşımaktadır.

Kıraat ve Tecvîd âlimleri kitaplarında râ (ر) harfi ile ilgili özel bir başlık açıp incelemişlerdir. Sefâkusî, bu harf için *ter'idü'l-lisân* (dilin titremesi) kavramını kullanarak şeddeli olduğunda bu halin ortaya çıktığına değinmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise dilin titremesi halinde ortaya iki harfin çıkmamasıyla beraber dilin bu harfi telaffuz ederken hapsolmesi ve tekrîr sıfatının gizlenmesi gerektiğini ifade eder.²¹⁵

Sefâkusî, tekrîr sıfatı ile ilgili iki farklı görüş ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, hem kendisinin hem de İbnü'l-Cezerî, Dâni ve Mekkî'nin kabul ettiği görüştür ki mükerrer olan bu halin râ harfinde fiili olarak bir tekririn değil, harfin bu hali kabul etmesi ve bulunması olarak ifade edilmektedir.

212 Nisa, 4/64.

213 Zuhruf, 43/39.

214 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 58.

215 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 59-61.

İkinci görüş ise, tekrîr sıfatının râ harfinden lâzîmî bir sıfat olarak bulunması olarak ifade edilir. Sefâkusî, bu iki görüş içerisinde doğru olanın ilk görüş olduğunu ifade ederek ilk dönem kıraat ve tecvîd âlimleri ve İbnü'l-Cezerî ile benzer ifadelere yer verdiği anlaşılmaktadır.²¹⁶

Râ (ر) harfi, kalınlık ve incelik bağlamında farklı okunma hallerinden bahseden Sefâkusî'nin temas ettiği görüşler şunlardır:²¹⁷

- Harekesi fetha ve damme olması halinde kalın okunur. Örneğin سُبْحَانَ الَّذِي ayetindeki²¹⁸ الْحَرَامِ kelimesi gibi.
- Kendisi sâkin olup öncesi fethalı ve dammeli ise kalın okunur.
- Kendisi ve öncesi sâkin olup daha öncesinin harekesi de fetha ve damme olması halinde kalın okunur.
- Kendisi sâkin olup öncesinde ârizî kesra olup yahut vasl hemzesi olması halinde kalın okunur. الْمُطْمَئِنَّةُ (٢٧) اِرْجِعِي örneğinde gibi.²¹⁹
- Kendisi sâkin olup öncesi kesralı olması halinde ve daha sonrasında isti'âlâ harflerinden birisi fethalı haliyle olursa kalın okunur. Bunlar şu kelimelerdir.²²⁰

مرصاد اقرطاس افرقة اارصاد

- Kendisi şeddeli olup öncesine değil bizzat kendisinin harekesine bakılır. Şayet şeddenin harekesi kesra olursa ince, fetha yahut damme olursa kalın okunur.
- Kendisi kesra harekesi ile harekelenmiş ise ince okunur.
- Kendisi sâkin olup bir öncesi sâkin daha evveli de kesralı ise ince okunur.
- Ra sâkin olup öncesinde de lîn harfinden yâ (ي) harfi bulunursa ince okunur.
- Râ harfi, kesralı olup öncesinde de fethalı yahut dammeli râ harfi üzerinde vakf hali icrâ edilirse hem ince hem de kalın okunması söz konusudur.

216 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 59.

217 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 59-61/147-148.

218 İsra, 17/1.

219 Fecr, 89/27-28.

220 Sağdan sola doğru bkz. Nebe, 78/21, En'âm, 6/7, Tevbe, 6/122, Tevbe, 6/107.

- Râ harfî, kesralı olup öncesindeki harfîn harekesi sâkin daha evveli de fethalı yahut dammeli râ harfî bulunması halinde ve üzerinde vakf icrâ edilirse hem ince hem de kalın okunması söz konusudur.
- Râ harfinden evveli kesralı, sâkin isti‘lâ harfinin peşine gelen râ harfî üzerinde vakf icrâ edilecek olursa hem ince hem de kalın okunması söz konusudur. Ancak vasl yapılma haline bakıldığında (مصر) kelimesi üzerinde ele aldığımızda kalın, (القطر) kelimesi özelinde baktığımızda da ince haliyle okunması gerektiği üzerinde tercih ortaya konulmuştur.
- Râ harfî sâkin olup evveli kesrâ olursa daha sonrası da isti‘lâ harflerinden birisi de kesralı olması halinde hem ince hem de kalın okunması söz konusudur. Bu kural bağlamında Kur‘ân‘da tek örneği olduğu belirtilmiştir. Bu da (كل فرق) ²²¹ kelimesidir. Bu kelime de iki vech vardır. Bunlar; terkîk ve tefhim. ²²²

Sefâkusî, râ (ر) harfîyle alakalı kelime sonlarında olduğunda vakf hallerinden bahsetmektedir. Sefâkusî, kelime sonlarında gelen kesralı râ ر harfinde وَأَنْصِرِ örneğindeki gibi revm ile vakf yapılacağı zaman râ ر harfî vasl halinde nasıl ince okunuyorsa burda da ince okunur. Sefâkusî, وَأَنْصِرِ örneğindeki gibi revm yapılmaksızın tam bir sükûn ile vakf edildiğinde kendinden önce imale hali bulunuyorsa bu durumda da râ ر harfî ince okunur. Vakf halinde sâkin râ ر harfinden önce قَدْ قَدَّرَ örneğindeki gibi kesralı bir harf geldiğinde ya da وَلَا تَذِيرِ örneğinde olduğu gibi sâkin yâ ي harfî gelmesiyle de râ ر harfî ince okunur. ²²³

İbnü‘l-Cezerî ise râ (ر) harfî bağlamında ince ve kalın okuma hallerinden bahsetmiş konuya dair özel başlık açmıştır. Tefhim ile tağlîz kavramlarının birbiri yerine kullanıldığını fakat râ harfî için genellikle tefhîm kavramının tercih edildiğini ifade eder. ²²⁴

Mekkî ise râ (ر) harfîne dair Arap dilinde ve onu konuşan Araplarda bir genişliğin olduğunu ifade ederek farklı okunuş vecihlerinden bahsetmektedir. ²²⁵

²²¹ Suarâ 26/63.

²²² Sefâkusî, *Tenbîhü‘l gâfilîn ve irşâdü‘l-câhilîn*, s. 59-61; Ahmet Madazlı, *Tecvîd İlmi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994), s. 49-51.

²²³ Sefâkusî, *Tenbîhü‘l gâfilîn ve irşâdü‘l-câhilîn*, s. 146-148.

²²⁴ İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr fi‘l-Kırâati‘l-Aşr*, C. II, s. 90-111.

²²⁵ Mekkî, *er -Ri‘âye li-tecvîdi‘l-kırâe ve tahkîki lafzi‘t-tilâve*, s. 195.

Sefâkusî, zâ ظ harfini incelerken müşâle/المشالة kavramıyla ifade ettiği bir sıfattan bahseder. Müşâle sıfatı, zâ ظ harfinin الظاء şeklinde yazımında ortaya çıkan elifi ifade eder. Bu sebeple, müşâle/المشالة kavramı, zâ ظ harfinin dâd ض harfinden ayrılan bir yönü olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır.²³⁹

Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn* adlı eserinde zâ ظ ve dâd ض harflerini kıraat farklılıkları bağlamında izâh etmeye çalışarak özellikle İbnü'l-Cezerî'nin bu konuya dair açıklamalarına yer vermektedir.²⁴⁰ Sefâkusî'nin belirtmiş olduğu hususlar, İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinden aktarılmaya çalışılacaktır.

İbnü'l-Cezerî, bu iki harfe bağlı olarak kendilerinde bulunan rihvet, cehr, isti'lâ, itbâk sıfatlarında ortak olduklarına dair açıklamalar yapmaktadır. Fakat bu iki harfin mahreç noktalarının farklı olduklarını ifade ederek dâd (ض) harfinin istitâle sıfatıyla diğer harflerden ayrıldığına dikkat çekmektedir.²⁴¹

Mekkî ise dâd (ض) harfinin telaffuzu esnasında zâ (ظ) harfine benzediğini ifade eder. Bununla birlikte mahreçleri aynı olmaması halinde bir de dâd (ض) harfinde sıfatlar içerisindeki istitâle sıfatı da bulunmamış olsaydı birbirinin aynısı olan iki harf olacağını ve telaffuz esnasında ortaya çıkacak sesin birbirinden ayırt edilemeyen bir ses olacağını ifade eder.²⁴²

2.14.14. Kâf (ك) Harfi

Sefâkusî, bu harfin dil bölgesinden olup ikinci mahreç bölgesinden çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Hems, şiddet, istifâle, infitâh, ismât ve murakkak'dır.

Sefâkusî, bu harfle alakalı birkaç hataların ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bunlardan bir tanesi, kendisinden sonra isti'lâ harfi özellikle tâ (ط) harfi geldiğinde kâf (ك) harfinin sanki kâf (ق) harfi gibi okunmasıdır. Ayrıca Sefâkusî, bu harf ile

239 İbn Belbân, Muhammed b. Bedruddin b. Abdülhak ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Büğyetü'l-müstefid fi ilmi't-tecvîd*, (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiy, 2001), s.43; Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 64.

240 Sefâkusî, *Tenbîhü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 65-74.

241 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 214.

242 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*, s. 184.

alakalı kalınlık ve incelik konularına temas ederek dikkat edilmesi gereken hususları belirtmektedir. Örneğin إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا²⁴³ ayetindeki كَفَرُوا kelimesinde olduğu gibi kendisinden sonra hems harflerinden bir tanesi geldiğinde kâf (ك) harfinin ince okunması gerektiğini ifade etmektedir.²⁴⁴

Sefâkusî, kâf (ك) ve kâf (ق) harflerinin birbirleri yerine kullanılan iki harf olduğunu, Mısır imamlarının ve İbn Mes'ûd'un (r.a) tercihinde القشط ve الكشط kelimelerinde olduğu gibi iki kullanım bulunduğunu aktarmaktadır.²⁴⁵

2.14.15. Lâm (ل) Harfi

Sefâkusî, lâm harfinin dil mahreçlerinden olup beşinci mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, şiddet, istifâle, izlâk, inhirâf ve murakkak'dır.

Sefâkusî, bu harfle alakalı kalınlık ve incelik hususunda okunmuş hatalarının yapıldığını ifade etmektedir. Örneğin وَلَا تَلْمِزُوا²⁴⁶ ayetinde olduğu gibi lâm harfi ince okunması gerekirken kalın harften bir tanesi bittiğinde lâm harfinin kalın okunduğuna işaret ederek yanlış okunduğunu ifade eder. Ayrıca evvelindeki harekenin durumu -ister fetha ister damme ister kesra olsun- fark etmeksizin lafzatlâhtaki lâmin kalınlığını kaybetmeyerek kalın okunması gerektiğini ifade eder.

Sefâkusî, lâm harfinin elif harfiyle beraber bir araya gelmesiyle *lâm-ı ta'rîf* diye adlandırılan bir biçim oluşturduğunu ifade ederek şu beyitteki ilk harflerin gelmesiyle idğâmlı okunmayacağını ifade eder:

أَتَى بَابَ جُودٍ جَدًّا خَصًّا كَمَا مَضَى ... عَلَى عَمْرٍ فَصُمُّ قَامَ هَوْنًا وَلَا يَلِي

Ayrıca Sefâkusî, lâm-ı ta'rîften sonra aşağıdaki beytin ilk harflerinin gelmesiyle lâmdan sonra şeddeli bir şekilde okunduğunu ifade eder. O beyit şudur:

243 Bakara, 2/6.

244 Bu kelime Kur'ân'da birçok yerde vardır. Örnek için bkz. Bakara 2/6.

245 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 74-75.

246 Fâtiha 1/7.

تَالِ ثَوَادَارَ ذَوْقِي رَامِ زَيِّ طَلَا ظَفْرَ لَهُ نَالِ صَفْوِ أَضْمِ سَجَلِ شَذَا

2.14.16. Mîm (م) Harfi

Sefâkusî, bu harfin ağız mahrecinden olup ikinci mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Şiddet ve rihvet arasında bir cehr, istifâle, infitâh, izlâk ve murakkak'dır. Sefâkusî, mîm (م) harfi ile ilgili birçok hatanın ortaya çıktığını ifade eder.

Sefâkusî, mîm harfinden sonra kalın harf veya elif harfi geldiğinde dikkatli bir şekilde okunması gerektiğine vurgu yapar. Hatta Sefâkusî, bazılarının kalınlık hususunu abartarak kalın harf sebebiyle kelimenin içerisindeki bütün harfleri kalın okuduklarını ifade eder. Ayrıca Sefâkusî, mîm (م) harfinin, şeddeli olması halinde ğunnesini izhâr etmeden okunması, sakin yapıldığında ve kendisinden sonra başka bir mîm harfi geldiğinde ise sâkin olan ilk mîm harfinin ğunnesinin izhârı ile birlikte teşdîd yapılmak sûretiyle idğâmlı okunması gerektiğini belirtmektedir.

Ayrıca mîm (م) harfi ile alakalı, *ihfâ* ve *izhâr* bağlamında kıraat ve tecvîd âlimleri arasında farklılık görülmektedir. Örneğin İbn Mücâhid, Dâni ve İbnü'l-Cezerî *İhfâ* yapılması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşü, Mısır, Şam, Endülüs ve diğer Arap ülkeleri de benimsediği görülmektedir. İbnü'l Münâdî, Mekkî gibi âlimler, *izhâr* yapılması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Sefâkusî, bu görüşün, Irak, Doğu'daki ülkeleri âlimlerinin de benimsediğini aktarmaktadır. Sefâkusî'ye göre, ortaya konulan bu iki görüş, sahîh kabul edilen görüşlerdir. Fakat Sefâkusî, kıraat ve tecvîd âlimlerinin, İhfânın yapılmasını daha açık ve daha kabule sayan bir görüş olduğunu belirttiklerini aktarmaktadır.²⁴⁷

2.14.17. Nûn (ن) Harfi

Sefâkusî, nûn harfinin dil mahreç bölgesinden olup yedinci mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, şiddet ve rihvet arası, istifâle, infitâh, izlâk ve murakkak'dır. Sefâkusî, geniz bölgesine yakınlığından dolayı mîm harfinin ğunnesine en olanaklı olan harf olarak kabul edildiğini ifade eder. Ayrıca

²⁴⁷ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 77-79.

nûn harfinin, kendisinden sonra kalın harflerden biri gelmesi halinde, kalın okunmaması hususunda dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder.²⁴⁸

2.14.18. Sâd (ص) Harfi

Sefâkusî, bu harfin dil bölgesinden olup dokuzuncu mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: İtbâk, isti'lâ, ismât, safır, hems ve rihvet'dir. Sefâkusî sâd harfine isti'lâ harfleri bitiştiğinde harflerin tamamının kalın okunduğunu ifade eder. Ayrıca sâd harfine hems sıfatına sahip harfler bitişirse tüm harfleri kalın okuma gibi yanlış okuma hususunda dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Sefâkusî, sâd harfini, harfler içerisinde rihvet ve hems sıfatları bakımından sîn harfine en yakın olan harf olarak kabul etmektedir. Sefâkusî, “*Şayet sâd harfinde bulunan itbâk ve isti'lâ harfleri bulunmaz ise sîn harfine dönüşürdü*” diyerek sıfatlara dair önemli husus ortaya koyar. Bu harften sonra isti'lâ harflerden birisi geldiğinde telaffuzu kolay olup dile zor gelmemektedir. Fakat isti'lâ harfleri dışında başka harf gelirse öncesi kalın, sonrası ince olmak sûretiyle dil de telaffuzu zor hale dönüşmektedir.²⁴⁹

2.14.19. Dâd (ض) Harfi

Sefâkusî, dâd (ض) harfini diğer harflere kıyasla daha detaylı incelemektedir. Sefâkusî, dâd (ض) harfi bağlamında kıraat âlimleri başta olmak üzere fıkıh âlimlerinin görüşlerine yer vererek kendi görüşünü ve tercihini açıklamaktadır.

Sefâkusî, bu harfin dil mahreç bölgesinden olup dördüncü mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, rihvet, isti'lâ, itbâk, ismât, istitâle ve mufahham'dır.

Sefâkusî, dile en zor gelen ve telaffuzu diğer harflere kıyasla kolay olmayan bir yapısı ve sıfatlarına riâyet ederek doğru bir şekilde çıkaranların çok az olduğunu ifade eder. Sefâkusî, bu harfin zâ (ظ) harfine olan benzerliğine değinerek çoğunlukla hatalı okuyuşun bu harfte olduğunu belirtmektedir.

248 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 80-81.

249 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 83.

Sefâkusî, Mâlikî fakihlerden İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) görüşüne yer vererek dâd (ض) ve zâ (ظ) harflerini birbirinden ayırt edemeyenlerin hatalı okudukları görüşünü aktarmaktadır. Sefâkusî, İbnü'l-Cezerî'nin وَلَا الضَّالِّينَ ayetini الظَّالِمِينَ şeklinde okunması halinde namazın bozulacağı ifadesine yer vermektedir.²⁵⁰

Sefâkusî, Şâfiîlerde bir görüşe göre, dâd (ض) harfini zâ (ظ) harfi olarak okumanın caiz olmayacağını aktarmaktadır. Ayrıca Sefâkusî, Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşlere sahip olan İmâm Nevevî'nin (ö. 676/1277) doğrusunu öğrenmeye çalışıp öğrenemeyenler hariç bilerek namazda dâd harfinin zâ (ظ) harfi olarak okunması halinde namazın bozulacağı görüşüne yer vermektedir.²⁵¹

Sefâkusî konuyla ilişkili olarak Ruaynî'nin (ö. 954/1547) namaz esnasında dâd harfinin zâ (ظ) harfi olarak okunması halinde lahn-ı hafî olacağından namazın bozulmayacağı fakat doğrusunu yapmaya gücü yetmesi ve bu yapmak için çabalamaması halinde namazının geçerli olmayacağı görüşüne yer vermektedir.²⁵²

Sefâkusî, konuya dair birçok görüşü aktardıktan sonra meseleyi tek yönlü değil, birçok yönüyle değerlendirilmesi ve ona göre fetva verilmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Kıraat ve tecvîd âlimlerimiz ile fıkah âlimlerimizin konuya dair belirtmiş oldukları görüşleri inceleyerek istifâde ettik. Öncelikle dâd (ض) harfini unutarak ya da bilerek zâ (ظ) harfi olarak okunması veya telaffuz etmeye gücünün olmaması veya özellikle Arap olmayan ve kadınların doğru bir şekilde mahrecinden çıkarma hususunda aciz olması veya doğru bir şekilde nasıl çıkarılacağına dair eğitim almaması ve eğitici bulamaması veya yanlışlıkla başka harfle değiştirmesi gibi halleri dikkate alıp değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda, bu durumların hepsi gerçekleştiğinde ve namaz esnasında olması halinde namazı bozmayacaktır. Fakat bilerek anlamı değiştirecek şekilde bir okuyuş gerçekleştirildiği takdirde elbette namaz bozulacaktır.”²⁵³

250 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 83-83.

251 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 85.

252 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 85; Konuyu Ruaynî özelinde detaylı incelemek için bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl* (Lübnan: Daru'l-Fikr, 1412), II/VI, s. 103.

253 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 85-86.

2.14.20. Ayn (ع) Harfi

Sefâkusî, ayn harfinin boğaz harflerinden olup ikinci mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, istifâle, infitâh, ismât, beyne rihvet, şiddet, murakkak'tır. Sefâkusî, ayn (ع) harfini, boğaz harflerinden olduğu için ince bir harf olarak kabul etmektedir. Bu sebeple Sefâkusî, ince okunan yerlerde kalın okunmaması hususunda dikkatli olunmasını hatırlatmaktadır.

Sefâkusî, “Bazıları ayn (ع) harfini inceliği hususunda o kadar abartıyorlar ki imâleli okuma durumuna düşmektedirler.” ifadesine yer vererek bu harfle alakalı başka bir yöne işaret ederek bu durumdan sakınılması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca “Ayn (ع) harfinde cehr sıfatı olmasaydı hâ harfine dönüşürdü. Şayet hâ harfinde de rihvet ve hems sıfatları bulunmamış olsaydı ayn harfine dönüşürdü.” ifadesine yer vererek bu konuda dikkatli olunması gerektiğine işaret etmektedir.²⁵⁴

2.14.21. Ğayn (غ) Harfi

Sefâkusî, bu harfin boğaz mahreçlerinden olup üçüncü mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, rihvet, isti'lâ, infitâh, ismât ve mufahham'dır. Sefâkusî, bu harfte İsti'lâ ve cehr sıfatları bulunması sebebiyle kalın okunması gerektiğini ifade eder. Sefâkusî, ğayn harfinden sonra elif harfi geldiğinde çoğu okuyucu elif harfindeki incelikten dolayı ğayn harfini de ince okuduklarını ifade ederek bu okuyuşun hatalı bir okuyuş olduğunu belirtmektedir.²⁵⁵

2.14.22. Fâ (ف) Harfi

Sefâkusî, fâ harfinin ağız mahrecinden olup onbirinci mahreç bölgesinden çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: hems, rihvet, istifâle, infitâh, izlâk ve murakkak sıfatlarıdır. Sefâkusî, bu harfte çok az da olsa *tefeşşî* sıfatının olduğunu ifade eder.

Sefâkusî, فَآكِهِينَ مَا اتَّهَمُوا رَبَّهُمْ وَوَفَّيَهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ²⁵⁶ ayetindeki فَآكِهِينَ اِنَّ الَّذِيْنَ فَرَّقُوْا دِيْنََهُمْ وَكَانُوْا شَيْعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِيْ شَيْءٍ kelimesinde fâ harfinden sonra elif veya

²⁵⁴ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 88-89.

²⁵⁵ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 89.

²⁵⁶ Tur, 52/18.

ayetindeki²⁵⁷ فَرَّقُوا kelimesindeki fâ harfinden sonra gelen râ harfinden ötürü fâ harfinin kalın okunmaması hususunda dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁵⁸

2.14.23. Kâf (ك) Harfi

Sefâkusî, kâf harfinin ağız mahrecinden olup birinci mahreç bölgesinden çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları; Cehr, şiddet, isti'lâ, infitâh, kalkale, ismât ve mufahham'dır. Sefâkusî, kâf harfinde isti'lâ ve şiddet sıfatları bulunmasına rağmen sonrasında ince bir harf gelmesiyle kalın okunmayıp ince bir harf gibi okunmasının doğru olmadığını ifade eder. Ayrıca mahreç olarak kâf (ك) harfine benzerliği sebebiyle okuyucuların bu harfle karıştırıp hatalı okunduğunu ifade ederek bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁵⁹

2.14.24. Sîn (س) Harfi

Sefâkusî, bu harfin ağız mahrecinden olup dokuzuncu mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları; Hems, rihvet, istifâle, infitâh, ismât, safîr ve murakkaktır. Sefâkusî, sîn harfinin zây ز harfine yakınlığı olduğunu ifade eder. Ayrıca Sefâkusî, “Sîn harfinde hems sıfatı olmasaydı zây (ز) harfine dönüşürdü. Zây harfinde de cehr sıfatı olmasaydı sîn harfine dönüşürdü” ifadesine yer vererek birbirine çok yakın harfler olduğunu ifade eder. Sefâkusî, bu durumun neticesinde iki farklı sesin çıkışını da ilahî kudretin tecellisi olarak ifade eder.²⁶⁰

2.14.25. Şîn (ش) Harfi

Sefâkusî, bu harfin ağız mahrecinden olup üçüncü mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları; Hems, rihvet, istifâle, infitâh, ismât, tefeşşî ve murakkaktır. Sefâkusî, şîn harfinin ince bir harf olduğunu ifade eder. Ayrıca Sefâkusî, şîn harfinden sonra kalın bir harf gelirse kalın okunmaması ve tefeşşî sıfatının doğru bir şekilde uygulanması gerektiğini belirtmektedir.²⁶¹

257 En'am, 6/159.

258 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 89-90.

259 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 90.

260 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 91.

261 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 93.

2.14.26. Hâ (هـ) Harfi

Sefâkusî, bu harfin boğaz mahrecinden olup ilk mahreçten çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: hems, rihvet, istifâle, infitâh, ismât ve murakkak'tır. Sefâkusî, hâ harfinden sonra kalın bir harfin gelmesiyle kalın okunmaması gerektiğini ifade eder. Çünkü kendisi ince bir harf niteliği taşımaktadır. Her ne kadar kendisinden sonra kalın harf gelmiş olsa da kendisi murakkak/ince bir harf özelliği taşımaktadır.²⁶²

2.14.27. Vâv (و) Harfi

Sefâkusî, bu harfin ağız mahrecinden olup onikinci mahreçten çıktığını fakat med harfi olduğunda ise cevî mahreç bölgesinden çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, rihvet, istifâle, infitâh, ismât ve murakkak'tır. Kendisinden öncesi fetha olup kendisi sâkin olursa *lîn* oluşturmaktadır. İnce harf olması sebebiyle kendisinden sonra kalın harfle gelirse yine inceliğini asla kaybetmeden ince bir telaffuz ile okunması gerektiğini ifade eder.

Ayrıca Sefâkusî, vâv harfini idğâm harflerinden kabul ederek gerekli kaide oluşması halinde *وَأَمْرًا تَمُؤِّئِمَةً فَضَحَّكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَغْفُوبُ* ayetindeki²⁶³ *وَأَمْرًا تَمُؤِّئِمَةً فَضَحَّكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ* kelimesinde olduğu gibi ğunneli bir şekilde okunması gerektiğini belirtmektedir.²⁶⁴

2.14.28. Elif ve Lâm (لا) Harfi

Sefâkusî, bu harfin med harfi olan elif ve lâm harfinin birleşmesi ile oluştuğunu ifade eder. Cevî mahrecinden olup rihvet, cehr, infitâh, istifâle ve mufahham (الله/Lafzatullâh gibi) sıfatlarına hâizdir. Sefâkusî, bu harfin elif ve lâm harflerinden oluşması sebebiyle *lâm* olarak isimlendirildiğini, bununla birlikte, bazı

²⁶² Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 93-94.

²⁶³ Hud, 11/71.

²⁶⁴ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 94-95.

öğreticilerin, *lâmelif* şeklinde söylemekte olduğunu fakat bu isimlendirilişin hatalı olduğu ifade etmektedir.²⁶⁵

2.14.29. Yâ (ي) Harfi

Sefâkusî, bu harfin dil mahrecinden olup üçüncü mahreç bölgesinden çıktığını ifade eder. Bu harfin başlıca sıfatları: Cehr, rihvet, infitâh, istifâle, ismât, medd-i mu'tel (illetli med) ve murakkak'tır. Kendisinden sonra elif veya kalın harf gelmesi halinde kalın okunmaması gerektiğini belirtir. Mesela, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ²⁶⁶ ayetindeki يَا أَيُّهَا kelimesinde يـ harfinin kendisinden sonra bulunan elif harfi sebebiyle kalın okunma hali oluşmaktadır. Aslında elif ve yâ harfi ince bir harftir. Fakat Sefâkusî, telaffuzu sırasında bu şekildeki bir kelimedede kalın okuma ihtimali olacağından bu hususa dikkat çekmektedir.²⁶⁷

2.15. Sâkin Nun ve Tenvînin Hükümleri

Sefâkusî, sâkin nûn (نْ) ve tenvîn konusunun önemli bir başlık olduğunu, hiçbir kıraat ve tecvîd âliminin konuyu incelememezlik yapmadığını ve eserlerinde ele aldıklarını ifade eder. Bunun gerekçesi olarak konunun diğer tecvîd konularıyla çok fazla alakasının olması ve tilavetten ötürü sevâba nâil olunması sebebiyle incelendiğine vurgu yapmaktadır.

Sefâkusî, sâkin nûn'u harekesi mevcut olmayan biçim olarak ifade eder. Sefâkusî'nin bu ifadesinin hemen her kıraat ve tecvîd âlimlerinin de ifade ettikleri ve benzer görüşü benimsedikleri görülmektedir. Sefâkusî, sâkin nûn (نْ) ve tenvîn konusunun, kıraat ve tecvîd âlimlerinin eserlerinde uzun yıllardan beri tartıştığını ve üzerinde farklı görüşlere kapı araladıklarını belirtmektedir.²⁶⁸

Sefâkusî, sâkin nûn'un, harekesiz nûn anlamına geldiğini ve isimlerde, fiillerde veya harflerde orta veya son bölümünde olabileceğini ifade eder. Lafiz ve

²⁶⁵ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 96-97.

²⁶⁶ Maide, 5/1.

²⁶⁷ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 98-99.

²⁶⁸ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 100.

yazı olarak hem vasıl hem de vakf haliyle bulunabilen, aslından veya başka bir harften kaynaklanabilen zait olma gibi durumlarının olduğunu belirtmektedir.²⁶⁹

Sefâkusî, tenvîni ismin sonuna eklenen harekesiz bir nûn olup *nunlamak* olarak ifade etmektedir. İsimlerin sonunda bulunan tenvîn, yazıda iki fetha, iki kesra veya iki damme olarak görülmektedir. Vasl halinde sabit olan tenvîn, vakf halinde düşmektedir.²⁷⁰

Mekkî, Dâni, Kurtubî, İbnü'l-Cezerî gibi âlimler ise konu ile ilgili eserlerinde sakin nûn ve tenvîn hükümlerini detaylı örneklerle açıklamışlardır. Genellikle bu hükümler, izhâr, ihfâ, iklâb ve idgâm olmak üzere dört temel başlıkta, bazıları da beş veya altı temel başlıkta incelemişlerdir. Bu farklılık, bazı müelliflerin sakin nûn ve tenvîni farklı harflerle idgâm edilmesi durumlarını göze alarak tek başlıkta, diğerlerinin de ayrı ayrı başlıklar altında incelemesinden kaynaklanmaktadır. Sefâkusî de muhakkik âlimlerin benimsediği taksimatı yaparak üç bölümde yani izhâr, idgâm ve ihfâ olarak incelemekte fakat kendi iç teferruatında iki kısımda incelemek sûretiyle diğer âlimlere benzer taksim sayısına ulaşmaktadır.²⁷¹

2.15.1. İklâb

İklâb sözlükte *dönüştürme, çevirme veya bir harfi başka bir harfe dönüştürme* anlamına gelir.²⁷² Tecvîd terimi olarak ise *bir harfi ihfâ ile başka bir harfe dönüştürme* olarak ifade edilmekle beraber iklâb, sâkin nûn veya tenvîn sonrasında bâ harfi geldiğinde, sakin nûn veya tenvîni tam bir mim'e çevirip mîm'i bâ'dan önce ğunneli bir şekilde ihfâ ile okuma işlemidir.²⁷³

Sefâkusî, iklâb harfinin bâ harfi olduğunu ifade eder. Mesela, انبعث kelimesindeki sâkin nûn ile bâ harfinin yan yana gelmesiyle oluşan halin iklâb

269 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 294; Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 100.

270 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 294.

271 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kurâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*, s. 262-269; Dâni, *et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 11-115; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 144-147; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmî't-Tecvîd*, s. 165-171; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, II/II, s. 22-28; Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 100.

272 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/685.

273 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 302.

olduğunu belirtmektedir. Sefâkusî, bu ifadelerin *en-Neşr* eserinde geçtiğini ve kendi kabul ettiği görüşün bu yönde olduğunu ifade etmektedir. Konuya dair farklı görüşler ışığında iklab konusunu detaylıca ele alanlar da olmuştur.²⁷⁴ Kıraat ve tecvîd âlimleri, sakin nûn ve tenvîn olayında mîm harfinde iklâbın gerçekleşmesi hususunda ortak bir görüşe sahiptir.²⁷⁵

İbnü'l-Cezerî *et-Temhid* adlı eserinde iklâbın oluşumuyla ilişkili olarak açıklamalarda bulunmaktadır. *en-Neşr* adlı eserinde ise sâkin nûn ve tenvîn, bâ'dan önce geldiğinde idgâm olmadan saf bir mîme dönüştüğünü belirtmektedir. Bu durumda dönüşen mîm'in ihfâsı belirginleşir ve telaffuzda asıl olan mîm ile arasında fark olmadığını ifade eder.²⁷⁶

Mekkî, sakin nûn veya tenvîn, bâ harfî önünde bulunduğu mîm harfine teşdid veya idgâm olmadan dönüştüğünü ifade eder. Sâkin nûn'un mîm harfine dönüşmesinin nedeni, mîm ve bâ harflerinin çıkış yerinde ve sesin yönünde ortak özelliklere sahip olmalarıdır. Bunun yanı sıra, mîm ve bâ harfî, sesin yoğunluğu ve çıkış yerinde benzerlik gösterdiği için nûn harfiyle de benzerdir. Ancak sâkin nûn'un çıkış yerindeki uzaklık sebebiyle bâ harfiyle idgâmı mümkün değildir. Bu nedenle bu bâ harfî, mîm harfine dönüştürülür.²⁷⁷

Dânî'ye göre, sakin nûn ve tenvîn, bâ harfinin önünde bulunduğu idgâm olmadan mîm'e dönüşmektedir. Özellikle mîm harfine dönüştürülme nedeni, mîm harfinin nûn harfiyle sesin yoğunluğunda benzerlik taşıması ve bâ harfî ile de çıkış yerini paylaşmasındandır.²⁷⁸

Kurtubî'ye göre, sakin nûn ve tenvîn'in, mîm harfine dönüşmesi kitabette değil tilavet esnasında ortaya çıkmaktadır. Sakin nûn ve tenvîn, mîm harfinin önünde bulunduğu telaffuzda ihfâya dönüşür. Çünkü mîm, bâ harfinin önünde sakin olarak bulunduğu ihfâ olur. Bu nedenle telaffuz açısından وَاللَّيْلَةُ أَنْتَبَّكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا

274 Detaylı incelemek için bkz. Ali Çiftci, “Kur’ân Okuyucuların İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb’ın değerlendirilmesi”, *SÜİFD*, 32 (2011): 237-256.

275 el-Kaysî, *el-Keşf ‘an vücûhi ‘l-kırâ’âti ‘s-seb’ ve ‘ilelihâ ve hucejihâ*, s. 165.

276 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi ‘l-Kırâati ‘l-Aşr*, II/II, s. 26.

277 el-Kaysî, *el-Keşf ‘an vücûhi ‘l-kırâ’âti ‘s-seb’ ve ‘ilelihâ ve hucejihâ*, s. 165.

278 Dâni, *et-Tahdîd fi ‘l-İtkâni ve ‘t-Tecvîd*, s. 115.

ayeti²⁷⁹ ile أَنْبِئْني ayeti²⁸⁰ arasında fark yoktur. Sakin nûn'u mîm'e çevirmeden önce çaba ve dikkat gereklidir.²⁸¹

2.15.2. İzhâr

İzhâr kelimesi sözlükte *ortaya çıkarma, gösterme, açıklama ve ifade etme* anlamına gelmektedir.²⁸² Tecvîd terimi olarak, *iki harfin arasını ayırarak, harfin sükunetini koruyarak açıkça telaffuz etmek*'tir.²⁸³ İzhâr harfleri şunlardır: خ-ع-ح-و-ء-غ- harfleridir. Bu harflerden önce sâkin nun ve tenvîn gelirse izhâr oluşmaktadır. Bu durumda, herhangi bir tecvîd kuralı uygulanmadan salt sâkin nun ve tenvîn okunmak sûretiyle izhâr gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Sefâkusî, izhâr konusunu ele alırken kelimede aslolanın izhâr olduğunu ifade edip akabinde yukarıda zikredilen altı boğaz harfinin izhâr harfleri olduğunu açıklamaktadır.

Sefâkusî, izhâr harfleri ile ilgili kıraat ve tecvîd âlimleri arasında dört harfte ittifak bulunduğunu ve bu harflerin, ح-ع-غ harfleri olduğunu ifade eder. Diğer iki harf olan خ-غ harflerin ise sadece kıraat imamlarından olan Ebû Cafer'in ihfâ kuralını işleterek okuduğunu ifade eder.²⁸⁴

Mekkî ise izhâr başlığında konuyu ele alırken elif harfinin izhâr harflerinden olmadığını ifade eder. Sebebi olarak elif harfinin her zaman sessiz olduğunu, buna bağlı olarak sâkin nûn ve tenvînden sonra gelmeyeceğini ifade eder. Ayrıca vasl durumunda ise iki sessiz harfin yan yana gelmeyeceğini ve med harfinin kelimenin başında bulunamayacağını aktarmaktadır.²⁸⁵

Dânî ise elif'in harekeli bir harften sonra gelmesi gerektiğini belirttiği için izhâr harfleri kapsamında değerlendirmemektedir.²⁸⁶

279 Nuh, 71/17.

280 Bakara, 2/31.

281 el-Kurtubî, *el-Müdhî fi't-Tecvîd*, s. 134-135.

282 Cevherî, *es-Sihâh*, II/730-732.

283 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 294.

284 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, II/II, s. 22; Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 100.

285 Mekkî, *er-Ri'âye li'tecvîdi'l-kırâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*, s. 262.

286 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 111.

Sefâkusî, konuyla alakalı olarak birkaç hatalı okuyuşun olduğunu ifade ederek hatalı okuyuşlardan bazılarını dikkat çekmektedir. Bunlar şunlardır:

a) Sâkin Nûn ve Tenvîn’de İzhâr Yapılması

Sefâkusî, burada ل ve ر harflerindeki idğâmın oluşumunda izhârlı okunmasının hatalı okuyuş olduğunu, bu okuyuşun ne kurrâ ne de dilticilerden ortaya çıkabilecek bir okuyuş olamayacağını ifade eder. Mesela, مَنْ رَبِّكَ ve يَكُنْ لَهُ kelimelerinde olduğu gibi asla idğâmsız okunamayacağını belirtmektedir.²⁸⁷

b) Ğunneli İdğâm ve İhfâ’nın Terkedilmesi

Sefâkusî, birçok kişinin bu hataya düştüğünü ifade eder. Bu hususlara dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapar. Çünkü ihfâ ve idğâm harfleri belli olduğundan dil telaffuz halinde bunları ğunneli okumaya meyillidir. Aksi halde ise dile zor gelmekte ve okuyucuyu zora sokmaktadır.²⁸⁸

c) Ğunne Yapılma Sırasında Harfin Çoğaltılması

Sefâkusî, insanların çoğunun hemze ve nun harfleri arasına ي ya harfini, kaf ك ve nun harfleri arasına da و او vav harfini eklediklerini ifade eder. Mesela, إِنَّ الْأَبْرَارَ ayetinde²⁸⁹ ي ya harfi يَنْ كُنْتُمْ kelimesinde de و او vav harfi eklenebilmektedir. Sefâkusî konuya binaen *Letâifu’l-İşârât* eserinin sahibi Kastallânî’nin (ö. 923/1517) “İhfâ yapılırken üst azı dişlerin dile bitişmesiyle nûn harfini ağır bir hal alması hususunda dikkatli olunması gerekir.” ifadesine yer vererek konunun önemine işaret etmektedir.²⁹⁰

2.15.3. İdğâm

İdğâm, sözlükte *bir şeyi diğerine katarak, bir harfi başka bir harfe katmak* anlamına gelir.²⁹¹ Tecvîd terimi olarak ise *biri sessiz diğeri harekeli iki harfi aralarını ayırmadan tek bir ses olarak okumak* olarak ifade edilmektedir. Kıraat ve

287 Sefâkusî, *Tenbihü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 103.

288 Sefâkusî, *Tenbihü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 104.

289 Mutaffîfîn, 83/22.

290 Sefâkusî, *Tenbihü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 104.

291 Cevherî, *es-Sihâh*, V/1920.

tecvîd âlimleri, sâkin nûn ve tenvînin kendisinden sonra gelen altı harften biri geldiğinde bu harflere idğâm edildiğini belirtmektedir.²⁹²

2.14.3.1. İdğâm ile İlgili Hususlar

Sefâkusî, idğâm ile ilgili birkaç hususu incelemektedir. Bunlar, idğâm-ı kâmil, idğâm-ı nâkıs, müdğâm ve müdğam fih.

2.15.3.1.1. İdğâm-ı Kâmil

Teşdîd-i tâm ile beraber ğunnesiz bir şekilde olan idğâmdır. Bu ise, lâm ل ve râ ر harflerinde oluşmaktadır. Örneğin, *هُدَىٰ لِّلْمُتَّبِعِينَ*²⁹³ tenvîn sonrasında gelen ل lam harfî ile oluşan telaffuzdur. Sefâkusî, idğâm-ı kâmil meselesinde kıraat ve tecvîd âlimlerinin hemen hepsinin eserlerinde bunların dışında bir şey ortaya koymadıklarını ve batı ve doğuda bulunan bütün âlimlerin bunu benimsediğini ifade etmekte ve kendisinin öğrendiği kıraat ve tecvîd eğitiminde de bu usule riayet edildiğini aktarmaktadır.²⁹⁴

292 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 281.

293 Bakara,

294 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 101.

2.15.3.1.2. İdgâm-ı Nâkıs

Teşdîd-i nâkıs ile beraber ğunneli bir şekilde olan idgâmdır. Bunlar, dört harf olan *ي-و-ميم-نون* harflerdir. Sefâkusî, bunları da *يؤمن* kelimesinde toplamıştır. Sefâkusî, kıraat âlimleri arasında zikredilen harflerle ilgili ihtilafın olmadığını fakat Hamze'nin ravisi olan Halef'in vâv ve yâ harflerinde ğunnesiz bir şekilde idgâm-ı kamil uyguladığını aktarır. Serfâkusî, iki farklı okuyuş şekilleriyle beraber kıraat eğitimi aldığını fakat birincinin daha önce geldiğini ifade eder. Ayrıca kıraat ve tecvîd âlimlerinin *صنون-قنوان-الدنيا-بنيان* kelimelerinde sâkin nûn ve Tenvîn halinde izhârın uygulandığı hususunda icmâ ettiklerini ifade eder. Sefâkusî, aynen İbnü'l-Cezerî görüşü doğrultusunda sâkin nun ve tenvînden sonra bulunan mîm م harfindeki ğunne konusunda ihtilafın olduğunu ifade eder. Oluşan ğunnenin nûn'dan mı yoksa mîm harfinden mi kaynaklı olduğuna dair farklı görüşlerin olduğuna işaret eder. Konuyla ilgili İbnü'l-Cezerî'nin aktardığı görüşler doğrultusunda İbnü Keysân ve onun görüşünü benimseyenler, ğunnenin nûn harfinden, Dâni ve onun görüşünü benimseyenler ise ğunnenin mîm harfinden kaynaklı olduğunu ifade eder. Sefâkusî, İbnü'l-Cezerî ile benzer görüşü aktarır ve ğunnenin mîm harfinden kaynaklı olduğunu ifade eder.²⁹⁵

Kurtubî'de söz konusu altı harfi “ولنمير” kelimesinde toplamaktadır.²⁹⁶ Dâni ise nûn harfini bu harfler grubunun dışında tutarak idgâm harflerini beş olduğunu kabul eder ve bunları “لم يرو” kelimesinde toplar. Ayrıca, bu beş harfin içine kurrânın nûn harfini dahil etmelerini anlamsız bulduğunu ifade eder.²⁹⁷

İbnü'l-Cezerî ise *en-Neşr* adlı eserinde bu konuyu inceleyerek değerlendirmekte ve Dâni'nin aksine nûn'un bu harfler içinde zikredilmesi gerektiğini belirtmektedir. Sâkin nûn ve tenvîn, bahsedilen altı harften önce geldiğinde idgâm meselesi, genellikle ğunneli ve ğunnesiz olmaları bakımından iki kategoride ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, gunneli ve gunnesiz idgâmın tam veya eksik olma durumları da ifade edilmiştir.²⁹⁸

295 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 101.

296 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 263-264.

297 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 112.

298 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, II/II, s. 24.

Mekkî'ye göre sakin nûn ve tenvînin, mîm ve nûn harflerinde ğunneli bir şekilde idġâm edilmeleri konusunda farklılığın bulunmadığını belirtir. Ancak ğunne, ilk harfin (müdġam) kendisinde izhâr edilirken, ikinci harfe (müdġamun fih) tam olarak geçiş yapamamakta olup bu sebeple ilk harfin bir kısmı idġâmsız kalır ve tam bir şedde meydana getirilemez, ortada bir miktar eksiklik (nâkıs) oluşabilmektedir.²⁹⁹

İbnü'l-Cezerî, bu meselede edâ ehlinin farklı görüşlerine işaret etmekte ve yukarda belirtildiği üzere İbn Keysân ile ona tabi olanların bu durumda, ğunnenin nûn harfinde olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir. Ayrıca Dâni ve diğer âlimlerin, ğunnenin mîm'de bulunduğunu kabul ettiklerini ifade etmektedir.³⁰⁰

Anlaşıldığı üzere Sefâkusî, konuyla ilgili olarak İbnü'l-Cezerî ile benzer görüşleri ifade etmektedir.

2.15.3.1.3. Müdġam

Kendisinden sonra bulunan harfe idġâm uygulanmak sûretiyle birincisin sâkin olan harftir. Sefâkusî, hem idġâm hem de med ve kasr konularıyla da ilişkili bulunmasından ötürü her iki başlık altında konuya işaret etmiştir. Özellikle med ve kasr başlığı altında değinmiştir.³⁰¹

2.15.3.1.4. Müdġam fih

Sefâkusî, idġâm olarak uygulanan kelimedeki ikinci harfe müdġamün fih dendiğini ifade söylemektedir.³⁰²

2.15.3.2. İdġâm'ın Çeşitleri

Sefâkusî, konuyu hem sâkin nûn ve tenvîn hem de med- kasr başlığı altında ele almıştır. İdġâm konusunu ele alırken konuyla ilişkili kavramlar olan idġâm-ı kamil, idġâm-ı nakıs müdġam ve müdġam fih bağlamında değerlendirerek

299 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 263.

300 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, II/II, s. 25-28; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 167-168.

301 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 282; Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 109.

302 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 282; Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 109.

incelemiştir. Sefâkusî, lam ve ra harflerini içeren idğâm-ı bilâğunne konusunu idğâm-ı kamil olarak ifade edip farklı yönlerine temas etmiştir. Bu sebeple konuyla ilgili hususlar, ilgili konu başlığı altında ele alındığı için konu tekrardan incelenmemiştir. Sefâkusî'nin başlıklar halinde ele almadığı, ilişkili olduğu kavramlar altında incelediği idğâm çeşitlerini konunun daha iyi anlaşılması için müstakil olarak ele alınarak incelenecektir.

2.15.3.2.1. İdğâm-ı Misleyn

Sefâkusî, idğâm-ı misleynin mahreçleri ve sıfatları aynı olup iki harften ilkinin sâkin, diğerinin harekeli olması ve birbirine idğâmlı okunması halinde ortaya çıktığı ifade etmektedir. İdğâm-ı misleyn de müdğam ile müdğam fih aynı kelimedede bulunmakla beraber farklı kelimelerde de bulunabilmektedir. اشدّ kelimesinde olduğu gibi aynı kelimedede bulunmaları halinde şedde' işaret ile gösterilmektedir. عن نفسه gibi farklı kelimelerde ise ayrı ayrı yazılıp okunmaktadır.³⁰³

2.15.3.2.1.1. İdğâm-ı Misleyn Mea'l-Ğunne

Sefâkusî, nûn-u sâkin'den sonra harekeli bulunan veya mim-i sâkin'den sonra harekeli mîm bulunması halinde olduğunu ifade eder. Meselâ, من يشاء kelimesinde ve وهم من olduğu gibi.³⁰⁴

Sefâkusî, konuyla ilgili benzer görüşleri benimsediği İbnü'l-Cezerî'nin, maa'l-ğunne harflerini *Temhîd*'de (يومن) şeklinde, *Neşr*'de ise bu sıralamayı (ينمو) olarak ifade ettiğini belirtmektedir. Bu harflerdeki sâkin nûn'un ğunnesinin korunması ve idğâmın nâkis olduğunu belirterek من ماء kelimesinde bu halin görüldüğünü ifade etmektedir.³⁰⁵

Ayrıca, *Neşr* adlı eserinde, sâkin nûn veya tenvînden sonra gelen vâv (و) ve yâ (ي) harflerinde ğunnenin kalıp kalmadığına dair farklı görüşlerin olduğunu aktarmıştır. İmam Hamze'nin râvîsi Halef, sâkin nûn veya tenvînden sonra gelen vâv (و) ve yâ (ي) harflerinde ğunnesiz okuduğunu belirtirken İmam Kisâî'nin râvîsi olan

303 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 285.

304 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 286.

305 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 101.

Dûri'nin iki râvîsi (Ebû Osman ed-Darîr ve Cafer b. Muhammed) yâ (ﻱ) harfinde farklı okuduklarını bildirmiştir.³⁰⁶

İbnü'l-Cezerî'nin bu meseledeki görüşlerinin dönemin diğer ilim âlimleri tarafından nasıl karşılandığı önem arz etmektedir. Bazı âlimler, onun argümanlarını kabul ederken bazıları kabul etmemektedir. Bu durum, kıraat ve tecvîd ilmî âlimleri arasında tartışma konusu oluşturmuştur. Özellikle, İmam Hamze ve İmam Kisâi'nin farklı râvîleri arasındaki ihtilafa bakıldığında anlaşılacaktır.

Sonuç olarak İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki görüşleri, kıraat ve tecvîd âlimleri arasında derinlemesine bir tartışma alanına dönüşmesine ve farklı görüşlerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu mesele, kıraat ve tecvîd âlimleri arasında uzun süre gündemde kalmış ve farklı okuma pratiklerinin geliştirilmesine yol açmıştır.³⁰⁷

2.15.3.2.1.2. İdğâm-ı Misleyn Bilâğunne

Sefâkusî, bu konuyla ilgili idğâmı kâmil bağlamında ele almış ve ğunnesiz kâmil idğâm kategorisinde incelemiştir. Sefâkusî, mîm ve nûn harfleri haricindeki diğer harflerin belirlenen esaslara bağlı olarak uygulanan idğâm olduğunu ifade eder. Meselâ, *قد دخلوا* örneğindeki iki د harflerinde olduğu gibi.³⁰⁸ Ğunnesiz idğâm-ı kâmil olarak ifade ettiği harfler olarak ط ve ج harflerini zikretmiştir.³⁰⁹

Sefâkusî'nin ifade ettiği husus hakkında, İbnü'l-Cezerî, ğunnesiz idğâm-ı kâmil olarak ele almıştır. *Neşr* adlı eserde lâm (ﻝ) ve râ (ﺭ) harflerindeki idğâmın, ğunneli ve ğunnesiz rivayetlerini birçok kıraat ve tecvîd âlimlerinin adlarıyla sunarak her iki perspektifin birçok kurrâ tarafından ortaya konulduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde, Kâlun, İbn Kesîr, Hişâm, İbn Verdân ve Ravh rivayetlerini okurken ğunneli idğâm gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

Bu durum, kıraat ve tecvîd âlimlerince farklı yaklaşımların ve görüşlerin daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, bu tartışmalar,

306 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 101.

307 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 100-104.

308 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 101; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 286.

309 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 101.

Kur'ân'ın farklı okuma biçimleri ve rivayetlerine olan ilginin artmasına da katkı sağlamıştır.³¹⁰

2.15.3.2.2. İdğâm-ı Mütecâniseyn

Sefâkusî, mütecâniseyn kavramını, mahreçleri bir, sıfatları ayrı olan iki harf olarak ifade eder. İdğâm-ı mütecâniseyni ise, mütecânîs iki harften birincisi sâkin, ikincisi harekeli olarak yanyana geldikleri zaman, birinci harfin ikincisine idğâm edilmesi olarak ifade eder. Sefâkusî, mütecâniseyn harflerini üç gruba ayırdığını ifade ederek Hafs rivâyetinin tasnifine yer vermektedir.³¹¹

2.15.3.2.2.1. Tâ, Dâl ve Tâ harfleri (ط - د - ت)

Sefâkusî, وَقَالَتْ طَائِفَةٌ ayetinde³¹² olduğu gibi bu harflerin kendi birlikteliklerinde idğâmlı haliyle okunduğunu ifade eder. Müdğâmın kalın harf olduğu, tâ ط harfinin itbâk ve isti'lâ sıfatlarını gösterilmesinde ve idğâma engel olan kalkale sıfatını terketmekle nâkıs idğâm yapılmasında kırâat imamlarının ittifakı vardır. Aynı şekilde tâ ت harfinin dâl د ve tâ harfine tam idğâm edilmesinde de aynı görüşü benimsemişlerdir.³¹³

2.15.3.2.2.2. Zâ, Zâl ve Sâ Harfleri (ظ - ذ - ث)

Seâkusî, يَلَهُنَّ ذَلِكَ ayetinde³¹⁴ olduğu gibi bu harflerin kendi birlikteliklerinde idğâmlı okuduklarını ifade eder.

2.15.3.2.2.3. Bâ ve Mîm Harfleri (ب - م)

Bu iki harfin idğâm edilebilmeleri için, bâ harfinin önce, mîm harfinin sonra gelmesi lâzımdır. Eğer bunun zıddı olursa, yani mîm harfi gelirse idğâm-ı mütecâniseyn değil, *ihfâ-i şefevî* olur. Bâ harfinin mîm harfinde idğâm edilmesine ait

310 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, II, s. 23-25.

311 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 108-115.

312 Âl-i İmrân, 3/72.

313 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 286.

314 A'raf, 7/176.

Kur'ân'da tek örneği vardır. O da Hûd sûresindeki يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ayetinde geçen (ارْكَبْ مَعَنَا) kelimesindeki bâ'nin mîm'e idğâm edilışıdır.³¹⁵

2.15.3.2.3. İdğâm-ı Mütekaribeyn

Sefâkusî, mütekârib kavramını, mahreçleri ve sıfatları bağlamında aynı olan harf olarak ifade eder. İdğâm-ı mütekâribeyni ise, mütekârib harflerden birincisinin sâkin, ikincisinin harekeli (müteharrrik) olması ve yan yana gelmeleri ile sâkin olan birinci harfin, harekeli olan ikinci harfe idğâm edilmesiyle oluşan okunuş hali olarak ifade etmektedir.³¹⁶

2.15.3.2.3.1. Lâm ve Râ Harfleri (ل ر)

Bu iki harfin idğâm-ı mütekâribeyn olabilmesi için lâmdan önce, râ'dan sonra gelmesi gerekir. Bunun aksi olarak yani râ harfi sâkin olarak önce gelip lâm'da harekeli olarak sonra gelirse idğâmlı bi şekilde değil, izhâr ile okunmaktadır. Buradaki idğâm tam olup, lâm harfi, râ harfinde tamamen kaybolur. قل إغفر لي gibi.³¹⁷ رب örneği gibi.

2.15.3.2.3.2. Kâf ile Kâf Harfleri (ق ك)

Sefâkusî, Kur'ân'da tek örneği bulunduğunu, onun da mürselât sûresinde geçen الْقَمَّ نَخْلُقُكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَهِينٍ ayetinde³¹⁸ olduğu ifade eder. Sefâkusî, buradaki kâf ق harfinin, kaf ك harfine idğâm edilmesi hususunda kıraat imamlarının tamamı ittifak ettiklerini aktarmaktadır. Ancak Sefâkusî, icrâ edilen idğâmın tam veya nâkis olması konusunda ihtilaf edildiğini, Kâf harfinin isti'lâ sıfatını muhafaza etmek sûretiyle

315 Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 287.

316 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 108-115; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 287.

317 Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 288.

318 Mürselât, 77/20.

nâkis idgâm yapılması câiz görülse bile tam idgâm yapılması daha faziletli kabul edildiğini ifade eder.³¹⁹

2.15.4. İhfâ

İhfâ kelimesi sözlükte, *bir şeyi gizlemek veya örtmek* anlamına gelir.³²⁰ Tecvîd terimi ise ihfâ harflerinden önce gelen tenvîn veya sakin nûn'u, şeddeden uzak gunne eşliğinde idgâm ile birleştirilerek telaffuz etmeyi ifade eder.³²¹

Sefâkusî, İbnü'l-Cezerî gibi ihfâ'nın gerekçesini Mekkî'nin beytine işaret ederek aktarmaktadır. Ayrıca her harfte yapılan ihfâ durumuna örnekler vererek konuyu açıklamıştır. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de ihfâ'nın izhâr ve idgâm arasında bir durum olduğunu belirterek Dâni'nin görüşüne yer vermiştir.³²²

Mekkî'ye göre tenvîn veya sâkin nûn ihfâ edildiğinde, sesin çıkış yeri belirsizleşmekte olup bu durumda dilin rolü ortadan kalkmaktadır. İhfâ sırasında sakin nun kaybolur ve gunne sesi hala varlığını sürdürür. İhfânın sebebi, sakin nûn'un kendi ses çıkış yeri ve gunnenin farklı iki ses çıkış yerine sahip olmasıdır. Bu nedenle ses çıkış yeri genişlemekte ve sâkin nun ağız seslerini içine almaktadır. Bu kapsamda, ihfâ harflerinin benzerliğinden dolayı ihfâ harflerinden önce ihfâ edilmektedir.³²³

Dâni, ihfâ'nın sebebini uzaklık ve yakınlıkla ifade eder. Tenvîn ve sâkin nûn, iklâb, izhâr ve idgâm harflerinden farklı harflerle birlikte ihfâ edilmektedir. Çünkü bu harfler, tenvîn ve sâkin nûn'a boğaz harfleri kadar uzak, idgâm harfleri kadar yakın değildir. Bu nedenle izhâr edilemezler ve idgâm da yapılamaz, ancak ihfâ edilmektedir. Gizlenen tenvîn ve sakin nûn, gunne ile telaffuz edilir. Gunne, genizden çıktığından, (ihfâ sırasında) sakin nûn'un ses çıkış yeri belirsizleşir ve bu durumda dilin herhangi bir rolü yoktur.³²⁴

319 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 108-115; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 288.

320 Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2329.

321 Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 305.

322 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr*, II, s. 27; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, s. 168-171; Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 100-104.

323 Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, s. 267.

324 Dâni, *et-Tahdîd fî'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 115.

2.16. İstiâze

استعاذ istiâze fiili sözlükte *sığınmak, korunmak* anlamına gelir. Kökü “عاد” olan bu fiilin terim anlamı olarak, *her türlü kötülükten korunmak için Allah’a sözle yardım ve himaye istemeyi* ifade etmektedir. Bu sebeple “اعوذ بالله” (Allah’a sığınırım), “نعوذ بالله” (Allah’a sığınırız) ifadeleri kullanılmaktadır. Aynı kökten gelen “تَعَوَّذُ” de istiâze anlamına gelmektedir. Kur’ân’da, istiâze Allah lafzı ile yedi, rab ile sekiz, rahmân ismi ve cin kelimesiyle birer defa olmak üzere on yedi âyette geçmektedir. Bu âyetlerde belirtildiği gibi, Hz. Nûh (a.s) bilmediği şeyi istemekten³²⁵, Yûsuf (a.s) kendisine şehvetle yaklaşan kadından ve kardeşleriyle arasında cereyan eden olaylarda hata yapmaktan³²⁶, Hz. Mûsâ (a.s) kavmine karşı alaycı tavır takınmaktan³²⁷ ve âhirete inanmayan kibirlilerle³²⁸ onların düşmanlıklarından³²⁹ Allah’a sığınmışlar ve onun yardımını istemişlerdir. Hz. Peygamber’e (s.a.s) de başta şeytanların vesveseleriyle kalpleri kin dolu olanların ve hiçbir delile dayanmadan Allah’ın âyetleri hakkında tartışanların kötü niyet ve davranışları olmak üzere çeşitli şerlerden istiâzede bulunması emredilmiştir. Ayrıca, Kur’ân’da İmrân’ın zevcesinin³³⁰ ve kızı Meryem’in³³¹ istiâzelerine de değinilmiştir. Cin sûresinin 6. âyetinde ise insanların bir kısmının bir kısım cinlere sığındıkları ancak bunun doğru olmadığı bildirilmiştir.³³²

Sefâkusî, istiâze meselesini incelerken öncelikle Kur’ân’dan ilgili ayeti aktararak önemli tespitlerde bulunmaktadır.

Yüce Allah Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır:

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

325 Hûd 11/47.

326 Yûsuf 12/23.

327 Bakara 2/67.

328 Mü’min 40/27.

329 Duhân 44/20.

330 Âl-i İmrân 3/36.

331 Meryem 19/18.

332 Muhsin Demirci, "İstiâze", TDV İslâm Ansiklopedisi, 23.Cilt (İstanbul:2001, s.318-319. Site: <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiaze> (09.10.2023).

“Kur’ân okumak istediğin zaman, derhal o koğulmuş olan şeytandan Allah’a sığın”³³³

Sefâkusî, istiâze âyetini ele alırken dikkat çekici bir mukayese yapmaktadır. âyetindeki *إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا* âyetini, *فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ* emir ifadesine benzeterek nasıl ki *namaza kalktığınıza abdest alın* âyeti emrinde abdest alınıyorsa aynen Kur’ân’ı okuma istenildiğinde de istiâze yapılarak okunması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yine Sefâkusî, Hz. Peygamber’in *إذا أكلت فسم الله* yemek yenileceği vakit besmele çekilmesi gerektiğini ifade eden hadisi³³⁵ delil getirerek aynen istiâzenin de böyle olduğunu ifade etmektedir.³³⁶

Sefâkusî, “Kur’ân okumak istediğin zaman, derhal o koğulmuş olan şeytandan Allah’a sığın” meâlindeki âyette geçen emirden vücûb hükmünü çıkararak olsa da, âlimlerin çoğunluğu bunun müstehap olduğuna ve Kur’ân okumaya başlamadan önce istiâze yapılmasının daha doğru olacağına dair açıklamalara yer vermektedir. Ayrıca okuma sırasında meydana gelebilecek hatalardan Allah’a sığınma arzusu da bunu gerektirmektedir. Namaz dışında Kur’ân okunurken dinleyici varsa istiâze yapmanın açıkça belirtilmesi gerekir. Çünkü bu durum, kıraatın sesli olacağına ilân edilmesi anlamına gelir.³³⁷

Kıraat ve tecvîd âlimlerine göre, istiâze cümlesi “أعوذ بالله من الشيطان الرجيم”dir. Ancak özellikle sabah namazının ardından yapılan tilâvetlerde, “أعوذ بالله السميع العليم من” ibaresiyle de kıraata başlamak câiz görülmüş ve bu uygulama bazı İslâm ülkelerinde gelenek haline gelmiştir. Bu gelenekte, sabah vakitlerinde Haşr sûresinin son üç âyetini sözü edilen istiâze ile başlayarak okumanın fazileti hakkında rivayet edilen hadisin etkili olduğu söylenebilir.³³⁸

Namazda istiâze Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre birinci rek’atta, Şâfîliler’e göre her rek’atta sünnettir. Mâlikîler ise bunu farz namazlarda mekruh

333 Nahl 16/98.

334 Maide, 5/6.

335 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahih* (b.y.: Taba'tü beyti'l-efkârî'd-
düveliyye li'n-neşr, 1998), Müslim, “Eşribe”, 5376, 2022.

336 Sefâkusî, *Tenbihü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 105.

337 Sefâkusî, *Tenbihü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 105.

338 Muhsin Demirci, “İstiâze”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 23.Cilt (İstanbul:2001, s.318-319. Site:
<https://islamansiklopedisi.org.tr/istiaze> (09.10.2023).

görmekle birlikte nâfile namazlarda gizlice okunmak kaydıyla sünnet kabul ederler. Cemaatle kılınan namazlarda imama uyan kişinin istiâzede bulunması gerekmez. Çünkü istiâze namaz için değil Kur’ân okumak içindir. Şâfîî, âşikâre okunan namazlarda istiâzenin sesli ve sessiz olarak iki şekilde yapılabileceğini söylerken, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) sessiz okunmasını tercih etmişlerdir.³³⁹

Sefâkusî, kullanılan *istiaze* kelimesi ile ilgili farklı açıdan izahta bulunmuş ve şöyle demiştir:

“Eylemin iradesini ifade etmek için fiili kelimeyle ifade etmek, sebep için sebep konumunda olanın yerine koymaktır. Ümmet, okumadan sonra değil, okumadan önce olması gerektiği prensibi benimsemiştir. Ayet, görünüşte toplu olarak terkedilmiştir, çünkü bu, işlemi takip etmemiş ve üzerine dayanak sağlamamıştır. Ayetin açık görünümü üzerine alınan bazı şeylerin doğruluğu kanıtlanmamıştır. Fiilin ifadesi yapıldığında, eğer kelimenin cümledeki şekli geçmişse, bu gelecek anlamındadır, çünkü şartın gerçekleşmesi üzerine girer. Kur’ân’dan istiâze, toplu bir şekilde değil, sadece bir duadır. Şârî, okumayı başlatmak için bunu emretmiştir. Bu emir, cumhûr’a göre nâfile olarak kabul edilmektedir ve onlar bu şekilde teavvüzü bırakmanın mekruh olduğunu ifade eder.”³⁴⁰

Sefâkusî, istiâzenin farklı vecihlerinin olduğunu ifade eder ve bunları tek tek ele alır:

- الوقف عليها وعلى البسمة (İstiâze ve besmelede vakf yapmak)

Sefâkusî, bu vakf vechinin en güzel vakf vechi olduğunu ifade eder.³⁴¹

- الوقف عليها ووصل البسمة بأول القراءة (İstiâzede vakf etmek ve kıraatin başına besmeleyi vasl etmek)

339 Muhsin Demirci, “İstiâze”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 23.Cilt (İstanbul:2001, s.318-319. Site: <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiaze> (09.10.2023).

Nahl 16/98.

340 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 105-106.

341 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 105.

• الوقف على آخر السورة مع وصل البسملة بأول السورة (وهو أحسنها) (Surenin başına besmeleyi vasl ederek surenin sonunda vakf etmek)

Sefâkusî, bu vechin daha güzel olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁸

• الوقف على البسملة وعلى آخر السورة (Besmele’de vakf etmekle beraber sûre sonunda vakf etmek)

• وصل آخر السورة بالبسملة مع وصل البسملة بأول السورة (Sûrenin başını besmele ile vasl ederek besmeleyi sûrenin sonuna vasl etmek)

Sefâkusî, bunların hepsini terk eden kimse için de السكت بين السورتين والوصل vechinin caiz olduğunu, cumhûrunda muhtâr olan görüşünün bu olup bunu kabul ettiğini ifade eder.³⁴⁹ Ayrıca kıraat imamlarından Hamze’nın iki sûre arasında sadece vasl halinde okuduğunu aktarmaktadır.³⁵⁰ Ayrıca Sefâkusî, besmele içerisindeki رحيم kelimesinde de farklı vecihler uygulanmakta bunların; med, tevassut, kasr ve ravm maa’l kasr olduğunu ifade eder.³⁵¹

2.18. Med ve Kasr

Med sözlükte, *uzatmak, atırmak, yükselmek, akmak* gibi anlamlara gelir.³⁵² Tecvîd terimi olarak ise “med” ve “lîn” harflerinden biri sebebiyle sesi uzatmaktır. Med ile birlikte bahsedilen diğer bir kavram da “kasr”dır. Kasr Sözlükte, *kısaltmak, hapsetmek, menetmek* gibi anlamlara gelmektedir.³⁵³ Kasr, tecvîd ilminde iki anlamda kullanılmıştır. Bu nedenle, med harflerine herhangi bir ziyade etmeden bir elif med ile okunması (medd-i tabîi) anlamına gelir.³⁵⁴ Harfi uzatmadan tabi harekesi ile okumak da aynı anlamı taşır.³⁵⁵

Sefâkusî, bu bölümün başında şu önemli açıklamalarda bulunmuştur:

348 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 107.

349 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 107.

350 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 107.

351 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 106.

352 Cevherî, *es-Sihâh*, II/537.

353 Cevherî, *es-Sihâh*, II/792-795.

354 Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 248.

355 Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 238.

“Bu bölüm önemli bir konudur ve hükümlerinin çoğu tecvîd kurallarıdır. Kurrâlar, zorunlu kıldıkları için bu kuralları kitaplarında bahsetmişlerdir. kurrâlar arasında farklılıklar vardır. Kasr, temel prensiptir ve bu nedenle sebep gerektirmez. Med; uzatarak boşluk bırakmadan okunması gerekir, bu nedenle bir sebebe dayanır. Meddin amacı, doğal uzatma harflerinde bulunmayan eklemelerdir ve bu harfler kendi başlarına med yapmazlar. Kasr’ın amacı, bu eklemeyi bırakmaktır. Med harfleri üçtür ve bunlar sessiz olan harekesiz harflerdir. Uzatmanın şartı ve sebebi vardır. Sebep olmadan uzatma harflerinden birinin harfinden artış kabul edilemez. Meddin şartı, bu üç harften birinin varlığıdır. Sebep ya lafzîdir ya da manevî olur. Lafzî sebep ya hemze olur ya da sükun olur. Hemze, med harfinin önünde olmalıdır. Örneğin: (ءامن وأوتوا وإيمان). Hemze mütekeddimen veya müteahhiran olur. Müteahhiran iki kısma ayrılır: Birincisi ‘mean’ (aynı kelimenin içinde) olandır. Örneğin: (وأبواهم). İkincisi ‘muttasilen’ (bitişik) olandır. Bu durumda bir med şartına bağlı kalarak okuyucunun terk etmemesi ve bağlı olması gerekir.”³⁵⁶

Tecvîd ilminde med meselesi, telif edilen eserlerde önemli bir konu olarak yerini almaktadır. Mekkî *er-Riaye* adlı eserinde sıfatlar konusu içerisinde med ve lîn başlığı altında kısaca bu konuya değinmektedir. Kelamda sesin uzamasının ancak med harfleri ve onlarla beraber bulunan sükûn ve hemze sebebiyle olduğunu ifade eder. Ayrıca med harflerinde asıl olanın elif olduğunu, diğer iki med harfî vâv ve yâ’nın ise elife benzediğini ifade etmektedir. Çünkü onlar da elif gibi sâkin olur ve kendilerinden önceki harekeyi doyururlar. Eliften bedel oldukları için de elif gibi irab olunurlar.³⁵⁷

Dânî ise memdud kavramının izahı altında med konusuna yer vermektedir. Buna göre memdûd *tabiî* ve *mütekellef* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Tabii med, med harfleri ile ziyadesiz ve işbâ’sız yapılan meddir. Med harfleri, hemze veya sükûnla karşılaşmadıklarında, ziyadeden men oldukları için, bu med kıraat uleması tarafından maksûr olarak da isimlendirilmiştir. Mütekellef ise med harflerinin hemze ve sükûnla karşılaşmaları durumunda uzatmada aşırıya kaçmadan ziyade uzatmaktır.

³⁵⁶ Sefâkusî, *Tenbihü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 108.

³⁵⁷ Mekkî, *er -Ri’âye li-tecvîdi’l-kırâe ve tahkiki lafzi’t-tilâve*, s. 125-126.

Bunun telaffuzunun hakikati ise ilk meddin iki katıdır. Bunun miktarını kıraat âlimleri med harflerinden elif için iki elif, vâv için iki vâv takdir etmişlerdir.³⁵⁸

İbnü'l-Cezerî *et-Temhid*'de, med ve kasr bâbı altında yer verdiği med bahsini, öncelikle *tabiî* ve *arazî* olarak iki kısma ayırmıştır. Tabii med, med ve lîn harfleri üzerine bir ziyadenin olmadığı meddir. Arazî olan ise, med ve lîn harfleri üzerine hemze, sükûn ve teşdidin gerekli olmasıyla ziyade olan meddir. İbnü'l-Cezerî, hemzenin med harfiyle tek kelimedede bulunan muttasıl olması ve med harfiyle ayrı ayrı kelimedede bulunan munfasıl olması şeklinde iki hali olduğunu ifade etmiştir. Yine med harfinden sonra gelen teşdîd ve sükûn durumu da *lazım* ve *âriz* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.³⁵⁹

İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de de med ve kasr bâbı başlığı altında biraz daha kapsamlı bir şekilde bu konuya yer vermektedir. Med kavramını *et-Temhid*'den farklı ifade eder. Buna göre med, meddi tabii üzerine yapılan ziyade uzatmadır. Kasr ise ziyadeyi terk edip meddin tabii hali üzere kalmasıdır. Med harflerinde ziyadenin ancak bir sebebe bağlı olarak oluştuğunu ifade ettikten sonra bu sefer *et-Temhid*'de kullandığı arazi med yerine med sebebini lafzî ve manevî olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Med sebebine ve durumuna göre muttasıl, munfasıl/fasl/bast/hâciz, lâzım/adl, âriz, lîn, ta'zim gibi med çeşitlerine ve birçok med kaidelerine yer vermiştir. Meddin mertebelerini ise yedi kısımda ele almıştır. Kasru'l-munfasıl, fevka'l-kasr, ikinci mertebenin biraz üstü, üçüncü mertebenin biraz üstü, dördüncü mertebenin biraz üstü, beşinci mertebenin biraz üstü ve altıncı mertebenin biraz üstüdür. Altıncı ve yedinci mertebe caiz görülmemiştir.³⁶⁰

Mukaddime'de ise medleri incelerken lazım, vacip ve caiz yönlerine değinerek medleri üç kısımda ele almaktadır. Ona göre med harfinden sonra vakf ve vasılda var olan sükûn geldiğinde lazım, med harfi hemzeden sonra gelir ikisi tek kelimedede bulunursa vacip, med harfi hemze ile ayrı kelimedede gelir, vakf halinde sükûn arız olursa caiz med olarak ifade etmektedir. İbnü'l-Cezerî, meddi, tabii olarak uzatma yapmak anlamına geldiğini aktarır. Kasrın ise ziyadeyi bırakıp meddi doğal

358 Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 98.

359 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi'l-İlmî't-Tecvîd*, s. 177-178.

360 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 313-361.

halinde bırakmak olarak ifade etmektedir. Ziyadenin med harflerinde ancak bir sebebe bağlı olduğunu ve med sebebini *lafzî* ve *manevî* olmak üzere iki kısımda incelemiştir.³⁶¹

Sefâkusî konuyla ilgili olarak benzer görüşleri aktardığı İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd* kitabında şeddeli ve sâkin harfler için lâzım ve ârız olmak üzere iki kategori belirlediğine işaret eder. İbnü'l-Cezerî'nin bu eserinde, lâzım olan şeddenin tartışmasız bir şekilde vacip olduğunu belirtmiştir.

Sefâkusî, bu kategorinin özelliklerini vurgularken, aynı zamanda ehl-i edânın bu konudaki farklı uygulamalarına da dikkat çekmektedir. İmam Sehavî'nin (ö. 643/1245), Mekkî ve diğer âlimlerin tercihlerini sıralamış ve Osman b. Saîd'in görüşüne de yer vermiştir. İlk grup, bu tür medlerin miktarının, medd-i muttasılın sebep olduğu hemzenin miktarından daha az olması gerektiğini savunmaktadır. Bu da Hamze'nin değil, Âsım'ın uzatma süresine denk gelmektedir. İkinci grup ise, bu meddin ölçüsünün, hemzenin sebep olduğu maksimum uzatmadan daha fazla olması gerektiğini öne sürmektedir. Son grup ise, buradaki uzatmanın, hemze için öngörülen uzatma miktarıyla aynı olması gerektiğini savunmaktadır. Sefâkusî, bu meseleyi kıraatle ilgili musannafatında detaylı bir şekilde ele aldığını belirtirken, kendi tercihini de örneklerle açıklamaktan kaçınmamıştır. Ayrıca, kendi tercihi doğrultusunda üç görüşün de sahih olduğunu ifade ederek هَاتَيْنِ kelimelerinde Ebû 'Amr'ın görüşünü, sûre başlarındaki hurûf-ı mukattaalarda (ل, س, م, ن) Mekkî'nin görüşünü, أَنْصَا ر kelimesinde olduğu gibi vakf anında ortaya çıkan harekesiz harflerde ise Sehavî'nin görüşünün temel alınması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁶²

Sefâkusî, وَقَالَ رَبُّكُمْ³⁶³ ayeti³⁶³ üzerinden idgâm ile okuyan kurrânın tercihlerini med, tevassut ve kasr şeklinde üç farklı yönde ifade etmiş fakat detaylandırmamıştır. Ancak dikkat çekici olan bir nokta vardır ki zaman zaman “Eğer şu şekilde denirse” diye belirttiği bilgi şudur: “Eğer bir kişi niçin اَلَمْ اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ اَلَمْ³⁶⁴ ayetinde³⁶⁴

361 Ali el-Kârî, *el-Minehu'l Fikriyye ft Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 219-222.

362 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 111-114.

363 Mü'min, 40/60.

364 Âl-i İmrân, 3/1-2.

bulunan mîm idğâm ile okunmasında üç farklı vech olmaz?” derse şöyle cevap verilir:

“Bu kelimedede bulunan lâm harfi lazimi yapıda olmasından mîm’de bulunan sâkinlikte doğal sonuç olarak lazimi bir sâkin harf olmuştur. Bu tür yerlerde idğâm ile okumak gerekir. Ancak yukarıdaki örnekte bulunan sakinlik, durma (vakf) anında meydana geldiğinden geçici (arizi) bir sakin harf olmuş ve ayrıca bu gibi yerlerde idğâm ile okumak gerekli değil, caiz olarak ifade edilmektedir.”³⁶⁵

Bu açıklamalardan anlıyoruz ki Sefâkusî, İbnü’l-Cezerî’nin *Neşr*’de belirttiği hususlar doğrultusunda benzer ifadelere yer vermiş ve aynı görüş bağlamında kanaatini belirtmiştir.

2.18.1. Medd-i Muttasıl

Sefâkusî, bitişik med olarak ifade edilen medd-i muttasıl örneğin, جَاء kelimesinde olduğu gibi harf-i meddin varlığı ile sebep-i medden kabul edilen hemze’nin yan yana aynı kelimedede bulunması halinde oluştuğunu ifade eder.³⁶⁶

2.18.1.1. Medd-i Muttasıl’ın Med Miktarları ile İlgili Görüşler

Sefâkusî, medd-i muttasıl’ın med ölçüleri konusunda kıraat ve tecvîd âlimleri arasında farklılıklar söz konusu olduğunu ifade eder.³⁶⁷ Cumhûr’un kanaatine yer vererek medlerin dört farklı görüş olarak karşımıza çıktığını ifade eder:

³⁶⁵ Sefâkusî, *Tenbihü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 115-119.

³⁶⁶ Sefâkusî, *Tenbihü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 110-112; Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 257-258.

³⁶⁷ Sefâkusî, *Tenbihü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 110-111.

Bu görüşler şunlardır:

- 1) Medd-i tabîi'yi bir elif ziyadesiyle iki elif miktarı okuyanlar. Bunlar: Kâlûn, Ebû Amr, İbnü Kesîr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb.
- 2) Medd-i tabîi'yi iki elif ziyadesiyle üç elif miktarı okuyanlar. Bunlar: İbnü Âmir, Kisâî ve Halefû'l-Âşîr.
- 3) Medd-i tabîi'yi üç elif ziyadesiyle dört elif miktarı okuyan sadece Âsım'dır.
- 4) Medd-i tabîi'yi dört elif ziyadesiyle beş elif miktarı okuyanlar. Bunlar: Verş, Hamze'dir.³⁶⁸

2.18.1.2. Medd-i Muttasıl'ın Hükümü

Sefâkusî, medd-i muttasıl'ın hükümü ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu ifade eder. Bütün kıraat imamları, medd-i tabii'deki meddi artırarak ziyadeli okumuşlardır. Kasr (aslı meddi artırma yapmamak) ile okuyan bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bütün kıraat imamları, meddi daha fazla uzatmak sûretiyle okumuşlardır. Bu nedenle, ittifak mahalli olarak ifade edilmiştir. Sefâkusî, konu ile ilgili İbnü'l-Cezerî'nin medli okunması yönündeki tercihini dikkate alarak önemine vurgu yapmış ve tercihini bu yönde dile getirmiştir.³⁶⁹

Kıraat imamları, medd-i tabii üzerine ilave med konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kimisi bir, kimisi dört med uzatarak okumuşlardır. Bu kısım da ihtilaf mahalli olarak ifade edilmiştir.³⁷⁰

İhtilaflar bağlamında konuyu ele aldığımızda, her ne olursa olsun bir kıraat imamını takip edip o usulda okumaya çalışmak gereklidir. Bizler bu konuya kabul ettiğimiz Âsım kıraatı doğrultusunda baktığımızda, dört elif miktarı olarak uzattığını

368 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn* s. 111.; Ayıca bkz. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 258.

369 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 110-112.

370 Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 258.

görürüz. Bu sebeple, kabul ettiğimiz Âsım kıraatı yörüngesinde dönmeli ona göre kur'ân okumaya çalışmalıyız.

2.18.2. Medd-i Munfasıl

Sefâkusî, medd-i munfasıl örneğın, يا أيها kelimesinde olduğu gibi harf-i med ile sebab-i medden hemzenin farklı kelimelerde olmasıyla oluştuğunu ifade eder.³⁷¹

Ayrıca medd-i munfasıl'a, iki kelimeyi ayırması sebebiyle *meddü'l-fasl* veya *meddü'l-best* denildiğini ifade eder.³⁷² Ayrıca med nedeniyle birbirine bağlı olan iki kelime tek kelime gibi kabul ediliş yönünden de *meddü'l-itibar* denilmiştir.³⁷³

2.18.2.1. Medd-i Munfasıl Med Miktarı ile İlgili Görüşler

Sefâkusî, medd-i munfasılın med miktarları hususunda farklı okuma vecihlerinin olduğunu ifade eder.³⁷⁴ Üç farklı görüş olduğunu ifade ederek bunları şu şekilde ele alır:

- مَنْ قصره غير خلاف (وهما المكي و أبو جعفر)
- مَنْ اختلف عنه فروي عنه المد وروي عنه القصر (وهما قالون و أبو عمرو)
- مَنْ مده من غير خلاف (وهم ورش من طريق الأزرق وشعبة وابن ذكوان وحمزة والكسائي)

Sefâkusî, bu kıraat imamlarının benimsedikleri med ve kasr olgularına dair medd-i muttasıldaki görüşlerine benzer olup med miktarları bağlamında aynı görüşleri benimsediklerini ifade eder.³⁷⁵

Medd-i munfasıl med ölçüsü, Sefâkusî ve Cumhûra göre beş şekilde ortaya çıkmaktadır:

1) Medd-i munfasıl'ı elif artırmaksızın bir elif miktarı (kasr) okuyanlar.

Bunlar: Kâlûn, Ebû Amr, İbnü Kesîr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb.

371 Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 259-261.

372 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s.112.

373 Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 259.

374 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 112.

375 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 112.

- 2) Medd-i munfasıl'ı bir elif artırmakla iki elif miktarı okuyanlar. Bunlar: Kâlûn ve Dûrî.
- 3) Medd-i munfasıl'ı iki elif artırmakla üç elif miktarı okuyanlar. Bunlar: İbnü Âmir, Kisâi ve Halefû'l Âşir.
- 4) Medd-i munfasıl'ı üç elif artırmakla dört elif miktarı okuyan sadece Âsım'dır.
- 5) Medd-i munfasıl'ı dört elif artırmakla beş elif miktarı okuyanlar. Bunlar: Verş ve Hamza.³⁷⁶

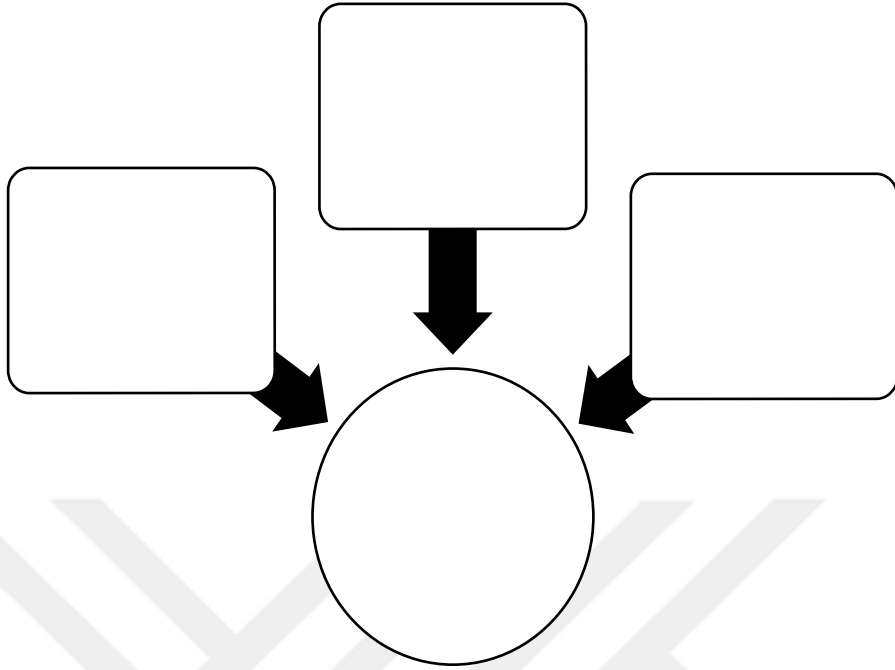
2.18.3. Medd-i Lâzım

Sefâkusî, medd-i lâzımın harf-i medden birisi ile sebab-i medden de sükûn-u lâzımın peş peşe bulunması halinde oluştuğunu ifade eder.³⁷⁷ Konunun daha akılda kalması bağlamında medd-i lâzım kelimelerini şekil üzerinden anlatmaya çalışılacaktır.

Sükûn-u lâzım olan birinci ل ile harf-i medli ضَا harfli hali

³⁷⁶ Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 112.

³⁷⁷ Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 108-119; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 262-265.

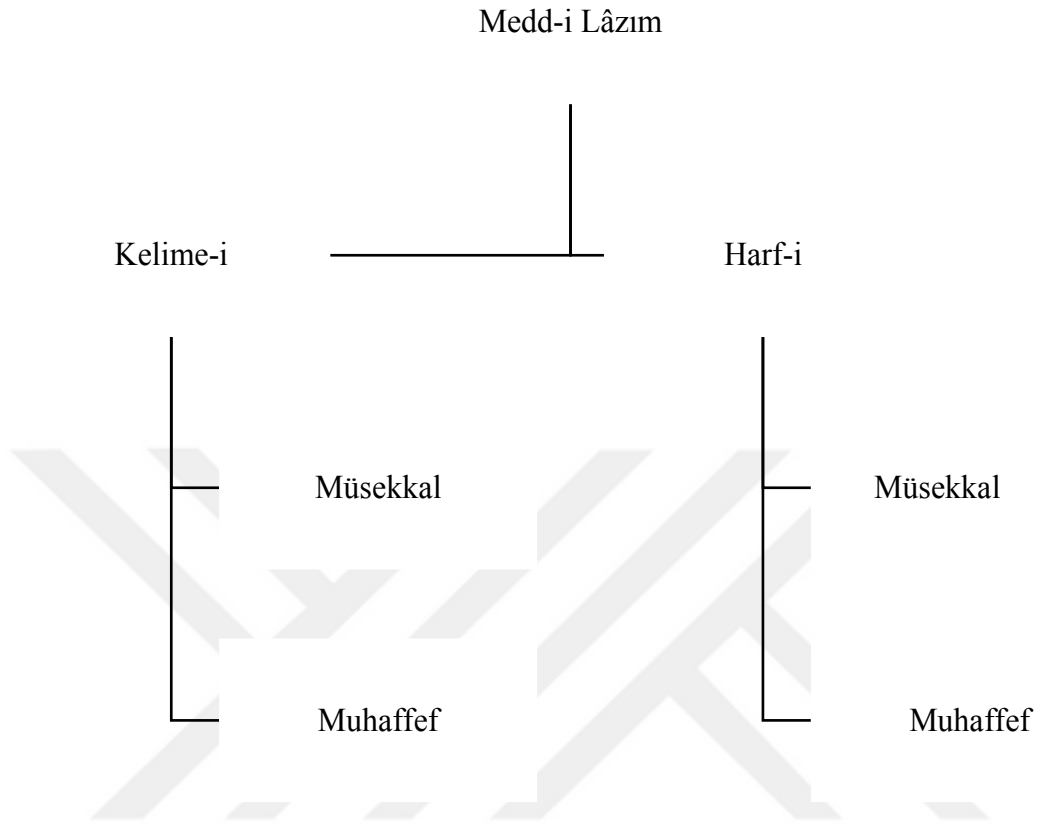
Bu örnekte, iki aynı harf yan yana birincisi sâkin, ikincisi fethalı şekilde gelmiştir. Öncesinde de ض harfini uzatma yaptırان med harfinden elif bulunmaktadır. İşte bu durum da, ل sâkin lâm ile öncesinde de medli ضا harfi yanyana bulunduğu için medd-i lâzım oluşmuştur.

Kıraat ve tecvîd âlimleri ile birlikte kıraat imamaları da medd-i lâzım'ın bu şekilde isimlendirilmesi konusunda hemfikirdir. Bu sebeptendir ki medd-i lâzım'a her ne kadar farklı isimlerle adlandırılırsa da cumhûr'un kabul ettiği *medd-i lâzım* kavramıdır.

2.18.3.1. Medd-i Lâzım'ın Kısımları

Sefâkusî dört kısma ayrıldığını ifade eder.³⁷⁸

³⁷⁸ Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 114.; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 263.

2.18.3.1.1. Kelime-i Müsekkale

Sefâkusî, kelime-i müsekkalenin şeddeli olarak ifade edilen ve idğâmlı olan kelime olduğunu ifade eder.

Örneğin: الْحَاقَّةُ gibi.³⁷⁹

Bu örnekte olduğu gibi birinci olarak harf-i medli حَا harfî ile şeddeli yani idğâmlı olan حَ harfinin yan yana gelmesi ile oluşan medd-i lâzım kelime-i müsekkale'dir.

³⁷⁹ Hakka, 69/1.

2.18.3.1.2. Kelime-i Muhaffefe

Muhaffefe kelimesi, hafif olan anlamına gelir. Bu sebeple hafif olmasıyla da şeddeli ve idğâmlı okunmayışına işaret eder.

Örneğin: آلآن gibi.

Bu örnekte olduğu gibi birinci olarak harf-i medli ا ile şeddeli olmayan ل lââm harfinin yanyana gelmesi ile oluşan medd-i lâzım kelime-i muhaffef'tir.

2.18.3.1.3. Harf-i Müsekkale

Şeddeli olan ve hurûf-u mukatta' olarak ifade edilen kelimelerdir.

Örneğin: الم gibi.

Bu örnekte olduğu gibi birçok sûre başlarında hurûf-u mukatta' bulunmaktadır. Bunların birisi de الم yani الف لاميم dir. Buradaki medd-i lâzım harf-i musekkale'dir.

2.18.3.1.4. Harf-i Muhaffefe

Muhaffef, şeddesiz ve idğâmsız olarak ifade edilir. Şeddesiz bir şekilde hurûf-u mukatta' da bulunur.

Örneğin: كهيعص³⁸⁰ gibi.

Bu örnekte ise şeddeli gelmediği için medd-i lâzım harf-i muhaffef durumu oluşmaktadır. Kelimenin harf harf okunuşu ك ف ه ا يا عين صاد³⁸¹ şeklindedir.

2.18.3.2. Medd-i Lâzım'ın Med Miktarları ile İlgili Görüşler

Bütün kıraat imamları, medd-i lâzım'daki med ölçüsü konusunda üç elif miktarı artırarak dört elif uzatmalı okumuşlardır. Bu sebeple, medlerin içerisinde en güçlü olarak ifade edilmektedir. Burada med ölçüsünün aslî med olan medd-i tabii

380 Meryem, 19/1.

381 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 114.

üzerine eklenen med miktarı ve medd-i tabii dikkate almadan ifade edilen med miktarı arasında ihtilafın söz konusu olduğu ifade edilmektedir.³⁸²

2.18.3.3. Medd-i lâzım'ın Hükümü

Sefâkusî, medd-i lâzım'ın hem med miktarında hem de meddi konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu olmadığı için bütün kıraat imamlarının vacib konumunda görüş belirttiklerini ifade eder.³⁸³ Sefâkusî, kıraat imamların, kasr şeklinde okumayı caiz görmemekte, bir kimsenin kasr ile okuma yapması halinde de *lahn-i celî*³⁸⁴ yapmış olacağını ifade eder.³⁸⁵

2.18.4. Medd-i Ârız

Sefâkusî, الدين العالمين نستعين örneğinde³⁸⁶ olduğu gibi med harflerinden sonra sükûn-u ârız sebebi gelirse medd-i ârız olacağını ifade eder.³⁸⁷

Aşağıdaki şekil üzerinde vakf durumunda harfin harekesi fetha´ olduğunda örnek üzerinde okunuş şekilleri ele alınarak daha kalıcı hale getirilmeye çalışılacaktır.

1) Vakf durumunda harfin harekesi fetha ( ) ise üç farklı vecihle okunur:

382 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 264.

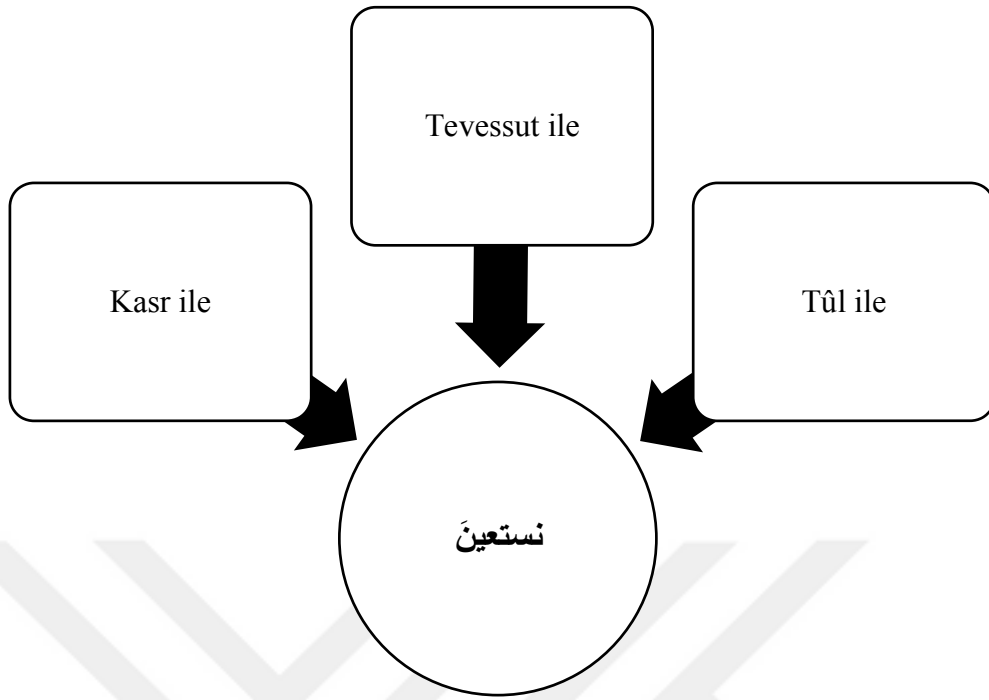
383 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 108-118.

384 Lahn-ı Celî: Namazı bozacak olan hata olup ağır hata olarak ifade edilir. Lahn konusunu detaylı incelemek için Bkz. Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları* s.108-110.

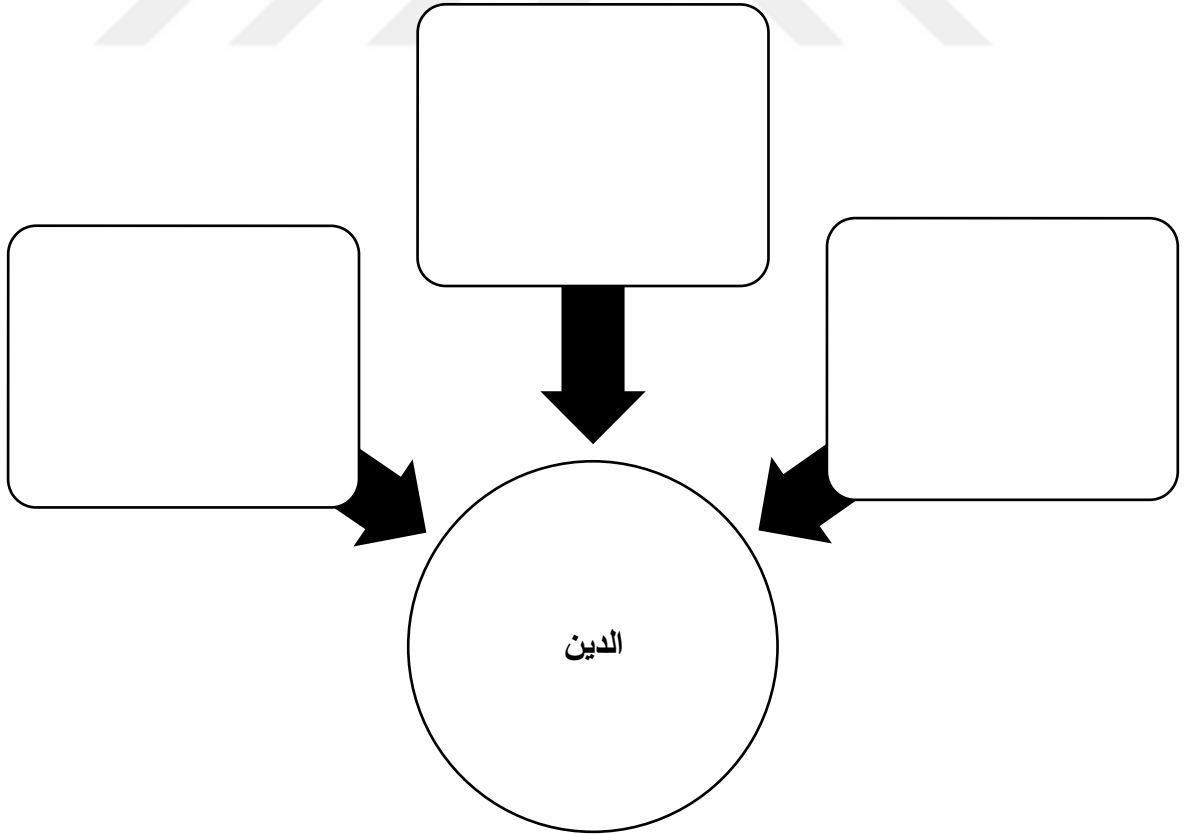
385 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 118; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 265.

386 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 266-272.

387 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 113.

2) Ârizî sükûn bulunan harfin aslî harekesi kesre ise üç farklı vecihle okunur:

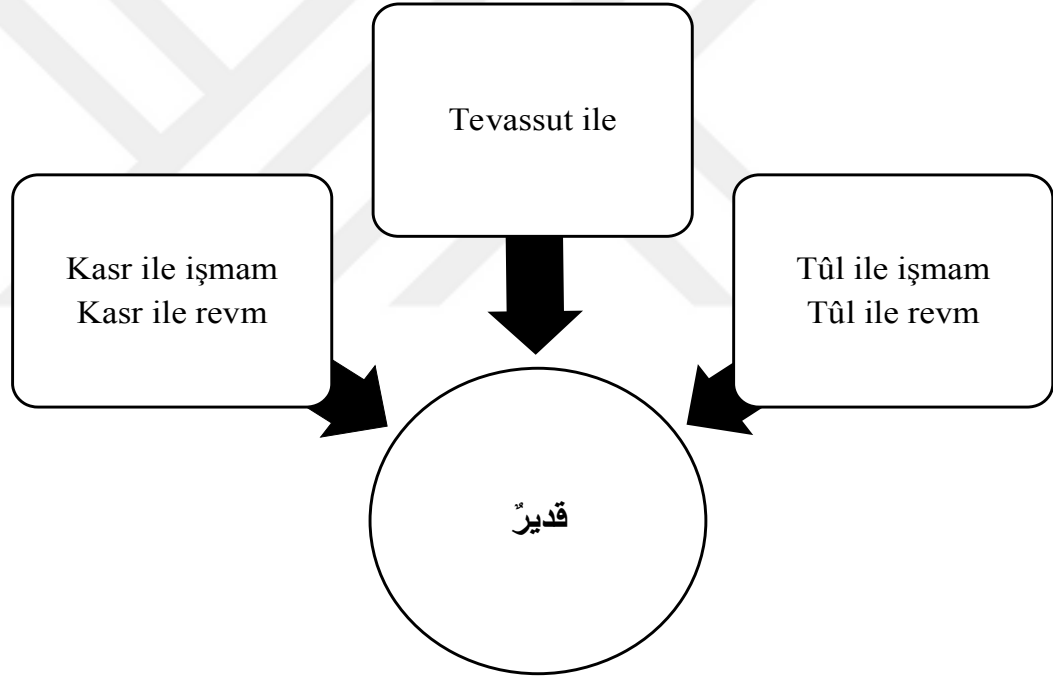
Konu ile ilgili geçen revm, tecvîd ilminde:

عبارة عن النطق بالحركة بصوت خفي

“Harekeyi gizli bir sesle telaffuz etmektir.” Olarak ifade edilir.³⁸⁸

Revm uygulamasını daha iyi anlayıp doğru yapılabilmesi için *fem-i muhsin* olarak ifade edilen tecvîd bilginlerine ihtiyaç vardır. Aksi takdirde bu gibi pratiğe dönük uygulamaların anlaşılması ve uygulanabilmesi zor hale dönüşmektedir.³⁸⁹

3) Ârızî sükûn’un mevcut olduğu harfin harekesi aslî olarak damme’ ise vakf halinde

2.18.5. Medd-i lîn

Lîn kelimesi sözlükte, *yumuşak olmak* anlamına gelir. Sefâkusî’ye göre, medd-i lîn ise harf-i lîn’den sonra sükûn gelmesi halinde olmasıdır. Detaylı olarak baktığımızda vav ile ya harfleri sâkin olup evveli fethalı, sonrasındaki harfte sâkin

388 Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 268.

389 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 103.

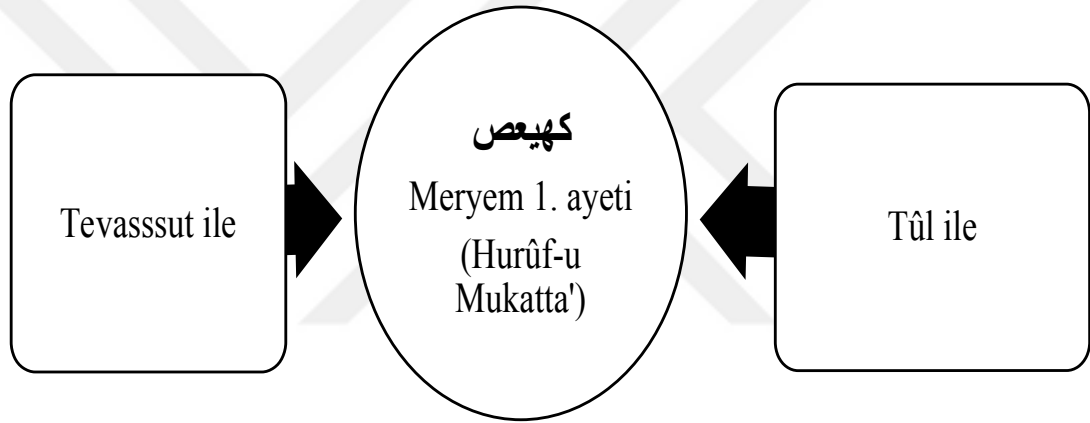
olursa medd-i lîn olur. Vakf durumunda خَيْر ve خَوْف gibi kelimeler medd-i lîn'e örnek teşkil ettiğini aktarmaktadır.³⁹⁰

2.18.5.1. Med-i lîn'in Çeşitleri

Sükûn ile ilişkili olduğu için buna bağlı olarak iki şekilde ele alınmaktadır.³⁹¹

1) Sükûn-u lâzımlı Medd-i Lîn

Sükûn, lîn harfi'nden sonra gelip lazım sükûn olursa iki farklı vech ile okunur. Bu durum da Meryem sûresi birinci ayetinde görülmektedir.

Kıraat âlimleri, bu iki farklı okuyuştan tûl ile okumayı daha faziletli görmüşlerdir. Bu şekilde iki farklı vech ile okunan ikinci bir yer olan Şûrâ sûresi huruf-u mukatta' dır.

2) Sükûn Ârızlı Medd-i Lîn

Sefâkusî, lîn harfi'nden sonra gelen arîzî sükûn, aynen medd-i ârız'da olduğu gibi, sükûnun bulunduğu aslî harfîn harekesine bağlı olup farklı vechlerde okunduğunu da ifade eder.³⁹²

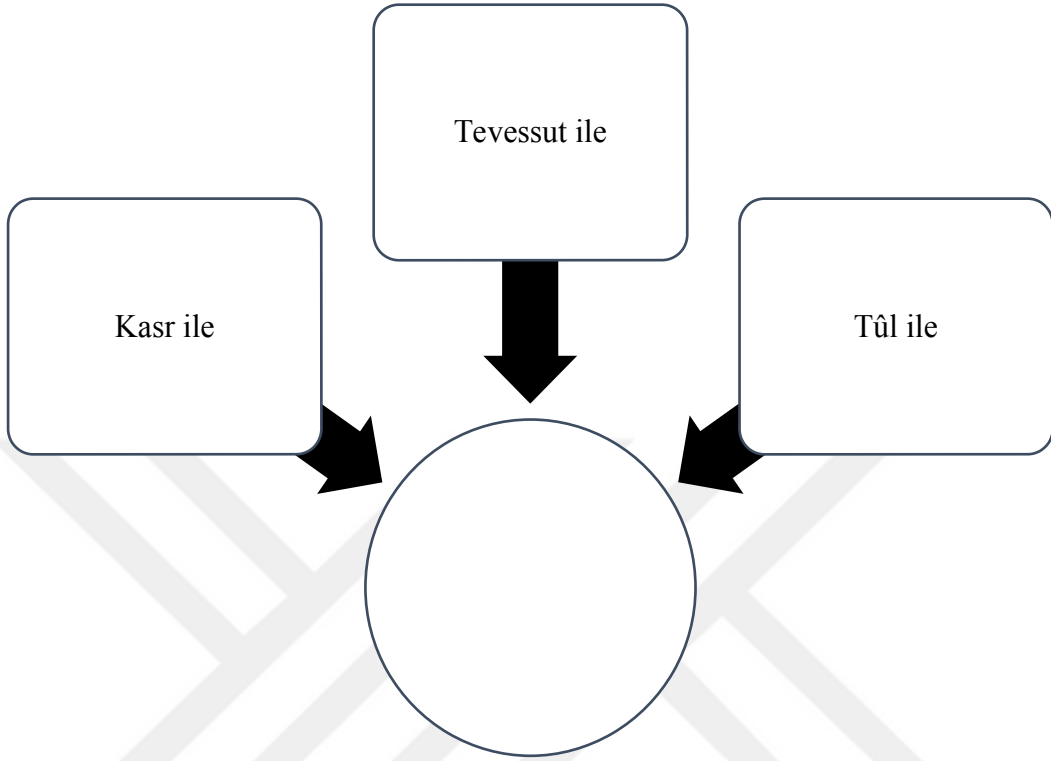
Bu vechler şu şekildedir:

390 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 108-119; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 273.

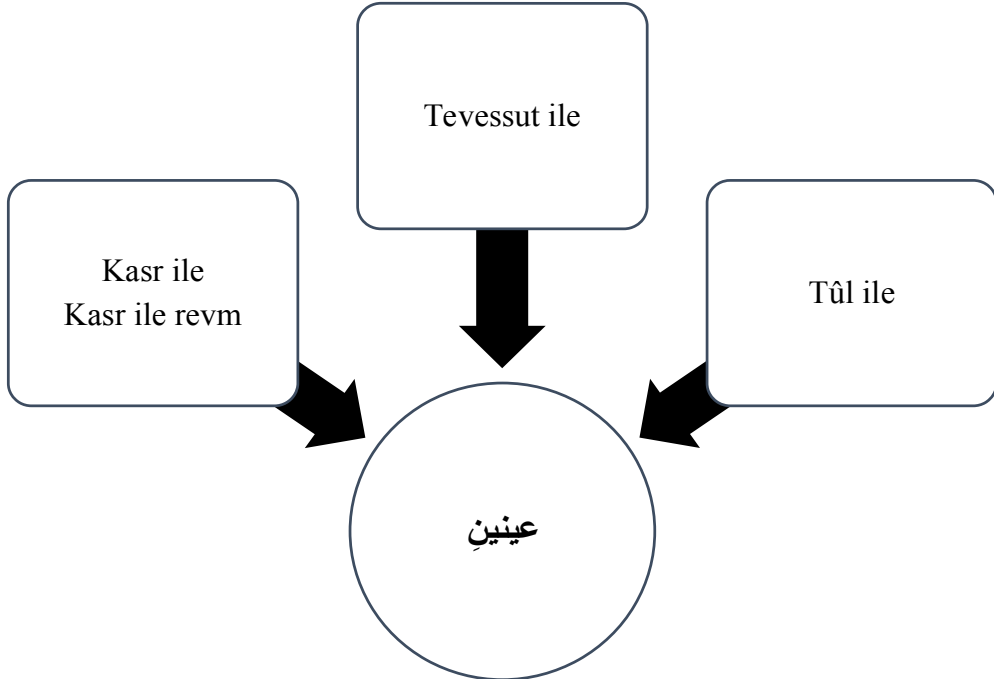
391 Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 273.

392 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 114-115.

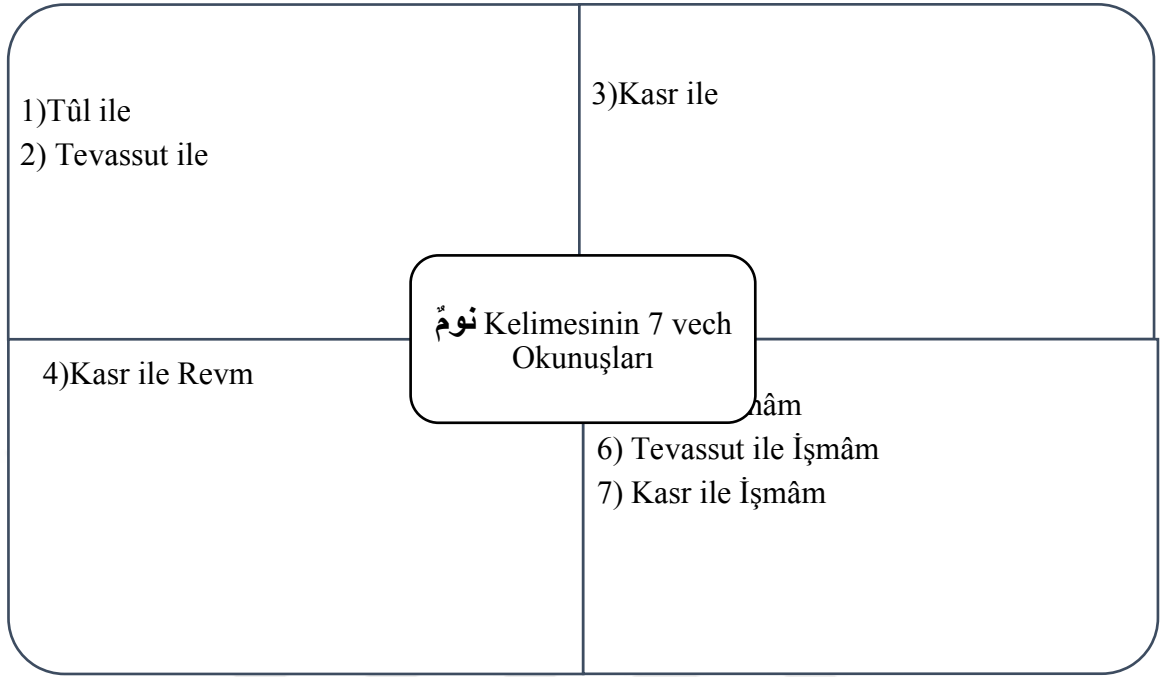
1) Sonu fetha olup vakf halinde üç farklı şekilde okunur:

2) Sonu kesra olup vakf halinde dört farklı vecihle okunur:

1) Sonu dammeli olup vakf halinde yedi vecihle okunur:

2.18.5.2. Medd-i Lîn Med Ölçüsü

Medd-i lîn med konusundaki ölçüsü, lîn harfi'nden sonra gelen sükûnun türüyle alakalıdır. Şayet lazım sükûn olursa tûl ile tevassut; arız sükun ise son harfin harekesine bağlı olarak fethalı ise üç, kesralı ise dört, dammeli ise yedi vech şeklinde okunuş ortaya konulur.³⁹³

2.18.6. Harf-i Lîn

Sefâkusî, harf-i lîn'in vav ve ya harfleri olduğunu ifade eder. örnek olarak سشي kelimesini aktarmaktadır. Sefâkusî, Verş'in burada ifade edilen gibi uyguladığına yer vermektedir. Ayrıca Sefâkusî, üç farklı okuyuşun olduğunu ve bunların da işbâ', tevassut ve kasr olarak okunduğunu ifade etmektedir.

Med harfleri olarak ifade edilen vâv ve yâ harfleri ile ilgili bir konu olup üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır:

1) Müteharrik/harekli olması durumunda aslî harf olarak kabul edilir.

³⁹³ Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 114; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 274-275.

2) Kendileri sâkin, kendinden öncesi de hem cinsinden olması halinde harf-i med olarak kabul edilir.

3) Kendileri sâkin, kendilerinden öncesi fethalı oluması halinde harf-i lîn olarak kabul edilir.

Örneğin **يَوْمَ حَوْفٍ** kelimerinde olduğu gibi.

Harf-i lîn durumunda med olayı yoktur. Bu sebeple med kaidesi uygulanmaz. Fakat medd-i lîn oluşumunda ise med kaideleri uygulanmaktadır.³⁹⁴

2.19. Müşedded

Sefâkusî, müşedded/şeddeli konusunu ele alarak özel bir başlık açıp incelemektedir. Şeddeli kelimenin rolünün Kur'ân'da çok önemli olduğunu, bu nedenle okuyucunun onu bilmesi ve nasıl bir işlevinin olduğuna vâkif olması gerektiğine işaret etmektedir. Sefâkusî, Kur'ân okuyucusunun Allah'ın (c.c) izniyle müşedded konusunu doğru bir şekilde anlaması sayesinde o kişi hem kendisi hem de başkası için hayır elde edeceğini ifade eder.

Her bir şeddeli harf, iki harften oluşup ilki sessiz, ikincisi harekelidir. Bu nedenle şeddeli harfi okurken dikkat etmek ve onu hakkıyla belirtmek önemlidir. Böylece gerçek şeddeli olmayan harf ile ayırt etmiş oluruz. Sefâkusî, şeddenin hakkını vermeyerek harfi terk edenin Kur'ân'dan bir harfi terk etmiş olacağı ve bunun yanlış bir okuyuş olacağını ifade eder. Bu nedenle Sefâkusî, âlimlerin Fatiha sûresi'ndeki şeddeli harf sayısını dikkate alıp onu terk etmekten sakındırdıklarını ifade eder. Çünkü her rekatta okunması sebebiyle Fatiha sûresindeki şeddeli olarak gelen **الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** ayetine³⁹⁵ dikkat çekmişlerdir.³⁹⁶

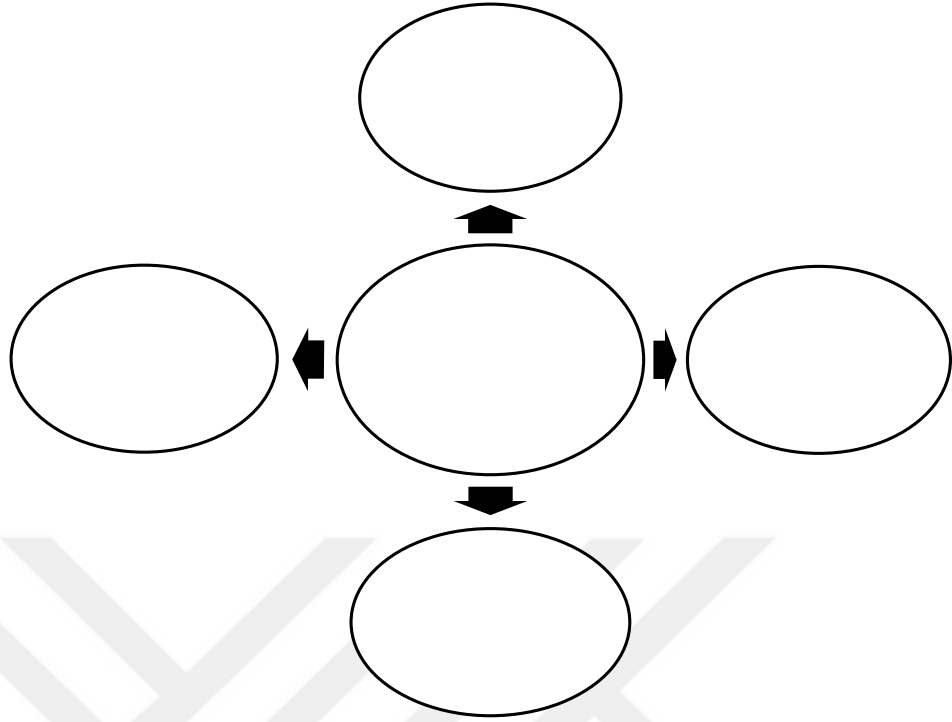
Sefâkusî'nin müşedded başlığını dört ana başlık altında incelediği görülmektedir.³⁹⁷

394 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 114.

395 Fatiha, 1/3.

396 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 120-121. Konuyu detaylı incelemek için bkz. Ali Çiftci, "Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdulvahhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif terimlerine Bir Bakış", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2019): 195-234.

397 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 120.

2.19.1. Tekrarlanmayan Müşdeded

Sefâkusî, terarlanmayan şeddeli bulunan kelimenin örneğın “الرَّحْمَنُ” ve “إِيَّاكَ” gibi iki farklı kelimededen oluşmamış olup tek kelime olarak görüldüğünü ifade eder.³⁹⁸

2.19.2. İki Kez Tekrarlanan Müşdeded

Sefâkusî, iki kez tekrarlanan şeddeli örneğın “يُضَعَّدُ” ve “مُذَكَّرٌ” kelimelerini örnek olarak vermektedir. Bu şekilde bulunan müşdededin, birinci türe göre daha zor olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Sefâkusî, tekrar edilen şeddeli harfin zorluk içerdiğini, bu nedenle birçok okuyucunun ikinci şeddeyi terk ettiğini ve ona hakkını vermediğini ifade ederek yapılan bu okuyuşun lahn/yanlış bir okuyuş olduğunu aktarır.³⁹⁹

398 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 120.

399 Konuya detaylı bkz. Çiftci, “Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdulvahhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif terimlerine Bir Bakış”, s. 195-234.

2.19.3. Üç Kez Tekrarlanan Müşeded

Sefâkusî, iki veya daha fazla kelime arasında olduğunu ifade ederek şu örneklere yer vermektedir: Örneğin ذُرِّيَّ ayeti⁴⁰⁰ gibi. Burada, müşeded olarak bulunan iki farklı şeddeli harf vardır. Yâ ي harfinden önce şedeli bulunan râ ر mevcuttur. Bu şekilde bulunması halinde ya ve kendisinden önceki şedeli olarak gelen ra harfini teşdid-i âlâ/net, açık olarak yapmak gerektiğini ifade eder.⁴⁰¹ Konuyla ilişkili olarak günümüzde müşeded ve teşdidi etraflıca inceleyen olmuştur.⁴⁰²

2.19.4. Dört Kez Tekrarlanan Müşeded

Sefâkusî, فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ ayetindeki⁴⁰³ peş peşe şeddeli bulunan harflerin okunuşun çok nâdir bir durum olduğunu ifade eder. Sefâkusî, Mekkî'nin bu dört türü üç bölüme ayırdığını ve bunları üç kez tekrarlanan birinci görüş içinde ele aldığını aktarır. Fakat Sefâkusî, kendi görüşü olarak ortaya koyduğu dördüncü kısım olarak ele almış ve Mekkî'nin görüşünü benimsememiştir.⁴⁰⁴

Ayrıca Sefâkusî konu ile ilgili farklı bir tartışmayı ele alıp şunları ifade eder:

“Eğer dersin ki, Dâni'nin ehl-i resm alanında meşhur olan görüşüne göre, şedde işareti sadece “لم نر” gibi cümlelerin içinde geçen ve نون، ميم، لام، راء harflerini toplayan dört harfe konur. Bununla birlikte, nûn harfi şedde işaretiyle bu harflerle tam bir şekilde birleştirilir. Böylece nûn harfi bu harflerle aynı kategoriden olur. Şeddeli oluşları eksik olan واو ve ياء'ya şedde işareti konmaz. ويا يغشاه gibi. Bir ifade de bu harflere şedde işareti konmaz. Bu nedenle Mekkî, bu harfleri şedde konulan harflerden sayılmayacağını ifade eder. Bu durumda, cevap şudur: يا يغشاه kelimesine eğer şedde işareti konmazsa, şedde kelimenin telaffuzunda gerçekleşir. Ayrıca, üç kez vurgulanan şedde kısımlarını sayarsak, “ذُرِّيُّ يوقد ويا يوقد” ayetinde olduğu gibi, bu şeddenin şüphesiz bir şedde olduğunu söyleyebiliriz. Bu, üçüncü derecede şededir ve

400 Nur, 24/35.

401 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 120.

402 Detaylı bkz. Çiftci, “‘Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdulvahhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif terimlerine Bir Bakış’”, s. 195-234.

403 Nur, 24/40.

404 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 120.

bu, yâ'nın şeddese ile olan kelime yakmak ve kaplamak anlamına geldiği yer anlamına gelir."⁴⁰⁵

Sefâkusî, burada لُجِّيُّ بُغْتِيَّةُ kelimesinde bulunan iki farklı şedde olayını yâ harfinin şeddesindeki teşdidin mükemmel/âlâ bir şedde okuyuşu ile okunması gerektiğini ifade eder. Ayrıca yâ هِ hafinden sonra gelen yâ هِ harfindeki idğâm dolayısıyla oluşan şeddenin nâkıs şedde işlevinin olduğunu burada teşdid-i mütavassıt kavramıyla açıkladığını ifade eder. Bu tercihi, klasik dönem tecvîd âlimlerinden olan mekkî'de de görülmektedir. Bu sebeple anlıyoruz ki Sefâkusî; Mekkî, Dâni ve İbnü'l-Cezerî özelinde bir görüş ortaya koymaktadır. Hemem hemen her hususta olduğu gibi müşedded konusunda onlarla örtüşmekte olup onların benimsediği metodu ve yöntemleri benimsemiştir.

Sefâkusî, müşedded/şeddeli kelimelerde şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder:

*“Eğer bir kelimenin içinde üç ardışık şeddeli harf bir araya gelirse, bu altı harf makamındadır. Dört şeddeli harf bir araya gelirse, bu sekiz harf makamındadır. Bu nedenle okuyucunun, bu kelimeyi doğru bir şekilde okuması, acele etmeden, sıkılmadan ve eğip bükmeden yapması gerekir. Okuyucu, her şeddeli harfin hakkını vermeli ve sırasını aşmamalıdır. Ayrıca, diğer harflerin önüne geçmeden açık bir şekilde göstermelidir.”*⁴⁰⁶

Sefâkusî, teşdîd-müşedded/şeddeli ile ilgili bazı harflerde daha belirgin olduğunu ve bu nedenle üç kategoriye ayrıldığını ifade eder:

“Teşdîd; Âlâ (en yüksek), Ednâ(en düşük) ve Mütevassıt(orta) olarak üç kima ayrılmaktadır. Âlâ (En yüksek), “ر” harfinin şeddeli halidir. Bu durumda şeddeyi açıkça göstermek gerekir. Böylece içindeki harekeyi gizlemek mümkün olur ve bu şedde diğerlerinden daha belirgindir. Ayrıca, vâv ve yâ harflerinde örneğin “حَفِي” ve “وَلِي” gibi, tek kelime veya iki kelimenin içinde bulunursa, şeddeyi açıkça göstermek gerekir. Çünkü bu harflerdeki şedde diğerlerinden daha ağırdır. Ayrıca, şedde “ا” harfi sonrasında gelirse, örneğin “الطَّامَّة” ve “الصَّاحَّة” gibi. Bu durumda şedde belîğ ve medd-i tavîl olmalıdır ve bu iki

405 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 120.

406 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 121.

durumdan birini ihlâl etmemek gerekir. Ayrıca, “لام” harfi yüksek bir sesle söylenirse, bu durumda şeddeyi göstermek gerekir. Çünkü bu okuyuş, Allah’ın ismindeki saygınlığı ve büyüklüğü ifade eder. Ednâ (en düşük) olan ise üç şekilde ortaya çıkar. Birincisi, idğâm maa’l-ğunne olarak okunan kısımdır. “من يقول” örneğinde olduğu gibi. İkincisi itbâk harfiyle bitişmesi halinde “أحطت” örneğinde olduğu gibi. Üçüncüsü ise İsti’lâ harfi bitiştiğinde “ألم نخلقكم” örneğinde olduğu gibi. Mütevassıt (ortası) olan ise geriye kalan diğer harflerin şeddeli halleridir. Bu konudaki hataların bazıları, şeddeyi hafifletmektir. Bu bir lahn/hata-yanlış okuyuş olup Kur’ân’da bir harfin eksik okunmasına neden olur. Bunun dışında, şeddeyi artırmak da bir hatadır”⁴⁰⁷

Sefâkusî’den çok önce müşedded konusunu müstakil başlık olarak inceleyen Mekkî gibi âlimler, *teşdid-i müfred* başlığına yer vermektedir. Fakat Sefâkusî’nin tasnifatı ile mukayese edildiğinde başlıklardaki isimlendirmenin farklı olmasına rağmen netice itibariyle aynı muhteviyata sahip açıklamalara yer verildiği görülmektedir.

Klasik tecvîd eserlerinde *teşdid* konusu, genellikle ayrı bir başlık olarak ele alınmamıştır. Bunun yerine, idğâm konusu işlenirken kısa bir şekilde bu konuya değinilmiştir. Fakat günümüz tecvîd ilmiyle ilişkili eser telif edenler ise bu meseleye farklı bir perspektiften yaklaşmaktadır. Onlara göre, şeddeli olarak yazılan “حتي- لَمَا-” gibi kelimelerin teşdid muhteviyatına dahil edilmesi gerekmektedir. Fakat idğâm sonucu oluşan şedde eylemi bu konuyla ilişkili olmamaktadır. Ayrıca, günümüzde tecvîd ilmiyle ilgilenenler, telifat döneminde kullanılan *teşdid*, *tahfif* ve *telyin* kavramları yerine dilbilimcilerin benimsediği idğâm terimini öncelemişlerdir. Ancak, bu farklı yaklaşımların temel nedeni, bu yazarların klasik dönem eserlerine yeterince başvurmamaları ve bu eserlerin yazarlarının fikirlerini kendi çalışmalarına yeterince yansıtılmalarıyla ilişkili olsa gerektir.

Bu bağlamda, tecvîd alanında eser veren yazarların sadece teşdid kavramıyla değil, hem teşdid hem de idğâm kavramıyla kullanmalarının doğru bir yaklaşım olduğuna inandığını ifade edenlerde bulunmaktadır. Ayrıca telif edilecek tecvîd ilmini konu edinen bir eserde, ilk dönem kıraat ve tecvîd eserlerinin ve müelliflerinin

⁴⁰⁷ Sefâkusî, *Tenbihü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 121.

açıklamalarının dahil edilmesinin gerekli olduğunu belirtenler olmuştur. Bu, ilk dönem eserlerinde mevcut olan orijinal yorumların ve kaidelerin, günümüz akademik çalışmalarında yer bulması gerektiğini ifade edenler de olmuştur.⁴⁰⁸

2.20. Vasl Elifleri ve Aralarındaki Farklara Dair Kurallar

Sefâkusî, vasl eliflerinin kıraat, tecvîd ve dilbilimci âlimler tarafından önemli bir konu olarak ele alındığını ifade eder. Temelde, vasl hemzesinin kat‘ hemzesinden nasıl ayırt edileceği ve nasıl telaffuz edileceğine dair Sefâkusî, üç şeye bağlamaktadır.⁴⁰⁹

2.20.1. İcmâlî Kural

Sefâkusî, Arapça’da kelimelerin üç türde ele alındığını ifade eder. Bunlar, isim, fiil ve harf’tir. Vasl hemzesi olan fiiller, beşli ve altılı fiil köklerinde görülmekte olup bunların on bir farklı kalıbı bulunmaktadır. Ancak hepsi Kur’ân’da bulunmaz. Kur’ân’da beşli fiil köklerinin örnekleri şunlardır: “ابتغاء” “اتباع” “افتراء” “لا” “استبصار” “استبدال” ve altılı fiil köklerinin örnekleri şunlardır: “انفصام”⁴¹⁰

2.20.2. Tafsîlî Kural

Sefâkusî, Arap kelimelerinde kelimelerin isim, fiil ve harften oluştuğunu ifade ederek fiille alakalı örneğin humâsî, sūdâsî gibi birçok fiil bâblarından bahsetmektedir. Bu fiillerin başındaki hemze ya vasl hemzesi ya da vasl hemzesidir. افعال bâbı ve sülâsî emir fiilin hemzesi hariç diğer fiil kalıplarının başındaki hemze vasl hemzesidir. İsimlerde ise اسم- ابن- ابنت- امرؤ- امرأة- اثنان- اثنتا bu isimler dışındaki hemzeler de kat‘ hemzesidir.⁴¹¹

2.20.3. Kur’ânî Kural

Kur’ân’da emr-i hâzır kalıbıyla gelen fiiller bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, سل اسئل fiilidir. Bu fiil, farklı kalıplarda gelmesiyle birlikte Araplar, çok

408 Çiftci, “‘Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdulvahhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif terimlerine Bir Bakış’”, s. 195-238.

409 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 122.

410 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 122.

411 Sefâkusî, *Tenbîhü’l gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn*, s. 122.

kullanımdan dolayı kural dışı olarak سل şeklinde kullanılmaktadır. Sefâkusî, سل ile ilgili olarak farklı vecihlerin bulunduğunu, bunlarında üç şekilde ele alındığını ifade eder ve şöyle aktarır:

“ *fiilinin emri yapılırken vasl hemzesine ihtiyaç duymamak gibi bir durum ortaya çıkar. Öncelikle ikinci hemze hazf/silme edilir ve harekesi sîn harfine taşınır. Daha sonra سل şeklinde ifade edilir. سل fiilinin farklı vecihleri vardır. Birincisi, eğer bir vav veya fâ harfiyle öncelememişse kıraat âlimleri arasında ihtilaf olmaksızın yukarı da ifade edildiği gibi okunur. İkincisi, eğer bir vâv veya fâ harfiyle öncelemişse, bâriz bir zamirle ilgili olup olmadığına bakılmaksızın “ فسنلوا أهل الذكر ذ” gibi durumlarda kurrâ arasında ihtilaf vardır. İbn Kesîr (ö. 120/738), Kisâi (ö. 189/805), Halef (ö. 229/844) ve İbn Muhaysin (ö. 123/741) ikinci hemzenin hazfî ve harekesinin sîn’e nakli ile okumakta diğer kalanlar ise ikinci hemzenin isbâtı ve sîn’in iskânı ile okumaktadır. Üçüncüsü, Örneğin, “ وئيشنلوا ما أنفقوا” gibi. Emr-i ğâibin az kullanımından kaynaklı nakil işleminin yapılmaması konusunda kurrâ arasında ihtilâf bulunmamaktadır. Çünkü bu tür durumlar, nadiren karşımıza çıkar.”⁴¹²*

2.21. Vakf ve İbtidâ

Vakf kelimesi sözlükte, *durmak, durdurmak, kelimeyi kendinden sonraki kelimededen ayırmak, kelimeyi harekeden kesmek* gibi anlamlara gelmektedir.⁴¹³ Tecvîd terimi anlamında ise, *okumaya tekrar başlamak niyetiyle, nefes alacak zaman kadar, sesi kesmeye* denir. Ses kesildikten sonra, kısa bir süre durulup nefes alınır ve okumaya devam edilir. Bu şekilde kıraatı kesmeye vakf denildiği gibi durulması bildirilen yerlere de vakf denir. Vakf ile alakalı bulunan kat‘ ise, *kıraattan tamamen ayrılmak maksadıyla, okuyuşu kesmeye* denir. Kat’, mânânın tamam olduğu âyet sonlarında yapılmaktadır.

İbtidâ, vakfin karşıtı olup sözlükte *başlamak, ilk defa yapmak, bir şeyin yapılmasını öne almak* anlamına gelir. Terim anlamında ise *ilk defa okumaya başlamaya veya vakftan sonra kıraata devam etmek için tekrar başlamaya* denir.⁴¹⁴

412 Sefâkusî, *Tenbîhü'l ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 124.

413 Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1445.

414 Mar'aşî, *Cühdü'l-Mukil*, s.265.

Sefâkusî, vakf ve ibtidâ ilminin, Kur'ân'ın benzersizliğini göstermek ve istenilen anlamın doğru anlaşılabilmesi için önemli bir husus olarak kabul edildiğini ifade eder. Sözlerin en yücesi ve güzeli olan Kur'ân okurken, vakf ve ibtidâ hali hem okuyanın doğru okuması ve doğru anlaması için elzemdir. Dolayısıyla, Kur'ân tilavet eden kimse, bu konuya dair öğrenmesi gereken bilgilere yönelmesi gereklidir. Sefâkusî, Kıraat ve tecvîd ilminin alt konusu olan vakf ve İbtidâ ilminin öncelikli hedefinin, Kur'ân'ın muhtevasını, manalarını, emirlerini ve yasaklarını etkili bir şekilde ortaya koymak olduğunu ifade eder.⁴¹⁵

Ayrıca Sefâkusî, bu ilim dalının, amacını gerçekleştirmek adına nahv, belağat, tefsir, fıkıh ve bu alanlara bağlı bazı ilimlerle, Kur'ân'ın temel hedeflerini bilmek arasında karşılıklı bir ilgi ve etkileşim içinde ve birbirlerine muhtaç olduğunu ifade eder. Doğru bir şekilde vakf yapabilmek ve anlamlı uygun bir şekilde ibtidâ yapabilmek için bu ilimlere hâkim olunması gerekliliğine vurgu yaparak konunun önemine dikkat çekmeye çalışmaktadır.⁴¹⁶

Vakf ve ibtidâ ilmi, genellikle Kıraat ilminin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Konuyla ilişkili özellikle bu değerlendirme, temelde doğru bir tespit olmakla birlikte, eksik bir odaklanma olarak nitelendirilmektedir. Zira bu ilmin temel katkısı, Kur'ân'ın sağlıklı ve doğru bir şekilde anlamıyla okunmasını temin etmektir ki, bu da sonuç olarak tefsir ve tevil anlayışının zeminini oluşturmaktadır. Bu bağlamda ifade edilebilir ki, bu ilim Kur'ân'ın maksat ve mana derinliklerinin farkedilmesi, ayrıca tefsirle son derece önemli ve sağlam bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca diğer disiplinlerle olan ilişkisi de özellikle tefsirle sıkı bir bağ içerisinde oluşundan kaynaklı olduğu ifade edilmektedir.

Konuyla ilişkili olarak Kur'ân'ı bir solukta okuma hâli caiz görülüş olsa bile bu durumun mümkün olmadığı ve olamayacağı gayet açıktır. Dolayısıyla, vakf ve ibtidâ uygulamaları kaçınılmaz bir gerçekliktir. Ancak, bu noktada önemli bir husus şudur: Ölçü nedir? Nefes daralması veya Hz. Peygamber'in (s.a.s) her ayet sonunda durduğuna dair bir rivayet temel alınarak her ayetin sonunu vakf noktası

415 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 128-131.

416 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 128-130.

olarak belirleme eğilimleri ortaya çıksa da çoğunluk mananın tamamlanmasını esas almaktadır. Bu sebeple, vakf ve ibtidâ yaparken mananın tamamının gözetilmesinin zorunlu olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁷

Vakf ve ibtidâ konusu üzerinde şu rivayet önemli yer tutmaktadır. Adıyy b. Hâtim'in bildirdiğine göre, “Allah ve Peygamberine itaat eden doğru yolu bulmuştur. İkisine itaat etmeyen” deyip, bu kelime üzerinde vakf yapan kimseye : “Sen iyi bir hatip değilsin” demiş ve bu kimsenin, durulması ve başlanması gereken yerleri önemsemediğini görmüş ve bu durumunu beğenmemiştir.⁴¹⁸

Kıraat imamları ve Tecvîd âlimleri ve vakf ve ibtidâ konusunu bilmenin önemli olduğunu aksi halde birçok yanlış okumalara ve anlam hatalarına sebep olabileceğini ifade ederler.⁴¹⁹ Sefâkusî başta olmak üzere, bazı âlimler icazet verebilmeleri için vakf ve ibtidâ ilminin çok iyi bilinmesi gerekliliğini şart koşmuşlardır.⁴²⁰ Ayrıca İbnü'l-Cezerî, hocalarından öğrenmiş oldukları konulardan birinin Kur'ân'daki vakf edilecekler yerleri bilmek olduğunu ifade eder.⁴²¹

Vakf ve ibtidâ ile ilgili birçok müstakil eser yazılmıştır. Bunlar ihtivâ ettiği konular bağlamında kendi içersinde farklılıklar gösterebilir. Kitapların bazıları konuları derinlemesine, bazıları da yüzeysel bir anlatım ile ele alabilmektedir. Bu kitapların başında İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/939) *Kitâbü İzahî'l-Vakf ve'l-İbtidâ* isimli eseri gelmektedir. Bununla birlikte; en-Nehhâs (ö. 338/953) tarafından kaleme alınan *el-Kat' ve'l-İ'tinâf*, Dâni tarafından kaleme alınan *el-Müktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ* ve Secâvendî (ö. 560/1165) tarafından kaleme alınan *İtelü'l-Vukûf* isimli eserde bu alanın en temel kaynakları olarak değerlendirilmekte⁴²² ve kıraat ve tecvîd âlimleri vakf ve ibtidâ konusunu birbirinden farklı şekilde değerlendirmektedir.⁴²³

417 Veli Kayhan, “Vakf ve İbtida İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri”, *C.Ü: İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2 (2006): 293-336.

418 Çetin, *Ku'an Okuma Esasları*, s. 261.

419 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I, s. 225.

420 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I, s. 225; Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 128.

421 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, I, s. 225.

422 Nihat Temel, *Kur'ân Kıraatinde Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), s. 63; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 321-322.

423 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 331-334.

İbnü'l-Cezerî, vakf konusunda farklı görüşlerin olduğunu belirtmekle beraber vakfı iki kısımda (vakf-ı ihtiyârî ve vakf-ı ızdırârî) ele alarak Dâni gibi benzer taksimâta yer vermektedir.⁴²⁴ Görüldüğü gibi ilk dönem kıraat ve tecvîd âlimleri birbirine yakın taksimâta bulunmuşlardır. Sefâkusî ise farklı bir taksimât ortaya koyarak vakf çeşitlerini sekiz kısımda değerlendirmektedir.⁴²⁵

Konuyla ilgili İbnü'l-Cezerî *et-Temhîd* adlı eserinde Ebû Yusuf'un (r.aleyh) şunları söylediğini aktarmaktadır:

*“Kur’ân’ı vakf işafretleri ile beş farklı kısma ayırarak bu hükümleri tâm, kâfi, hasen, kabîh olarak sınıflandırılışı ve isimlendirilişi bir bid’attir. Çünkü Kur’ân bütünüyle mucizevî bir kitaptır ve her bir parçası ayrıca mucizevîdir. Her biri tam ve hasendir, bazıları da tam ve hasendir.”*⁴²⁶

Kıraat ve tecvîd âlimleri ise bu konunun önemli bir husus olduğunu ve Ebû Yusuf'un görüşünü çürütecek şekilde konuyu derinlemesine ele alarak itirazlara cevap vermeye çalışmışlardır.⁴²⁷

2.21.1. Vakf Çeşitleri

Sefâkusî, vakf ve ibtidâ konusunu ele alırken kendi dönemine kadar olan ilk dönem kıraat ve tecvîd âlimleri olarak bilinen başta Mekkî, Dâni, İbnü'l- Enbârî, Nehhâs ve İbnü'l-Cezerî'nin taksimâtına benzer fakat hem içerik hem de başlık olarak karşılıklarının bütününe içeren toplam sekiz başlık altında ele almıştır.⁴²⁸

2.21.1.1. Vakf-ı Tâm ve Vakf-ı Etemm

424 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I/II, s. 225-226; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 177.

425 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 131; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 327; Çetin, *Ku'an Okuma Esasları*, s. 269.

426 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, s.177; Farklı bir kaynak için bkz. Feryâl Zekeriyya el-Abd, *El-Mizân Fi Ahkâmi't Tecvîdi'l-Kur'ân* (Kahire: Darü'l İman, 1433), s.195.

Ebû Yusuf'un konuya dair görüşünün geçtiği *et-Temhîd'deki orijinal metin:*

وذهب القاضي أبو يوسف صاحب أبي حنيفة رحهما الله تعالى ، إلى أن تقدير الموقوف عليه من القرآن بالتام والكافي والحسن والقبیح وتسميته بذلك بدعتال : لأن القرآن معجز ، وهو كله كالقطعة الواحدة، وبعضه قرآن معجز ، وكله تام حسن

427 Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 328.

428 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 128-131.

Sefâkusî'ye göre vakf-ı tâm, kendisinden sonra gelen kelime ile anlam cihetiyle herhangi bir ilişkisi bulunmayan bir kelime üzerinde durulmasını ifade eder. Vakf-ı tâm olarak ifade edilen vakf çeşidi genellikle ayet başları ve menkıbe/kıssa sonlarında oluşmaktadır.⁴²⁹

Örnek:⁴³⁰

وَأُوذِيكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Sefâkusî'ye göre, ikinci kısım olan vakf-ı etemm ise anlam bozulmaması ile birlikte öte yandan anlamın vurgusunun önemli olduğunu göstermek için yapılan vakf çeşididir.⁴³¹

Örnek:⁴³²

وَبِالْأَيْدِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ

Bu ayette şayet ليل kelimesinde vakf edilecek olursa vakf-ı tâm olur. Fakat تعقلون kelimesinde vakf edilecek olursa vakf-ı etemm olur. Çünkü kıssa veya anlatılan olay تعقلون kelimesiyle tam bir mana oluşmakta ve asıl mahsat ile beraber sonlanmaktadır. Bu sebeple buradaki تعقلون kelimesindeki vakf ediliş, vakf-ı etemm olarak ifade edilmektedir.⁴³³

429 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 131; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 329.

430 Bakara 2/5.

431 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 131-133.

432 Saffât 37/138.

433 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 131-134.

2.21.1.2. Vakf-ı Kâfi ve Vakf-ı Akfâ

Sefâkusî'ye göre, vakf-ı kâfi, kendisinden sonrası ile haber mübtedâ, sıfat mevsuf vb. yönlerden alakası bulunmayan fakat anlam yönünden ilişkisi olan kelimelerde yapılan vakftır.⁴³⁴

Vakf-ı Kâfi'nin Örneği:

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

Vakf-ı Akfâ'nın Örneği:

فَرَّادَهُمُ اللَّيْئَةُ مَرَضًا

İbnü'l-Cezerî, bu iki vakfın dışında ayetin sonunda vakf yapılması halinde bu ikisinden daha faziletli bir vakf yapılacağını ifade eder. Ayetin devamı şu şekildedir:⁴³⁵

Bakara 2/10 Âyetinin Vakf Açısından İncelenmesi:

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّيْئَةُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ		
↓	↓	↓
Vakf- Mükemmel	Vakf-ı Akfâ	Vakf-ı Kâfi

2.21.1.3. Vakf-ı Hasen ve Ahsen

Sefâkusî'ye göre, vakf-ı hasen, kendisinden sonrası ile ibtidâ yapılan ve kendisinde vakf hali uygun olan vakftır. Çünkü kendisinin sonrasıyla bir ilişkisi olduğu için sonrasındaki kelime ile ibtidâ yapılmayıp vakf edilen kelimedenden itibaren tekrarlanıp okunmalıdır.⁴³⁶

434 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 134. Daha fazla örnek için bkz. Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 135-136.

435 Bakara 2/10.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, 228.

436 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 135-136.

Vakf-ı Hasen Örneği:⁴³⁷

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Bu cümlede kendisinden sonra gelen ريب العلمين isim tamlaması, الحمد لله cümlesinin sıfatı konumundadır. Bu sebeple yapılan vakf, sıfat ile mevsufu birbirinden ayırmıştır. Manası tam fakat lafız yönünden ilişkisi devam etmektedir. Manası tam olduğu için burada yapılan yani الحمد لله cümlesinde yapılan vakf, vakf-ı hasendir. Hem lafız hem de anlam bütünlüğünü koruyan bir cümle yapısı olduğunda ise vakf-ı ahsen olarak ifade edilmektedir.⁴³⁸

2.21.1.4. Vakf-ı Kabîh ve Akbah

Sefâkusî'ye göre, vakf-ı kabîh, cümle hem lafız hem de anlam cihetiyle tam olmaması halinde yapılan vakftır. Çünkü cümleler arasında hem lafzî hem de mana bütünlüğünün olmasıdır. Bu sebeple kelimeler ve cümleler birbirinden ayırt edilemez.⁴³⁹

Vakf-ı Kabîh Örneği:

Sefâkusî الحمد kelimesinde yapılan vakfın, vakf-ı kabîh olduğunu ifade eder. Çünkü hem lafız hem de mana cihetiyle tamamlanmış bir cümle dizilişi yoktur. Bu sebeple bu kelimedeki vakf yapılması halinde vakf-ı kabîh durumu oluşmaktadır.⁴⁴⁰

Vakf-ı Akbah'ın Örneği:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ

Bu ayette⁴⁴¹ şayet قالوا da vakf yapıp sonrasındaki إن الله cümlesinden başlanması durumunda mana bozulacağı ve ehl-i sünnet akaidine ters düşeceği için bu şekilde yapılacak vakf, vakf-ı akbah olarak ifade edilmektedir.⁴⁴²

437 Fatiha 1/1.

438 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 135-136.

439 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 136-138.

440 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 136.

441 Maide, 5/73.

442 Vakf-ı akbah'a dair daha fazla örnek için bkz. Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 136-138; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 331.

2.21.2. İbtidâ

İbtidâ kelimesi sözlükte *başlama* anlamına gelir.⁴⁴³ Tecvîd terimi olarak ise *Kur'ân ayetlerine başlamak* olarak ifade edilmektedir. Sefâkusî, aynen vakf için gerekli olan her ne varsa mananın öncesine ve sonrasına uygun olabilmesi bağlamında ibtidâ içinde aynı gerekliliklere haiz olduğunu ifade eder.⁴⁴⁴

Kur'ân tilaveti yapılırken kaidelerine uygun bir şekilde vakfetmek kadar uygun kelime veya cümle yapısından başlamakta bir o kadar önemlidir. Vakf ile ibtidâ birbirine yakın iki konu olmasından dolayı vakfedilen her yerde ibtidâ'nın oluşumundan söz edilmektedir.⁴⁴⁵

Sefâkusî, vakf konusunda gereken her ne ise ibtidâ içinde geçerli olduğunu ifade eder. İbtidâ'nın aynı şekilde vakf gibi hasen, kabîh gibi kısımlarının olduğunu aktarmaktadır. Sefâkusî, Kur'ân okuyucusunun Arapça dil gramerine vâkıf olması halinde vakf ve ibtidâ konusunda hiç zorluk çekmeyeceğini ifade eder. Çünkü nerede vakf ve ibtidâ yapılacağını bilmesi, bu duruma kolaylık getirecektir.⁴⁴⁶

Nitekim *لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ إِلَهَ تَالِثٌ تَلَاثَةٌ* ayetinde⁴⁴⁷ nerede vakf ve ibtidâ yapılacağı bilinmez ise birçok anlam hatalarına sebebiyet verilmiş olur. Örneğin bu ayette *قالوا* fiilinde vakf yapılacak olursa ve ibtidâ olarak *إِنَّ* nasb edatından başlanması durumunda anlam bozulmaktadır. Çünkü bu şekilde okunduğunda salt “Allah için üçüncüsüdür” gibi yeni bir cümle olarak bâtil bir anlama dönüşmektedir. Fakat burada doğru olan anlam “-Allah için üçüncüsüdür- diyenler kafir olmuşlardır.” şeklinde olmasıdır. Bu sebeple nerede vakf ve ibtidâ yapılacağı konusu, Kur'ân'ın doğru okunabilmesi ve anlaşılabilmesi için önemli mihenk taşı mesabesindedir.⁴⁴⁸

2.21.2.1. İbtidâ'nın Kısımları

443 Cevherî, *es-Sihâh*, I/35; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/26-27.

444 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 138; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s. 269.

445 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 138.

446 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 138-139.

447 Mâide 4/73.

448 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 138-140; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s. 270-271.

Sefâkusî, İbtidâ konusu da aynen vakf konusu gibi tam, kâfî, hasen ve kabîh şeklinde taksimata ayrıldığını ifade eder.⁴⁴⁹

2.21.2.1.1. İbtidâ-i Tâ'm

Sefâkusî, ibtidâ-i tâ'mın mana yönüyle kendisinden öncesiyle bir ilişkisi bulunmaması durumunda yapılan ibtidâ olduğunu ifade eder. الحمد لله deyip durmanın vakf-ı tâ'm, aynı şekilde bu cümlelerin başından başlanmasıyla da ibtidâ-ı tâ'm olacağını ifade eder.⁴⁵⁰

2.21.2.1.2. İbtidâ-i Kâfî

Sefâkusî, ibtidâ-i kâfînin mana yönüyle kendisinden öncesiyle ilişkisi olup lafız cihetiyle ilişkisi bulunmaması durumunda yapılan ibtidâ olduğunu ifade eder.⁴⁵¹

2.21.2.1.3. İbtidâ-i Hasen

Sefâkusî, ibtidâ-i hasenin öncesiyle lafız ilişkisi olup mana cihetiyle ilişkisi bulunmaması durumunda yapılan ibtidâ olduğunu ifade eder.⁴⁵²

2.21.2.1.4. İbtidâ-i Kabîh

Sefâkusî, ibtidâ-i kabîhin kelimenin öncesiyle hem mana hem de lafız yönünden ilişkisi bulunması durumunda yapılan ibtidâ olduğunu ifade eder. الحمد لله cümlesinde الله kelimesinde ibtidâ yapılması durumunda kabîh bir ibtidâ olacağını aktarmaktadır.⁴⁵³

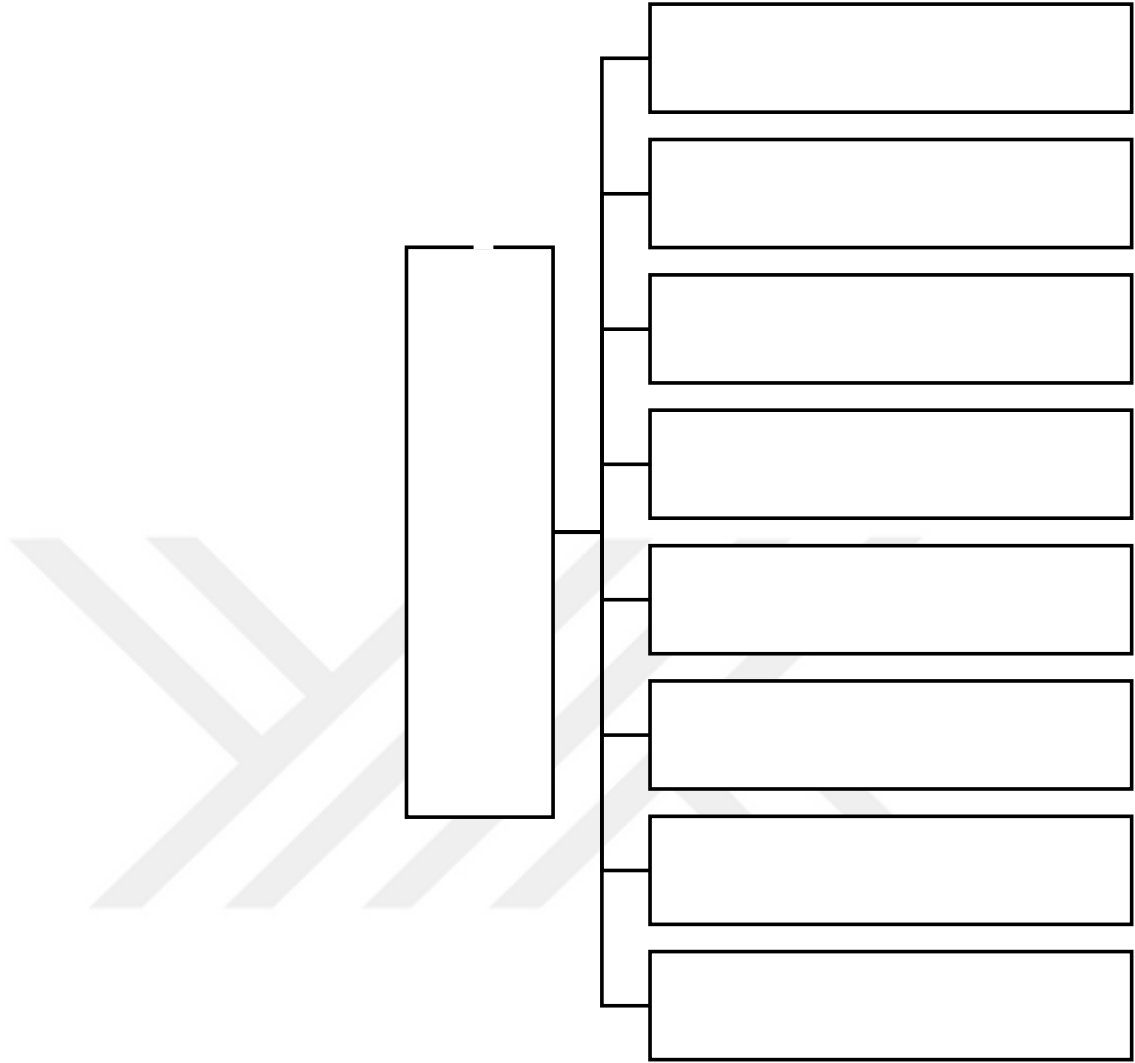
449 Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, s. 272-273.

450 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 138.

451 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 139.

452 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 138.

453 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 138.

2.22. Vakf ve İbtidâ ile İlgili Genel Değerlendirme⁴⁵⁴

Sefâkusî, vakf ve ibtidâ konusunu ele alıp klasik literatürdeki kıraat ve tecvîd âlimlerine benzer üslubta incelemiştir. Sefâkusî, vakf ve ibtidâ konusunu, kıraat ilminin temel başlıklarından biri olduğunu ifade eder. Gerçek bir tilavetin en kritik şartı, tilavet edilen bölümün anlamını en etkili şekilde ifade etmesi ve daha da önemlisi, hiçbir şekilde anlam hatalarına yol açmamasıdır. Bu özelliklere sahip olmayan bir tilavetin, hiçbir şekilde doğru ve geçerli olamayacağını aktarır. Sefâkusî konuyla benzer görüşleri ihtivâ eden İbnü'l-Cezerî'nin belirttiği gibi, Kur'ân

⁴⁵⁴ Konu ile ilgili birçok farklı anlayışların ve bu farklılıklardan doğan güncel problemler bulunmaktadır. Detaylı bkz. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), s. 134-160.

okuyucusunun bir sûreyi veya konu bütünlüğü olan bir bölümü tek bir nefeste okumanın mümkün olamayacağını ifade eder. Dolayısıyla Sefâkusî, okuyucunun belirli aralıklarla duraklamasını ve nefes aldıktan sonra uygun bir yerden kıraate yeniden başlamasını zorunlu kılmakta olduğuna değinmektedir. Elbette ki esas olan, yapılan bu vakf ve ibtidâların okunan ayet, sûre veya kıssanın anlamını herhangi bir şekilde ihlal etmemesidir. Sefâkusî, konuyla ilgili İbn Mucahid'in sözlerine yer vererek bunu sağlayabilmek için vakf itibariyle kelamın tamamını, yalnızca kıraatleri bilen, tefsirden ve kıssalardan haberdar olan, bunlar arasında ayırma gidecek altyapısı bulunan, Kur'ân'ın indiği dili bilen, fıkıh ilmine vukufiyeti bulunan ve nahiv ilmine vakf olan bir kimsenin bilebileceği bir durum olduğunu ifade eder.⁴⁵⁵

Sefâkusî, yukarıda akatarılan niteliklere sahip olmayan okuyucuların tilavet sırasında ayetin anlamını ve vakf ve ibtidâ işaretlerini belirlemelerine engel olacağını, hatta yanlış anlamların ortaya çıkmasına neden olacağını hatalı vakflara meyilli olmalarının kaçınılmaz olacağını ifade etmiş ve şu şekilde dile getirmiştir:

“Vakf ve ibtidâ bilgisi son derece hayati bir bilgidir, çünkü sadece bu bilgi sayesinde Allah'ın kelamının anlamı netleşir ve en kusursuz şekilde tamamlanır; çünkü bazen bir kâri kıraatte bulunur, ancak mana tamamlanmadan vakf yapar; bu durumda ne kendisi okuduğunun anlamını kavrar, ne de dinleyici. Bu nedenle, Allah'ın kitabının okunmasının asıl amacı olan şey boşa çıkar, ayrıca onun i'caz yönü de kaybolur. Hatta bazen amaçlanandan daha fazla bir anlam anlaşılır ki bu büyük bir hataya götürebilir.”⁴⁵⁶

Sefâkusî, kıraat ilminin konusu olan vakf ve ibtidâ başlığının hemen her ilim dalıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi olduğunu ifade eder. Kıraat başta olmak üzere diğer ilimlerle de karşılıklı bir etkileşim içerisindedir. Bu ilişkiler, olmazsa olmaz bağlantılar arasında yer almakta ve birbirini anlam yönünden tamalayıcı parçalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sefâkusî, bu etkileşime örnek olarak Dâni'nin vakf ve ibtidâ ilmine dair bilgilerinin müfessirlerin görüşlerinden, kıraat âlimlerinin ve

455 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 128-131.

456 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 128-131.

nahivcilerin eserlerinden faydalandığını ifade etmektedir. Bu şekilde, konunun ilişkilerini ve kaynaklarını açıkça göstermiş olmaktadır.⁴⁵⁷

Vakf ve ibtidâ konusu günümüzde akademik çevrelerde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu konu, özellikle kıraat ve tefsir ilimleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Kur'ân'ın merkezi konusu olması sebebiyle, resmü'l-mushafın tarihçesi ve içeriği üzerinde derinlemesine çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca, vakf ve ibtidâ konusunu ayrı bir eser bağlamında ele alan kıraat ve tecvîd âlimleri, bu konuda ortaya koydukları kriterlerle son dönemde ve günümüzdeki araştırmacıların ilgisini çekmektedir.

Bu bağlamda günümüzde vakf ve ibtidâ konusunu ele alan çalışmaların sayısı artarak bu alandaki araştırmalar giderek derinleşmektedir. Özellikle Kur'ân'ın resmü'l-mushafı, tarihsel süreç içinde nasıl şekillendiği ve içeriğinin ne şekilde oluştuğu konuları üzerinde büyük bir titizlikle durulmaktadır. Bu bağlamda, vakf ve ibtidâ konusu, Kur'ân'ın metni ve yapısının anlaşılmasında kritik bir role sahip olduğu için bu alana daha fazla önem verilir hale gelmiştir. Neticede yapılan çalışmaların, vakf ve ibtidâ konusunun Kur'ân'ın anlaşılmasında ne kadar kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda vakf ve ibtidâ ilmi ile ilişkili çalışmalar ortaya koyan günümüz akademik araştırmacılarından bazıları, dikkat çekici ifadelerle yer vermektedir. Vakf ve ibtidâ ilmi bağlamında Recep Koyuncu tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Vakf ve İbtidânın Rolü İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve Secâvendî Örneği* adlı çalışmada önemli neticelere ulaşıldığı görülmektedir.

Koyuncu, çalışmasında Kur'ân-ı Kerîm'in yazılışındaki hattın, harflerin fonetik özellikleri, harekeler ve secavend gibi işaretlerin doğru ve eksiksiz bir şekilde belirlenmesinin büyük bir önem taşıdığını vurgulamaktadır. Çünkü manasının farkında olmayan birçok müslüman, bu işaretlerin rehberliğinde Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya çalıştığını ifade eder. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'e nokta, hareke ve diğer işaretlerin eklenmesi, doğru okumanın teminatı olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı

⁴⁵⁷ Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 128-131.

sıra, konuşma dilinin detaylarını yazılı formata aktarmaya, cümle öğelerini ayırmaya, çeşitli duygu ve düşünceleri sembolize etmeye yarayan noktalama işaretlerinin, her dil için önem arz ettiğini ifade eder. Bu nedenle, Kur'ân ayetlerinin anlamını dilimize çevirirken, belirli yerlerin ve işaretlerin gözetilmesi, uygun noktalama işaretlerinin doğru bir biçimde kullanılması gerektiğini özellikle belirtmektedir.⁴⁵⁸

Yine vakf ve ibtidâ bağlamında hazırlanan bir başka çalışmada ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân okuma yöntemiyle ilgili teşvik edici tavrı ve mananın doğru anlaşılmasını sağlama amacıyla yapılan vakf ve ibtidâ kavramlarının, başlangıçtan itibaren önemli bir konu olarak ele alındığı ifade edilmektedir. Sahabe, tabiin ve onları takip eden nesiller, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) rehberliği doğrultusunda bu meseleye odaklanmış ve sonraki kuşaklara konunun temellerini aktarmıştır.⁴⁵⁹

Konuyla ilgili Yakup Uzun tarafından hazırlanan *Teoriden Pratiğe Vakf ve ibtidâ* adlı çalışmada şöyle ifade edilmektedir:

“Bu vakf ve ibtidâ ilmi, Arap olmayanların İslâm'a girişiyle daha da önem kazanmıştır. Arapça bilmeyenler için bu ilim, Kur'ân'ı doğru okuma ve gerçek anlamını çıkarma konusunda bir ölçüt haline gelmiştir. Bu ilme olan ihtiyaç zamanla artmış ve günümüze kadar önemini korumutur. Bu ilmin sağladığı bilgiye sahip olmayan okuyucuların okumalarında anlam kaymaları ve yanlış itikadi ve ameli anlamların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu hataları önlemek ise sadece bu ilmin prensiplerine uyararak mümkündür. Vakf ve ibtidâ ile ilgili anlam kaymalarını önlemek amacıyla tarih boyunca birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda yazarların tutumları yanı sıra buldukları çevresel faktörlerin etkisiyle vakflar, farklı derecelerde tam, yeterli, iyi, iyi ama kusurlu gibi terimlerle ifade edilmiştir. Bazı yazarlar, bu terimleri sembollerle ifade etmişlerdir. Kıraat ve tecvîd âlimleri, vakf ve ibtidâ konusunda genellikle benzer ifadeler kullanmış olsalar da, bir âlimin Mushaf üzerinde bir terimi kullanmasıyla diğer bazı âlimlerin farklı bir terimle aynı kavramı ortaya koymuş veya herhangi bir terim kullanmamışlardır. Örneğin, bazı âlimler,

458 Recep Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2022) s. 258-261.

459 Yakup Uzun, “Teoriden Pratiğe Vakf ve ibtidâ”, *Bilimname*, XLIV (Ocak 2021): 165-207.

belirli vakf noktaları için “vakf-ı tām” ifadesini kullanırken, diğerleri “vakf-ı kâfi” gibi farklı terimler kullanmış veya herhangi bir vakf terimi belirtmemişlerdir. Bu durum, vakf türü ve yeri belirlemede ne kadar net kurallar ve prensipler olursa olsun, yazarın zihinsel perspektifi, kıraat ve tecvîd bilgisi, özel yaklaşımı, yaşadığı çevre gibi birçok faktörün değişmez etkilerinin olduğunu göstermektedir.”⁴⁶⁰

Vakf ve ibtidâ bağlamında farklı bir açılım ortaya koyarak günümüzdeki Mushaflar içerisinde bulunan vakf işaretlerine yönelik farklı tespitleri ortaya koyan⁴⁶¹ Mustafa Karagöz *Vakf-ı Câizin Mahiyeti - Secâvendî'nin Eseri ve İlgili Ayetlerin Manası Çerçevesinde* adlı çalışmasında sonuç olarak şunları ifade etmiştir:

“Konuyla ilgili olan vakf işaretleri hususunda farklı ifadeler ortaya konulmuştur. Son olarak, vakf ve ibtidâ işaretleri ve yerleri konusunda vakf ve vasl tercih edilmediği ve hangisinin öncelikli olduğuna dair kesin bir kanaatin zor olduğu, adeta vakf yapmanın da vasletmenin de eşdeğer olduğu konusu bir hayli işi zorlaştırmaktadır. Bu durumda, vakfin ve vaslın aynı anlamı taşıdığı vurgulanarak, ilgili ayetlerin anlamına uygun ve güvenilir bir uygulamanın sağlanması amaçlanmaktadır. Bu alanda daha tutarlı ve sağlam bir sistemin geliştirilmesini, birkaç çalışma ve farklı perspektiflerle yinelenmesini beklemek gerçekçi değildir. Ayrıca, bu konuda karar mercii Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı'dır. Sonuç olarak, mevcut durumun devam etmesi veya daha doğru bir anlamın yansıtılması için sabırlı ve titiz çalışmaların yapılması gerekecektir.”⁴⁶²

Sonuç olarak, kıraat ve tecvîd ilmi içerisinde ele alınan vakf ve ibtidâ konusu, günümüzdeki akademik çevrelerin yoğun ilgisini çeken önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıraat ve tecvîd ilmi başta olmak üzere özellikle tefsir ilmiyle doğrudan ilişkili olan bu konu, Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunmasının ve

460 Uzun, “Teoriden Pratiğe Vakf ve ibtidâ”, s. 165-207.

461 Hâlihazırdaki Mushafları inceleyip yeni basılacak Mushaflara dönük önerilerde bulunan Recep Koyuncu, vakf işaretlerine yönelik yeni öneriler ortaya koyarak önemli hususlara dikkat çekmektedir. Detaylı bkz. Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ*, s.260-261.

462 Mustafa Karagöz, “Vakf-ı Câizin Mahiyeti - Secâvendî'nin Eseri ve İlgili Ayetlerin Manası Çerçevesinde-”, *Bilimname XXXV* (2018): 319-360.

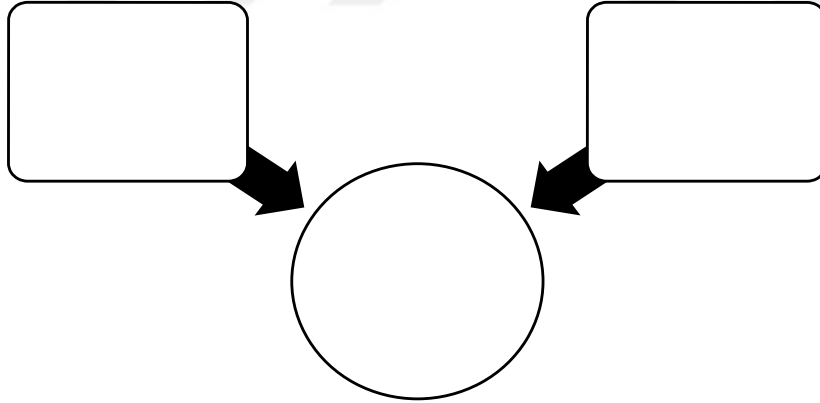
anlaşılmasının temel prensiplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, bu alandaki araştırmaların ve çalışmaların önemi giderek artacağını düşünmekteyiz.

2.23. Kelime Sonlarında Vakf Durumları

Sefâkusî, kelimenin son harekesi üzerinde vakf edileceği zaman son harekeyi telaffuz etmeden sükûn hali üzerine bırakıp o şekil üzere vakfedileceğini ifade eder. Ayrıca Sefâkusî; Âsım, Kisâî, Hamze ve Ebû Amr'ın kelimenin bu hali üzerinde eğer harekesi kesra ve zamme ise revm, dammesinde de işmâm ile vakf işlemini gerçekleştirdiklerini aktarmaktadır.⁴⁶³

Sefâkusî, kelime sonlarında vakf meselesi bağlamında kıraat âlimlerinin birçoğunun, revm ve işmâm ile vakf etmeyi müstehap olarak değerlendirdiklerini ifade eder.⁴⁶⁴ Bu şekilde, kelimenin son harfi kesralı olması halinde sükûn ve revm, dammeli olması halinde ise sükûn, işmâm ve revm şeklinde okunmasını uygun gördüklerine dair görüşlere yer verir.⁴⁶⁵

Son Harfi Kesralı Olursa İki Vecihle Okunur:

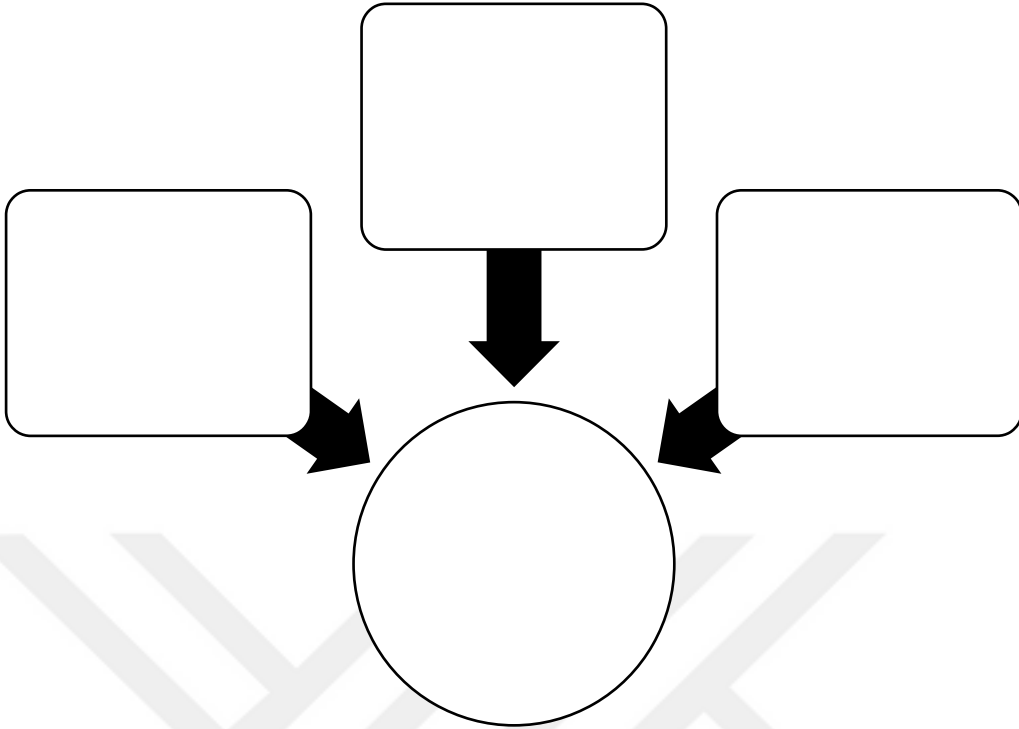

Sonu Damme Olursa Üç Farklı Vecihle Okunur:

463 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 141-145; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 2. baskı (Ankara: DİB Yayınları, 2018), s. 129.

464 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 143-145.

465 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 143-144; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, s. 129.

Sefâkusî, kelimenin son harekesi sükûn ise vakf yapılacağı zaman عَصْوًا kelimesinde olduğu gibi hali üzere vakf edileceğini ifade eder. Eğer son hareke tenvîn şeklinde عَلِيمًا kelimesinde olduğu gibi biri hazf olup tenvînden bedel elif harfi üzere vakf edileceğini ifade eder.⁴⁶⁶

Sefâkusî, eğer tenvîn iki ötre ve esre olarak gelirse, عَذَابٌ kelimesi, عَذَابٌ şeklini alması gibi tenvînli harf salt sükûnlu gibi okunup o şekil üzere vakf edileceğini ifade eder.⁴⁶⁷

Sefâkusî, Kur'ân'da iki yerde bulunan te'kîd nûnlu gelen kelimeler olduğu ve bu kelimelerde vakf halinin şu şekilde yapıldığını ifade eder:⁴⁶⁸

a) وَلَيَكُونًا kelimesinde⁴⁶⁹ elif üzerinde vakf edilmektedir.

b) لَنْسَفَعًا kelimesinde⁴⁷⁰ de elif üzere vakf edilmektedir.

466 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 141-145; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 323-324; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, s. 129.

467 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 144-145; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, s. 129.

468 Sefâkusî, *Tenbîhü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 140-145; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, s. 130;

469 Yusuf 12/32.

470 Alak 96/15.

Sefâkusî, Hafs rivâyetinde yedi kelime üzerinde hiçbir şekilde bedel bulunmaksızın elif harfi üzerine vakf edilip okunduğunu ifade etmektedir.⁴⁷¹

Bunlar şu kelimelerdir:⁴⁷²

1) انا
2) الرسولا
3) السبيلا
4) سلاسلا
5) قواريرا
6) لكنا
7) الظنونا

471 Sefâkusî, *Tenbihü'l gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, s. 141-149; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, s. 323-326; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, s. 130.

472 İnsan 76/4, 76/15, 76/16; Kehf 18/38; Ahzâb 33/10; Furkan 25/26. انا kelimesi, Kur'ân'da birçok yerde geçtiği için hepsini buraya almamız mümkün değildir. Bu sebeple birkaç ayet yerleri verilecektir. Bkz. Bakara 2/258; Kehf 18/39.

SONUÇ

Ali b. Sâlim es-Sefâkusî, Osmanlı döneminin önemli âlimlerinden biri olan ve fıkıh alanı başta olmak üzere kıraat alanında da çalışmalar yapmış olan birisidir. 16-17. yüzyıllarda Tunus bölgesinde faaliyet gösteren Sefâkusî, gençlik yıllarından itibaren ilim ve tasavvuf eğitimi almıştır. Ayrıca tıp, astronomi gibi çeşitli disiplinlerde de eğitim görmüş ve icazetler elde etmiştir. Tunus'un önde gelen medreselerinde müderrislik yapması, akademik yetkinliğinin ve bilgisinin kabul gördüğünün bir işaretidir.

Sefâkusî'nin kıraat alanındaki çalışmaları, döneminde Kur'an'ın doğru okunması ve incelenmesine verdiği önemi yansıtmaktadır. Onun eserleri ve çalışmaları, dini ve ilmi disiplinlerin bir araya geldiği entelektüel ortamı anlamak için değerlidir.

Ali b. Sâlim es-Sefâkusî, kıraat ve tecvîd ilmi alanlarında önemli eserler bırakmış bir âlimdir. En önemli eserleri *Gaysü'n-nef'* ve *Tenbihü'l gâfilîn*'dir. *Gaysü'n-nef'* kıraat ilmiyle, *Tenbihü'l gâfilîn* ise tecvîd ilmiyle ilişkili çalışmalarıdır. *Tenbihü'l gâfilîn*, tecvîd ilmi alanında yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu eserler, kıraat ve tecvîd ilmi üzerine çalışanlar için önemli birer kaynaktır. Ali b. Sâlim es-Sefâkusî, çalışmamız için belirlediğimiz bu eseri telif ederken pek çok ilk dönem tecvîd kitabından yararlanmıştı. Müellif, eseri telif etme aşamasında kaynak olarak sadece kıraat ve tecvîd eserlerinden değil, dilsel açıdan ilişkili bulunan konularla alakalı en önde Arap dilcilerden kabul edilen ve kaynak teşkil eden eserlere de başvurduğu görülmektedir.

Kıraat ve tecvîd ilminin özellikle ilk dönem kaynaklardan Mekkî, Dâni ve son dönemlere yakın olan İbnü'l-Cezerî gibi âlimlerin eserlerinden faydalanmıştır. Genel olarak konuları ele alırken yer yer kendi açıklamalarını zikrettikten sonra kendisini destekleme açısından özellikle İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd* ve *en-Neşr* adlı eserlerinden oldukça faydalanmıştır. Dilsel anlamda yer verdiği açıklamalarda ise yine ilk dönem dilci âlimlerden Hali. b. Ahmed ve Sibeveyh gibi otoriter âlimlerden yararlanmıştı. Dolayısıyla, hem

ilk dönem kıraat ve tecvîd ilmi hem de dilci âlimlerinin eserlerinden yararlanması, işlenmiş olduğu konuları iki farklı yönden incelediğine işaret etmektedir.

Eserde tecvîd ilmi konularının neredeyse hemen hepsi incelenmiştir. Müellif, ayrıca Arap alfabesi ile ilgili olarak kendine has harflerinin bulunduğuna dikkat çekmiştir. Müellif, eserde ele aldığı hemen her konuda İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd* ve *en-Neşr* adlı eserlerinden delil göstererek aynı kanaati kabul ettiğini de ortaya koymuştur. Müellifin eseri, ihtiva ettiği konular bağlamında ortaya koyduğu veriler, nerdeyse birebir İbnü'l-Cezerî ile örtüşmektedir. Bu durum, müellifin ağırlıklı olarak İbnü'l-Cezerî'den istifade ettiğini göstermektedir.

Müellif, Arap alfabesindeki harf sayısı hakkındaki tartışmalara yer vermiş ve harflerin sayısının 29 olduğunu kabul ederek yine yukarıda ifade edilen konularda olduğu gibi başta İbnü'l-Cezerî olmak üzere ilk dönem kaynaklar doğrultusunda görüşünü ortaya koymuştur.

Müellif, harflerin mahreç sayısı ile ilgili ortaya konulan farklı görüşler olduğu ifade etmiştir. Muhakkik âlimlerin kabul ettiği 17 mahreç sayısını kabul etmiş ve cevf, halk, lisan ve hayşûm olarak toplam 5 tane mahreç bölgesi olduğunu ortaya koymuştur.

Müellif, harflerin sıfatları konusunu ele alırken muhakkik âlimlerin tasnifi olan zıddı olan sıfatlar ve zıddı olmayan sıfatlar olarak iki şekilde incelemiştir. Zıddı olmayan sıfatları ele alırken kendisinin kabul ettiği mehtûf sıfatını da eklemiş ve bu sıfatla ilgili gerekli açıklamaları ilk dönem âlimlerin kaynaklarından destekleyerek aktarmıştır. Ayrıca sıfatları ele alırken isimlerinin niçin bu şekilde isimlendirildiğine dair gerekli izahları da yapmıştır.

Müellif, her harfi özel bir başlık halinde incelemiş ve o harfle ilişki olarak yaygın olan hatalara değinmiştir. Müellifin üzerinde durduğu ve lahn olarak ifade edilen bu hatalar, çok dikkat edilmeyen belki de hata olarak düşünülmeyen okuyuş tarzlarıdır. Bu yönüyle alışılmışın dışında farklı

hatalara temas edip daha dikkatli okunması gerektiği üzerinde durmuştur. Örneğin, ayn ع harfinin ince bir harf olduğunu ifade etmiştir. Bu harfin inceliği hususunda çok fazla aşırıya gidilmesi halinde imale hali oluşabileceğini söylemiştir. Müellif, buna benzer kendine has tespit ettiği belli başlı okuyuş hatalarına dikkat çekmiştir.

Sefâkusî, hemen her kıraat ve tecvîd âliminin incelediği bir konu olan dâd ض ve zâ ظ harflerinin birbirine benzer yanları ve farklılıkları üzerinde durmuştur. Diğer harflere kıyasla özellikle dâd harfini hem tecvîd hem de fikhî yönleriyle detaylı bir şekilde ele almış, konuyla ilişkili farklı görüşleri aktarmıştır. Müellif, dâd harfiyle ilgili farklı görüşleri aktardıktan sonra kendi değerlendirmesini bütün ihtimalleri düşünerek ortaya koymuştur. Netice olarak, dâd ض harfini bile bile kasten gücü yetmesine rağmen mahrecinden çıkarmıyorsa bu kişinin doğru bir amel işlemediğini ifade etmiştir.

Müellif, harfler içerisinde ayrı bir harf olmayıp elif ve lâm harflerinin birleşimi ile ortaya çıkan lâm ve elif harfi ile ilgili dikkat çekici bir noktaya temas etmiştir. Dikkat çektiği nokta ise bu harfin isimlendirilişi ile alakalıdır. Sefâkusî, kıraat ve tecvîd ilmi öğreticilerinin *lamelif* şeklindeki kullanımlarının doğru olmadığını, doğrusunun *lâm ve elif* şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir. Ne yazık ki bizim eğitim metotlarımızda her öğrenciye bu şekilde öğretilmiştir. Bu çalışma neticesinde yanlış olan bir duruma dikkat çekeceğimizi ümit ediyoruz.

Sefâkusî, konular içerisinde ele aldığı hemen her tecvîd kuralıyla ilişkisi bulunan tenvîn ve sâkin nûn'un önemini vurgulamış ve Allah'ın bir lütfu olduğuna işaret etmiştir. Çünkü sâkin nûn ve tenvîn, idğamlı bir durumda fazla bir harf ortaya çıkarmakta ve okuyan kişi için daha fazla sevap almasına vesile olmaktadır.

Müellif, izhâr ve idğam bahislerini ele alırken de yine farklı görüşlere temas etmiş ve kendi benimsediği görüşleri ortaya koymuştur. Mesela, birçok tecvîd kaideleriyle ilişki olan ğunne konusundaki tartışmalara yer vermiş ve

bu görüşler içerisinde hemen her konuda olduğu gibi İbnü'l-Cezerî gibi düşünerek ğunnenin mim'den kaynaklanan bir durum olduğunu ifade etmiştir.

Müellif, vasl hemzeleriyle ilgili bir başlık açmış ve vasl hemzelerinin tespitine dair kendine has bazı kurallar belirlemiştir. Bu kuralları; icmâlî, tafsilî ve kur'ân'î olmak üzere ele almış ve bu kategorileri örnekler üzerinden açıklamıştır. Ayrıca müşedded konusunu da incelemiş ve müşedded kelimelerle alakalı *tekrarlanmayan şedde*, *iki defa tekrarlanan şedde*, *üç defa tekrarlanan şedde* ve *dört defa tekrarlanan şedde* gibi farklı tasnife gitmiş ve dörtten daha fazla tekrarlanan şeddelerle ilgili de önemli açıklamalara yer vermiştir. Bu bağlamda, hem vasl hem de müşeddedle ilgili bu kategoriler, müellifin kendine has bir metot izlediğini göstermektedir.

Müellif, son başlık olarak vakf ve ibtidâ konularını ele almış ve bunları hem vakf hem de ibtidâ için geçerli olan sekizli taksim yapmıştır. Bu açıdan vakf ve ibtidâ'yı daha detaylı tasnif yapan kıraat ve tecvîd âlimleriyle aynı düşüncede olduğu anlaşılmaktadır. Konunun diğer tecvîd konularına kıyasla daha detay ve geniş olması hasebiyle bizler de ayrı bir başlık açıp vakf ve ibtidâ bağlamında hem klasik hem de modern dönem akademik çevrenin düşüncelerine yer vererek konuya farklı bir perspektif katmaya çalıştık.

Sonuç itibariyle Sefâkusî'nin eseri, Kur'ân okumalarını daha etkili ve doğru hale getirmek isteyen her ilim tâlibi için değerli bir kaynaktır. Bu çalışma ayrıca, tecvîd ilmi alanındaki gelecekteki araştırmalara temel oluşturacak ve bu önemli ilim dalının daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayacak bir adım olarak nitelendirilebilir. Eserin, kıraat ilmi ve tecvîd ilmi açısından taşıdığı değer ve katkılarına, sonuçlarıyla ortaya çıkan bulguların ilgili alanlardaki âlimlerin görüşlerine dönük benzerlik ve farklılıklara temas edip gelecekteki çalışmalar için nasıl bir temel oluşturabileceği üzerinde durulmak suretiyle kıraat ve tecvîd ilmi alanlarına olan ilgiyi arttırmayı ve Sefâkusî'nin bu önemli eserini daha geniş bir okuyucu kitlesiyle buluşturmayı amaçlamaktayız. Bu çalışmamız, tecvîd ilmi alanındaki bilgi birikimini zenginleştirmek ve yaymak isteyenler adına önemli bir katkı olacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdülvehhâb, Hasan Hüsnî. *Kitâbü'l-Ömr fi'l-musannefât ve'l-mü'ellifîne't-Tûnisîyyîn*. Thk. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş. 1. baskı. Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslam, 1990.
- Ahmed ibn Ebi'd-Diyâf. *İthaf ehli'z-zaman bi ahbari mulûk Tunis*. Tunus: eşru kitâbetu'd-Devle li'ş-Şuûni's-Sekâfiyye ve'l-ehbâr, 1963.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nüreddin Ali b. Sultân el-Herevî. *el-Minehu'l Fikriyye fi Şerhi'l Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. Thk. Üsâme Atâyâ. Dımeşk: âru'l-Gavsân li'd-Dirâsâti'l- Kur'âniyye, 1438.
- Atıyye Kâbil Nasr. *Ğâyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*. Riyad: Mektebetü'l-Harameyn, 1409.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tacü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Beyrut 1990.
- Çetin, Abdurrahman. *Ku'an Okuma Esasları*. 47. Baskı. İstanbul: Emin Yayınları, 2018.
- Çiftci, Ali. “Kur'an Okuyucuların İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın değerlendirilmesi”. *SÜİFD*. 32 (2011): 237-256.
- Çiftci, Ali. “Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdulvahhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif terimlerine Bir Bakış”. *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 47 (2019): 195-234.
- Dânî, Ebü Amr Osmân b. Sa'id. *et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*. Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2000.
- Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* (b.y.: Taba'tü beyti'l-efkâri'd-düveliyye li'n-neşr, 1998.
- Eroğlu Ali, "İbn Mihrân en-Nisâbûrî". TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-mihran-en-nisaburi> (18.05.2024).
- Fârâbî, Ebü Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-. *Kitâbü'l-Hurûf*. Thk. W.Kutsch – S. Marrow. Beyrut, 1946.
- Feryâl Zekerîyya el-Abd. *El-Mîzân Fî Ahkâmi't Tecvîdi'l-Kur'ân*. Kahire: Darü'l İman, 1433.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-i Aşere*. 2. baskı. Ankara: DİB Yayınları, 2018.

- Fırat, Yavuz. *Tecvid Ve Kiraat İlmî Terimleri Sözlüğü*. 1. Bs. Konya: Hacıveyiszade İlim Ve Kültür Vakfı, 2018.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdırrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhidî. *Kitâbü'l-'Ayn*. Thk. Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.
- Hasan Hüsnî. *Hulâsât-i târihi Tunûs*. Thk. Hammâdî es-Sâhilî. Tunus: Daru Cünûbi li'l-neşr, 1422.
- Hemedânî, Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-. *Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*. Thk. Cemâlüddîn M. şerif- Mecdi Fethi es-Seyyid. Tanta: Darü's-Sahabeti't-Türas, 2005.
- Hoca, Hüseyin. *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân bi-fütûhâti Âli 'Osmân*. Thk. Tâhir el-Ma'mûrî. Tunus: ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-kitâb, 1395.
- İbn Belbân, Muhammed b. Bedruddin b. Abdülhak ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Büğyetü'l-müstefid fî ilmi't-tecvîd*. (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyy, 2001.
- İbn Ebû Dînâr. *Kitâbu'l-mu'nis fî ahbâri İfrîkiyye ve Tûnis*. Tunus: Matba'atu'd-devle't-Tûnisiyye, 189M.S.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ty.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddîn Ebu'l-Hayr Muhammed. *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*. Thk. Ganim Kaddûrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf. *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr*. Thk. Ali Muhammed ed-Dâbbâ'. Mısır: Matbaatü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1380.
- İdrîsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-. *Nüzhetü'l-Müşâk Fi İhtirâkı'al-Âfâk*. Thk. Âlimü'l-Kütüb. Beyrut: y.y., 1409.
- İlter, Aziz Sâmi. *Şimâlî Afrika'da Türkler*. İstanbul: Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, 1936.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. 31. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Karagöz, Mustafa. "Vakf-ı Câizin Mahiyeti - Secâvendî'nin Eseri ve İlgili Ayetlerin Manası Çerçevesinde-". *Bilimname XXXV* (2018): 319-360.
- Kayhan, Veli. "Vakf ve İbtida İlmî ve Kur'an Tefsirindeki Yeri". *C.Ü: İlahiyat Fakültesi Dergisi*. X/2 (2006): 293-336.
- Kaysî, Mekkî b. Ebû Tâlib el-. *el-Kesf 'an vücûhi'l-kirâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*. Thk. Muhyiddin Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr el-. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-essbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşîhât ve'l-müselâat*. Thk. İhsan Abbas. 2. baskı., 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslam, 1402.
- Koyuncu, Recep. *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2022.

- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed el-. *el-Mûdih fi't-Tecvîd*. Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2000.
- Madazlı, Ahmet. *Tecvîd İlmi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994.
- Mahfûz, Muhammed. *Terâcimü'l-mü'ellifine't-Tûnisiiyîn*. 3. baskı. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415.
- Mahlûf, Muhammed. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*. Thk. Abdülmecîd Hayalî. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424.
- Makdîş, Mahmûd b. Saîd. *Nüzhetü'l-enzâr fi 'acâ'ibi't-tevârih ve'l-ahbâr*. Thk. Ali ez-Züvârî – Muhammed Mahfûz. Beyrut, 1988.
- Maksutoğlu, Mehmet. “*Tunus'ta Osmanlı hâkimiyeti*”. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1966.
- Mar'aşî, Saçaklızâde. *Cühdü'l-Mukîl*. Thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2001.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*. Thk. Ahmet Hasan Ferhat. Amman: Dâru Ammâr, 1996.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-. *el-Müktedab*. Thk. M. Abdulhâlik Uzayme. Beyrut, 1382.
- Nihat, Temel. *Kıraat Ve Tecvîd Istılahları*. 5. Bs. İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.
- Öge, Ali. “er-Ri'âye li-tecvîdi'l-krâ'e ve tahkîki lafzi't-tilave”. *SÜİFD*. 32 (211M.S.): 277-286.
- Öge, Ali. “Rivayet Ve Dirâyet Tefsirlerinde Tertîl Âyetlerinin Yorumlanma Biçimi”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25 (2015): 27-62.
- Özel, Ahmet. “*Nûrî, Ali b. Sâlim*”. TDV İslâm Ansiklopedisi. EK-2. cilt. 2019. s. 365-367.
- Pektaş, Kadir. *Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Ramazan Pakdil. *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*. 35. Bs. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Ruaynî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-. *Mevâhibü'l-celîl fi şerhi Muhtasarı Halîl*. Lübnan: Daru'l-Fikr, 1412.
- Sefâkusî, Ali b. Sâlim. *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*. Thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer. Tunus: Müessesetü Abdülkerîm b. Abdillâh, 1394.
- Sefâkusî, Ali b. Sâlim *Mu'inü's-sâ'ilîn min fazli rabbi'l-'âlemîn*. Thk. Nizârî Hammâdî. Kahire: Dâretü'l-Karaz, 2008.

- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. Thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî-Muhammed Altaf Hüseyin-Ebûbekir Muhammed Haşimî. Hindistan: Meclis-ü dâiratü'l-meârifî'l-osmânî, 1382.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1436.
- Sümâtî, İbn Tahhân es-. *Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Meâlimi'l-Mekârrî*. Thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. Kahire: Mektebetü't-Tâbiîn, 2007.
- Şerif, Muhammed el- Hâdî. *Tarîh Tûnis*. 3.baskı. Tunus: Daru's-Seras, 1993.
- Şeyh Ali b. Halîfe. *fehresetü's-Şeyh Alî b. Halîfe el-Mesâkinî*. Thk. Muhammed Mahfûz. 1. baskı. Daru'l-garbi'l-İslam, 1992.
- Temel, Nihat. *Kur'ân Kıraatinde Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Tuveylî, Ahmet. *Tarîhu'l-Kayrevân es-sekâfî ve'l-hadârî*. Tunus: eş-Şeriketu't-Tûnisiyye li'n-Neşr ve tenmiye funûn-i'r-resmî, 2001.
- Uzun, Yakup. "Teoriden Pratiğe Vakf ve ibtidâ". *Bilimname*. XLIV (Ocak 2021): 165-207.
- Zebîs, Süleyman Mustafa. *Havle medine Tûnusi'l-'atîka*. Tunus: el-Ma'had el-Kavmî li'l-Âsâr ve'l- Fünûn, 1981.
- Zehrânî, Sâlim b. Gurmullah b. Muhammed. *Gaysü'n-nef' fî'l-kırâ'âti's-seb' li-Ebi'l-Hasan 'Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî*. Riyad: Câmiatü Ümmi'l-kurâ, Külliyyetü'd-da've ve usûli'd-dîn, 1426.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisa mine'l- Arap ve'l-Müsta'rabin ve'l-Müşteşrikîn*. 15. baskı., 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1423.